

บทที่ 3

ตำนาน

เมื่อการจดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยการจารึกลงบนวัสดุที่คงทน เช่น หิน อิฐ ดินเผา สัมฤทธิ์ แผ่นศิลา แผ่นเงิน แผ่นทอง ฯลฯ ได้เสื่อมลงหลังจาก ไตรุ้งเรื่องสูงสุดในช่วงของการวิวัฒนาการของสังคม จากแบบสังคมเมืองซึ่งมีพื้นฐานมาจากชุมชนเครือญาติ เป็นแบบสังคมอาณาจักร องค์ประกอบของสังคมแบบกึ่งอาณาจักรมีส่วนสร้างให้การเขียนจารึกเจริญเติบโตอย่างมาก แล้วเสื่อมลงด้วยสาเหตุของความจำกัดในวิธีการ และระบบการเมืองตลอดจนโครงสร้างทางสังคม ซึ่งต้องเปลี่ยนแปลงไปตามการขยายตัวของอาณาจักร ความเติบโตของสถาบัน กษัตริย์และพุทธศาสนาซึ่งรุ่งเรืองถึงขีดสุดการผสมผสานแนวความคิดและความเชื่อพื้นเมืองเข้ากับความเชื่อทางศาสนาและอารยธรรมใหม่ ๆ ซึ่งรับมาจากอินเดีย ลังกา การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมือง สังคมและเศรษฐกิจ ส่วนนี้อำนวยการจดบันทึกเรื่องราวแบบใหม่อย่างที่เรียกว่าตำนานขึ้น

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ให้ความหมายของ "ตำนาน" ไว้อย่างกว้าง ๆ ว่า "หมายถึงเรื่องแสดงกิจการอันมีมาแล้วแต่ปางหลัง หรือเรื่องราวมนานที่ต่อปากกันมา โดยมากใช้เกี่ยวแก่โบราณวัตถุ โบราณสถาน หรือบ้านเมือง"⁽¹⁾

Encyclopedia Americana อธิบายไว้ว่า "ตำนาน" คือเรื่องเล่า ต่อ ๆ กันมาโดยสมมุติว่าจริง เป็นเรื่องซึ่งมักเกี่ยวกับกษัตริย์วีรบุรุษหรือบุคคล

(1) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493. พิมพ์ครั้งที่ 12. (พระนคร: สหการพิมพ์, 2498), หน้า 414.

สำคัญ ๆ เป็นชนิดหนึ่งของนิทานพื้นเมืองซึ่งเน้นเกี่ยวกับมนุษย์ มีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบายหรือสรรเสริญบรรพบุรุษและวงศ์วานโดยเฉพาะ อย่างไรก็ตามมิใช่การจับบันทึกทางประวัติศาสตร์ แต่อาจกล่าวถึงบุคคลในประวัติศาสตร์และข้อเท็จจริงบางประการในประวัติศาสตร์⁽¹⁾

จากการศึกษาตำนานไทยซึ่งแปลและตีพิมพ์แล้วประมาณ 50 ฉบับ อาจสรุปคำจำกัดความของตำนานได้ 3 ประการ ดังนี้

1. ตำนานคือนิทานพื้นบ้าน ซึ่งรวมหมายถึงนิทานปรัมปรา (Fairy Tale)⁽²⁾ นิทานท้องถิ่น (Legend)⁽³⁾ และเทพนิยาย (Myths)⁽⁴⁾ เข้าด้วยกัน

(1) เก็บความจาก Encyclopedia Americana 1975. Vol.17 (New York : Americana Corporation, 1975), p. 169.

ศ. กุหลาบ มัลลิกะมาส ได้อธิบายความหมายของนิทานชนิดต่าง ๆ ไว้ใน "คติชาวบ้าน" ดังนี้

(2) นิทานปรัมปรา (Fairy Tale) คือเรื่องราวซึ่งสมมติว่าเกิดขึ้นในที่ใดที่หนึ่ง แต่สถานที่เลือนลอยตัวบุคคลไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา มีอิทธิปาฏิหาริย์

(3) นิทานท้องถิ่น (Legend) คือเรื่องซึ่งเชื่อกันว่าเกิดขึ้นจริงหรือมีความจริงมีตัวบุคคลจริง ๆ มีสถานที่จริงที่กำหนดแน่นอนกว่านิทานปรัมปรา อาจเป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของวีรบุรุษประจำชาติ เช่น ท้าวแสนปม พระร่วง พระยาทรงพระยาพาน ฯลฯ

(4) เทพนิยาย (Myths) คือเรื่องที่เทวดา นางฟ้า เป็นตัวบุคคลในเรื่งนิทานนั้น หรือแม้เป็นเพียงกึ่งเทวดา เช่น เจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าที่เจ้าแม่ต่าง ๆ เทพนิยายนี้มักมีส่วนสัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม ตัวบุคคลในเรื่องอาจมีลักษณะคล้ายคลึงกับตัวเอกในนิทานท้องถิ่นแต่ต้องเกี่ยวข้องกับศาสนา บางทีวีรบุรุษประจำถิ่นอาจถูกยกขึ้นเป็นเทวดาได้

ผู้ประพันธ์⁽¹⁾ คำานหลายฉบับได้แสดงความหมายของคำานในความหมายที่เป็นนิทานหรือเรื่องเล่าไว้ ดังนี้ "คุราโสทุณะสัปฺปริสฺสทั้งหลาย จงตั้งโสศประสาท พึงยังคำานนิทานพระยาอินทราชาอันนี้เทอญ"⁽²⁾ หรือ "สาธโว คุราสัปฺปริสฺสทั้งหลาย อาจารย์คนจักแบ่งนิทาน คุกกถาจารย์ตักคัวยลาคับตระกูลราชวงศา ทาวพระยาเจ้าทั้งหลายคนอันใดเป็นเจ้าเป็นใหญ่เสวยราชสมบัติในเมืองวรรณครคือเมืองบัวและเมืองนนทบุรีที่นี่"⁽³⁾ และแม่แต่ในคำานจามเทวี ซึ่งเป็นคำานฉบับสำคัญฉบับหนึ่งยังยืนยันความหมายของคำานในแง่นี้ไว้ว่า

อะหัง อันว่าข้า โอกามิ ก็จักกล่าวนิทาน วจน์ง ยังนิทานคำาน แห่ง ทาวพระยามหากษัตริย์ทั้งหลาย อันเสวยราชสมบัติในเมืองทริภุชชัยแลละ ทั้งหลายอันเป็นข้าสวยเราแห่งเจาคน เสวยสมบัติในนครทริภุชชัย โดยลาคับ กอนแลหือคัวยมีแทแล⁽⁴⁾

"นิทาน" เป็นคำามาจากภาษาบาลี แปลว่า เหตุ เรื่อง เคิม หรือคำเล่าเรื่อง เช่น นิทานกถา แปลว่า ถอยคำว่าคัวยตนเหตุของเรื่อง นิทานวณะ แปลว่า คำแดง เรื่องเคิม เป็นต้น⁽⁵⁾

(1) ผู้ประพันธ์ในบทนี้หมายถึง ผู้แต่งคำานซึ่งอาจเป็นผู้เล่าหรือผู้รวบรวม เรื่องราวของคำานบันทึกลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

(2) คำารราชานุภาพ, สมเด็จพระยา, ทรงรวบรวม. คำานเมือง ทรายทอง ใน ประชุมคำานพระธาตุภาคที่ 2, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2510), หน้า 90.

(3) พงศาวดารเมืองนาน ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 285.

(4) สงวน โชติสุวรัตน์, คำานนางจามเทวี, ใน ประชุมคำานลานนาไทย เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2515), หน้า 1.

(5) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493, หน้า 509.

ทั้งนี้ คร. กิ่งแก้ว อัครถาวร ได้อธิบายไว้ว่า

นิทานคือ เรื่องเล่าทั่วไป มิได้ตั้งใจแสดงประวัติความเป็นมาของอะไร
ส่วนใหญ่เล่าเพื่อความสนุกสนาน บางครั้งก็สอดแทรกคติเพื่อสอนใจไปด้วย (1)

นิยายคือ เรื่องเล่าซึ่งสมมุติว่าเกิดขึ้นจริง แสดงประวัติความเป็นมาของ
สิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะเป็นพืชพันธุ์สัตว์ หรือปรากฏการณ์ตามธรรมชาติก็ได้ นิยาย
แสดงให้เห็นความช่างสังเกตของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม เมื่อตั้งข้อสังเกต
แล้ว ก็พยายามหาเหตุผลในสิ่งเหล่านั้น เรื่องนี้ถูกต้องไม่ใช่เรื่องสำคัญ ความ
สำคัญอยู่ที่ความสนใจและความใคร่ครวญหาข้อเท็จจริงซึ่งเป็นธรรมชาติของ
มนุษย์ทุกยุคทุกสมัย คำตอบบางข้อให้แต่ความเข้าใจ บางข้อให้ความเข้าใจ
ควยให้ความพึงพอใจควย ให้ความนับถือควย (2)

จากคำอธิบายดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ตำนานมีความหมายผสมอยู่ระหว่าง
นิทานและนิยาย เพราะตำนานเป็นเรื่องเล่าซึ่งสมมุติว่าเกิดขึ้นจริง แสดงประวัติ
ความเป็นมาของราชวงศ์ กษัตริย์โบราณ บ้านเมือง สถานที่ ตลอดจนบุรุษนียสถาน
และบุรุษนียวัตถุ เช่น เรื่องของพระร่วง ท้าวแสนปม พระยาทอง พระยาพาน
รัตนพิมวงค์ อรุโณชาตย์ ตำนานพระธาตุคอกยตุง เป็นต้น เรื่องราวเหล่านี้อาจ
เป็นเรื่องที่มีเค้าความจริงหรือเรื่องประติษฐ์ที่สร้างขึ้นจากมโนภาพและความนึกคิด
ตามอุดมคติ บางส่วนเกิดจากความช่างสังเกต ความสนใจ และความพยายาม
หาคำตอบให้ความสนใจและความช่างสังเกตนั้น คำตอบที่ได้อาจให้ทั้งความเข้าใจ
ความพึงพอใจ ความเชื่อมั่น และความนับถือ ทั้งยังสนองตอบทรรศนคติ ความ
ต้องการบางประการของคนแต่ละสมัย ขณะเดียวกันตำนานก็เป็นเรื่องเล่ากันทั่วไป
เพื่อความสนุกสนาน บางครั้งสอดแทรกคติเพื่อสอนใจไปด้วย

(1) กิ่งแก้ว อัครถาวร, "วรรณกรรมจากบ้านใน," เอกสารกรมการ
ฝึกหัดครูปีการศึกษาระหว่างชาติ พ.ศ. 2513 ฉบับที่ 113 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์-
คุรุสภา, 2514), หน้า 8.

(2) เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

ในลักษณะนี้ตำนานจึงเกิดจากคำบอกเล่าเก่าแก่ ความเชื่อและประสบการณ์
 ร่วมกันของสังคม คำบอกเล่านี้จะถูกเล่าต่อ ๆ กันมาสืบทอดจากปากสู่ปาก ความคิด
 สู่ความคิด และสมัยสู่สมัย การถ่ายทอดเรื่องราวด้วยปากสืบทอดกันมานี้ ทำให้
 เรื่องราวซับซ้อน พิสดารหนักแน่น งงงามยิ่งขึ้น เพราะได้รับการผสมผสานความคิด
 ความเชื่อสำนึก และผ่านการขัดเกลาของแต่ละสมัยเข้าไปด้วย จนในที่สุดความเชื่อ
 และอุดมคติดังกล่าวถูกปลูกฝังจนติดอยู่ในสำนึกยากจะสลัดทิ้งไป แม้อาจจะมีการจด
 บันทึกเรื่องราวเหล่านั้นลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม เดิมทีแล้วตำนานจึงเป็นบันทึก
 เรื่องราว ความคิด อุดมคติ ด้วยปากซึ่งเกิดขึ้นมานานจนไม่อาจประมาณเวลาได้
 อยากรู้ก็ความเชื่อและเรื่องราวเหล่านี้ยังคงส่งผ่านจากยุคหนึ่งสู่อีกยุคหนึ่งอย่างไม่
 ขาดสาย แม้จะมีการตกแต่งคัดลอก เพิ่มเติมผ่านกาลเวลาตลอดมา แต่เรื่องราว
 เนื้อหา ความคิด สำนึกและความรู้สึกดังกล่าวยังคงตกทอดมาสู่สังคมรุ่นหลัง และส่วน
 ดังกล่าวนี้คือส่วนสำคัญที่สุดที่ประกอบกันขึ้นเป็นตำนาน แม้ว่าในแง่ของความแม่นยำ
 ถูกต้องของเหตุการณ์ซึ่งอุดมด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ เหตุการณ์ผิดธรรมชาติแทบจะเชื่อถือ
 ไม่ได้ก็ตาม ทั้งนี้เพราะผู้ประพันธ์ตำนานและผู้ฟังตำนานสมัยนั้นมีความเข้าใจพื้นฐาน
 ร่วมกันประการหนึ่งว่า ตำนานคือเรื่องราวอันเป็นผลงานทางอารมณ์และภูมิหลังของ
 สังคมรุ่นก่อน เรื่องราวและบุคคลที่ผูกขึ้นอย่างโลดโผนส่วนหนึ่งก็เพื่อมุ่งหมายให้เกิด
 ความสนุกสนานเพลิดเพลิน ความเป็นนิทานของตำนานทำให้คุณค่าการเป็นเอกสาร
 ทางประวัติศาสตร์ของตำนานน้อยลง แต่ขณะเดียวกันความเป็นนิทานของตำนานได้
 สร้างลักษณะเฉพาะหลายประการให้ตำนานดังจะได้บรรยายต่อไป นอกจากนี้ ความ
 เป็นนิทานทำให้ตำนานมีวิธีการถ่ายทอดซึ่งกว้างขวางกว่าเอกสารประเภทอื่น ในแง่
 ของการบอกเล่า จดจำ และอ่านให้ฟังในระดับชาวบ้าน ตำนานจึงแพร่หลายเป็น
 สมบัติของสังคมทั้งสังคม ไม่จำกัดอยู่เฉพาะบุคคลบางกลุ่ม ตำนานจึงมีโอกาสดับทอด
 มาถึงปัจจุบันอย่างค่อนข้างสมบูรณ์กว่าเอกสารทางประวัติศาสตร์ประเภทอื่น ซึ่งถูก

ทำลายไปพร้อมกับกาลเวลา⁽¹⁾

2. ทำนาคืองานบันทึกประวัติศาสตร์ศาสนา อันเกิดจากความเชื่อและศรัทธา ความหวังและความกลัวที่จะรักษาระบบความเชื่อ อุดมคติ และสัญลักษณ์ของพุทธศาสนาไว้ ความหวังเรื่องโลกพระศรีอาริย์ ความกลัวชีวิตหลังความตาย ความตื่นตระหนกกับความเสื่อมและการอันตรธานของศาสนาพระโคตม ซึ่งเชื่อกันว่าจะคงอยู่เพียง 5,000 ปี หลังจากปรินิพพาน ทำนาคหลายฉบับแสดงความรู้สึกหวาดวิตกต่อความเสื่อมและการสิ้นสุดของศาสนา มาก โดยเฉพาะทำนาคศาสนาไคยบรรยายความเสื่อมของพุทธศาสนาไว้อย่างถี่ถ้วน ว่าศาสนาจะเสื่อมลงเช่นไรนับแต่พระพุทธเจ้านิพพานไปแล้วในทุก ๆ หนึ่งพันปี จนถึงห้าพันปี⁽²⁾ เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาได้แสดงอิทธิพลทางความคิดเกี่ยวกับความเสื่อมของผู้คนและสังคมเมื่อถึงพุทธกาลผ่านไปจนถึง 5,000 พระวษาโดยละเอียด ดังนี้

เทวคาซึ่งรักษาพระศาสนา
สืบรับจะแกแแก่พระชน
ภรรยาจะฆ่าซึ่งคุณผิว
ลูกสิทธิ์จะสครพิท
ผู้มีศีลจะเสียซึ่งอำนาจ
กระเบื่องจะเฟื่องฟูลอย
ผู้มีตระกูลจะสูญเผา
ผู้มีศีลนั้นจะเสียซึ่งอารมณ์
พระมหากษัตริย์จะเสื่อมถึงหน้าท
อาลัยจะเลื่องฤาชา

จะรักษาแต่คนฝ่ายอกศล
มีศคน จะฆ่าซึ่งความรัก
คนชั่วจะมล้างผู้มีศักดิ์
จะหานทักผู้ใหญ่ใหญ่เป็นน้อย
นักราชจะตกคำตอย
นำเตออันลายนั้นจะถอยจม
เพราะจันทานมันเข้ามาเสพสม
เพราะสมศีลสมาคุดมมารยา
ประเทศราชจะเสื่อมซึ่งยศลา
พระธรรมมาจะตกฤดับ

(1) อาจศึกษาในรายละเอียดได้จาก การเปรียบเทียบทำนากับนิทานพื้นบ้าน เช่น ท้าวแสนปม พระร่วง พระยาทอง พระยาพาน เจ้าชายสายน้ำผึ้ง ฯลฯ

(2) โปรดดูรายละเอียดใน ทำนาคศาสนา, แปลโดย นายสุค ตรีสมวงศ์และนายพรหมขมาลา (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์

ผู้กลางจะเสื่อมใจหา
 ผู้มีสินจะถอยจากทรัพย์
 ทั้งอยู่หมู่จะถอยเคลื่อนจากเคื้อนปี
 ทั้งพืชแผ่นดินจะผ่นไป
 ทั้งเพศพรูรวานยาภิ้อาเพศ
 จวงจันทรพรุรไม้อันหอมรศ
 ทั้งชาวจะยากหมากจะแพง
 จะบังเกิดทพพิศมิมิกสถฤฎี
 กรุงประเทศไทยราชธานี
 จะอว่างวาทกใจทั้งไพรพล
 จะรอนอกอุสมณาประชาราช
 จะรบราชาพันกันวุ่นวาย
 ท่างนำก็แจแหงเป็นทางบก
 แด่สิ่งหสาระสัตว์เน้อเอื้อ
 ทั้งผู้คนสารพัดสัตว์ทั้งหลาย
 ควยพระกาลจะมาฉลวญแผ่นดิน
 กรุงศรีอยุธยาจะสูญแล้ว
 ไปจนคำรบปีเคื้อนจนยาม

จะสาบสูญวิชาการทั้งปวงสรรพ
 สัมภมจะอับซึ่งนำใจ
 ประเวณีจะแปรปรวนตามวิไล
 ผลหมากกรากไมจะถอยรศ
 เคยเป็นคุณวิเศษก็เสื่อมหมค
 จะถอยถกไปตามประเพณี
 สารพันจะแหงแลงเป็นถวนถึ
 ฝูงผีจะวังเขาปคอมุคน
 จะเกิดการกฤฎีทุกแห่งหน
 จะสาละวณทั่วโลกหญิงชาย
 จะเกิดเชื้อเป็นนอูบาทพนั้นมากหลาย
 ฝูงคนจะลมตายเป็นเปื้อ
 เวียงวังก็จะรกเป็นป่าเสือ
 นั้นจะหลงหลอเหนือในแผ่นดิน
 จะสาบสูญลมตายลงหมคสิ้น
 จะสูญสิ้นการนุระรุงสงคราม
 จะลุ่มรัคสมิแกวเจ้าทั้งสาม
 จนสิ้นนามคักราชหาพัน⁽¹⁾

พุทธทำนายเรื่องความเสื่อมของศาสนา กสิยุค กาลสิ้นสุดของพุทธศาสนา
 ในตำนาน และคำพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาที่บรรยายภาพของกสิยุคในรายละเอียดก็
 ล้วนแสดงความพยายามที่จะเตือนให้ผู้คนคำนึงถึงกาลสิ้นสุดของศาสนาโดยตรง
 นอกจากนี้การบันทึกเวลาในตำนานแทบทุกฉบับ จะย้ำปีที่นิพพานเป็นหลักในการ
 กล่าวถึงเวลาปัจจุบันของตน เช่น "...เมื่อพระศาสดาปรินิพพานได้ 1974 ปี

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ.2518),
 หน้า 222 - 231.

(1) อ่างใน ชัยอนันต์ สมุทรวานิช, ความคิดทางการเมือง การปกครอง
 ไทยโบราณ, หน้า 113 - 114.

ตรงกับปีจอจุลศักราช 792 พระเถระเหล่านั้นมีพระมหาขัมมกัมภีระเถร พระมหา-
เมฆังกรเถรเป็นหัวหน้า ได้ไปถึงเมืองเชียงใหม่ พักอยู่ในมหาวิหารวัดป่าแดง⁽¹⁾
หรือ "นับตั้งแต่ปีพระพุทธเจ้าปรินิพพานมาได้ 1,008 ปี พระยาอหิตตราขจึงได้
บังเกิดมาแท้จริง"⁽²⁾ หรือ "ในกาลนั้น พระพุทธศาสนาว่างไปแล้วได้ 2,108
พระวษานั้นแล..."⁽³⁾ ทั้งนี้แสดงว่าอิทธิพลของความเชื่อดังกล่าวได้มีส่วนกำหนด
ความนึกคิดและโลกทัศน์ด้านกาลเวลาต่อผู้คนยุคนั้นมากกว่าที่จะเข้าใจว่า ความเชื่อ
เรื่องพุทธศาสนาจะคงอยู่เพียง 5,000 ปี เป็นเรื่องของการบอกกล่าวต่อ ๆ มา
อย่างไม่มี ความหมาย เพราะการย่ำว่าปัจจุบัน(ของยุคนั้น) พระพุทธเจ้าหนีพพาน
ไปแล้วนานเท่าไร เท่ากับการเตือนให้ผู้คนระลึกว่ากาลสิ้นสุดของศาสนาได้กระชั้น
เข้ามาแล้ว นอกจากนี้การพยายามคำนวณวัน เดือน ปี ออกมาในรายละเอียดเพื่อ
ตอบคำถามว่าศาสนาพระพุทธโคดมจะคงอยู่อีกนานเท่าไร ในจารึกหลักที่ 3⁽⁴⁾
ล้วนแสดงถึงความหวาดวิตก และสนใจอย่างมากต่อการสิ้นสุดศาสนาของคนยุคนั้น
ความเชื่อเหล่านี้ได้สะสมอย่างแน่นแฟ้นในความคิดจนกลายเป็นส่วนกำหนดส่วนหนึ่ง
อันจะมีผลต่อการแสดงออกในความสัมพันธ์ระหว่างกาลเวลาและความจริงซึ่งจะได้
กล่าวต่อไป

ความตื่นตระหนกต่อกาลสิ้นสุดของศาสนาซึ่งใกล้เข้ามาทุกที และความ
วิตกในเรื่องความเสื่อมของพุทธศาสนาตามที่บรรยายไว้ในหลายลักษณะ คือมูลเหตุ
ให้พุทธศาสนิกชนและภิกษุทั้งหลายต้องเร่งทำบุญกุศลเพื่อสะสมไว้ในระหว่างที่ยังทำ

(1) รัตนปัญญา, เถระ. จีนก่ามาคีปกรณ, (พระนคร: โรงพิมพ์กวีพร,
2501), หน้า 108. จัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถานว่าเออเชียงแสน
จังหวัดเชียงราย.

(2) กรมศิลปากร ตำนานมูลศาสนา, หน้า 170.

(3) สงวน โชติสุขรัตน์, ตำนานพระแก้วมรกต, ใน ประชุมตำนานลานนา
ไทย เล่ม 2, หน้า 33.

(4) โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 2 ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

บุญได้เพราะการทำบุญมากพอและกฎวิธีมีผลใหญ่กระทำมีโอกาสเกิดทันโลกของ
พระศรีอารีย์ ซึ่งการเขียน อาน พัง และจกจำตำนานก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะทำให้
บรรลุลผลข้างตนได้

จุดประสงค์ที่จะให้ตำนานเป็นเครื่องมือในการแสวงหาบุญ ปรากฏอยู่ใน
คำปวารณาของผู้ประพันธ์ตำนาน ดังนี้

มูลศาสนานี้พระพุทธพุกามกับพระพุทธญาณเจ้าหากุรจนาวัวให้เป็นที่ไหว้และ
สักการบูชาแก่นรานรทั้งหลาย คฤหัสถ์นักบวชเจ้าทั้งหลาย จงทูลงไวปฏิบัติ
ไต่ตามทำนองคลองแห่งอริยสัปรีสเจ้าทั้งหลาย อันปฏิบัติมาแต่ก่อน ก็จะได้
ถึงยังสุข 3 ประการ มีนิพพานธรรมเจ้าอันเป็นยอดเป็นจอมนั้นเทอญ (1)

พระรัตนปัญญาผู้รจนาชินกาลมาลีปกรณ์ก็ได้แสดงจุดประสงค์ทำนองเดียวกัน
นี้ไว้ว่า

ใครรวบรวมกล่าวแห่งพระพุทธสืบต่อตามลำดับกันมา... คัมภีร์นั้นจึงชื่อว่าชินกาลมาลี
ขอให้ชาวเขาพึงเป็นผู้สามารถรอบรากลเวลาของพระพุทธ ครั้นใครเห็น
กาลเวลานี้แล้ว ขอให้เกิดมีญาณคติโดยง่าย เมื่อพึงธรรมอันประเสริฐของ
พระศรีอารยเมตไตรย ขอให้ชาวเขาใดใคร่สรุมนรรคนผลเป็นขัปปาภิญาใน
อนาคตกาลเทอญ (2)

คติการแต่งและฟังเรื่องในทางศาสนาว่าเป็นเครื่องมือแสวงหาบุญกุศลและ
เป็นการสืบทอดศาสนานั้นยังคงปรากฏมาในสมัยหลัง ดังพระยาธรรมปรีชา (แก้ว)
ผู้รจนารื่องไตรภูมิโลกวิจิตร ตามพระราชปราชญ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธ -
ยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้อธิบายคติดังกล่าวไว้ดังนี้

(1) กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, หน้า 286.

(2) รัตนปัญญา, เถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 171.

ข้าพระองค์จะรจนาคันซึ่งไตรภูมิภคตา จะวิสันนาซึ่งอรรณภคิบายในห้วง
พระพุทธรูปที่ 5 คือ บทโลกวิทนัน โดยนัยพิสดาร ในระหว่างกาลที่ข้าพระองค์
ตกแดงพระคัมภีร์นี้ จงอย่าใคมีทุกขโศกโรครภัยเสเนียดจัญไรอุปัทวันตรายอันใด
อันหนึ่งเลย ให้สำเร็จกิจแดงพระคัมภีร์อันนี้ โดยสุนทรสิริสวัสดิศถาพรพระ
คัมภีร์อันนี้จงถาวรตั้งมั่นอยู่ตราบเทถาวน 5 พัน เป็นปัญจัสสหัสสกาลปริเนท
... (1)

และ

แท้จริงบุคคลผู้เลาผู้เรียนนั้น เมื่อได้เลาได้เรียนซึ่งปณามคาถา ก็จะมีบังเกิด
ความยินดีปรีดาศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัย จะมีบังเกิดเคารพคารวะรักใคร่
ในพระรัตนตรัยแล้วก็จะพนทุกขพนภัยพนอุปัทวะเสเนียดจัญไรทั้งปวง คว้าอำนาจ
ผลแห่งกุศลเจตนาแห่งตน ที่ได้เลาเรียนปณามคาถาแล้วแลเลื่อมใสเคารพรัก
ใคร่พระรัตนตรัยนั้น ผู่อานแลดูฟังนั้นเลา เมื่ออานปณามคาถาฟังปณามคาถา
แล้วก็จะบังเกิดศรัทธาเลื่อมใสคารวะรักใคร่ในพระพุทธรูปเจ้า พระธรรมเจ้า
พระสงฆเจ้า ก็จะพนทุกขพนภัยพนอุปัทวะเสเนียดจัญไรต่าง ๆ คว้าอำนาจผล
แห่งกุศลเจตนาที่ตนได้อานปณามคาถา ได้ฟังปณามคาถาแล้วแลเลื่อมใส
เคารพรักใคร่ในพระรัตนตรัยนั้น (2)

นอกจากจุดประสงค์ที่จะให้ตำนานเป็นเครื่องมือในการแสวงหาบุญแล้ว
ตำนานยังเกิดขึ้นเพื่อจรรโลงพุทธศาสนาให้คงอยู่ตลอด 5,000 ปีด้วย ตามพุทธทำนาย
นั้นศาสนาพระโคตมจะต้องคงอยู่ถึง 5,000 ปี จึงเป็นหน้าที่ของผู้คนยุคนั้นที่จะต้อง
จรรโลงศาสนาไว้ตราบ 5,000 พระวษา จากประวัติความเป็นจริงของพุทธศาสนา
ซึ่งถือกำเนิดและรุ่งเรืองอยู่ในอินเดียโบราณสมัยหนึ่งแล้วเสื่อมลง แห่ลงศูนย์กลาง
ของพุทธศาสนาต้องย้ายไปอยู่ที่ลังกา แล้วแพร่หลายไปรุ่งเรืองในแถบอินโดจีนลุ่ม
แม่น้ำเจ้าพระยาและลานนาไทย ความเสื่อมของพุทธศาสนาในอินเดียโบราณถูก
กล่าวถึงในตำนานพระธาตุดอยแอ จ.แพร่ ดังนี้ "พระอรหันต์ทั้งหลายเจรรจากันว่า

(1) ศิลปากร, กรม. ไตรภูมิโลกวิณจณภคตา ฉบับที่ 2 (ไตรภูมิฉบับหลวง)
เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521), หน้า 8.

(2) เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

ศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ตั้งอยู่ในเมืองน้อยปัจจุบันนคร จักไม่ตั้งอยู่ใน
 โสฬสมหานคร"⁽¹⁾ ความเลื่อมอย่างรวดเร็วกวของพุทธศาสนาในอินเดียโบราณจึงน่า
 จะมีความหมายให้พุทธศาสนิกชนในดินแดนอื่นหว่าคหว่านว่าพุทธศาสนาจะเลื่อมลงก่อน
 5,000 ปีหรือไม่ ความหว่าคหว่านนี้ทำให้พุทธศาสนิกชนพยายามจะหาทางจรโรง
 ศาสนาไว้ให้คงอยู่ถึง 5,000 ปี ด้วยการพยายามสร้างสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาไว้
 เป็นเครื่องเคารพบูชา เช่น พระแก้วมรกต พระพุทธสิหิงค์ เจดีย์ที่เชื่อว่าบรรจุ
 พระพุทธรูปคู่ไว้ พระไตรปิฎก พระสุตตร พระคัมภีร์ ฯลฯ เพราะสิ่งเหล่านี้เปรียบ
 เสมือนตัวแทนของศาสนาที่ยืนยันว่าศาสนายังไม่เลื่อมสูญไป ความปรารถนาที่จะ
 สืบทอดศาสนานี้ยังปรากฏชัดเจนในตำนานหลายฉบับตั้งแต่การตั้งชื่อหนังสือ เช่น
 ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งแปลว่าเรื่องราวอันเป็นระเบียบกาลแห่ง
 พระพุทธและสังคีตยวงศ์ ซึ่งหมายถึงเรื่องราวว่าด้วยการสังคายนาพุทธศาสนา ไม่
 เช่นนั้นก็อาจปรารณาไว้เบื้องต้นหรือลงท้าย ดังนี้

ขุขุอย่าให้มีโรคภัยตองหนีไกลแสนโยชนพญจากโทษบาปเวรหนา ด้วยพละแห่ง
 ฐฐฐาโคสร่าง แลโคเขียนยังปิฎกธรรมเจาควงนี้ไว้ โขคณาพุทธศาสนาเทา
 5,000 พระวัสสา ไทเป็นที่ไหวนบเคารพยำแยงแกคนและเทวดาทังหลาย สืบ
 เมอภายหนาพูนแล⁽²⁾

(1) สงวน โขคิสุขรค์น, ผู้รวบรวม, ตำนานพระชาคุชอแฮ จ.แพร์ ใน
ประชุมตำนานลานนาไทย เลม 2, หน้า 442. พระธรรมราชานุวัตร ผู้แปลตำนาน
 ชอแฮเป็นภาษากลางอธิบายว่า โสฬสมหานคร คือมหานครทัง 16 ในครั้งพุทธกาล
 ในอินเดียโบราณคือ อังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ
 สุระเสนะ อัถกะ อวันตี คันธาระ และกัมโพชะ

(2) พงศาวดารล้านช้าง, ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 1 (พระนคร: โรงพิมพ์
 คุรุสภา, 2506), หน้า 255.

หรือ "คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์" ข้าพเจ้ารจนาไว้เพื่อให้พระพุทธรศาสนาที่ยั่งยืนนาน
จบบริบูรณ์เมื่อปีชวศ จุลศักราช 878 ตรงกับพระศาสนาปรินิพพานแล้วได้ 2,060 ปี
ดังนี้แล"(1)

ความต้องการร่วมกันที่จะสืบทอดศาสนาของผู้ผู้ทำนุและสมาชิกของ
สังคม(2) กลายเป็นส่วนหนึ่งซึ่งกำหนดสำนักและความคิดของผู้ผู้ทำนุในหย่อน
กลับไปสู่อดีตและอดีตนั้นต้องเป็นอดีตซึ่งผูกพันอยู่กับพุทธศาสนา เพราะพุทธศาสนามี
อิทธิพลต่อความคิดของผู้คน สมัยนั้นจนโลกของเขากลายเป็นโลกพุทธ การย้อนกลับไป
ไปสู่อดีตควมมองเห็นความสำคัญของอดีตว่าผูกพันอยู่กับอนาคตโดยมีปัจจุบันเป็นจุด เชื่อม
จึงเน้นที่ความสืบทอดของพุทธศาสนาในอดีตที่มีต่อบริเวณปัจจุบันเพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อ
เรื่องพุทธทำนายซึ่งจะปรากฏในอนาคต เรื่องราวส่วนหนึ่งของตำนานจึงมักบันทึก
ประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ตลอดจนการเผยแผร
ศาสนาไปสู่ดินแดนต่าง ๆ ในอินเดีย ลังกา และสุวรรณภูมิไวด้วย ทำนุบางฉบับ
อาจย้อนกลับไปไกลด้วยการเล่าเรื่องสมัยพระพุทธเจ้ายังทรงเสสมบารมีอยู่ก็มี ทั้งนี้
รายละเอียดเกี่ยวกับพุทธประวัติจะมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับเนื้อหาและชนิดของ
ตำนานซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

นอกจากบันทึกเกี่ยวกับพุทธประวัติและประวัติศาสนาในดินแดนต่าง ๆ
โดยดำเนินตามพระคัมภีร์และพระสูตรอย่างเคร่งครัดแล้ว ทำนุยังบันทึกเรื่องราว
ของพุทธศาสนาในท้องถิ่นของตนไวด้วย โดยผู้ประพันธ์จะพยายามเชื่อมโยงเรื่องราว

(1) รัตนปัญญา, เถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 153.

(2) จากจารีกร่วมสมัยซึ่งจัดทำขึ้นแสดงว่า ทั้งฝ่ายปกครองและประชาชน
ทั่วไปมีศรัทธาอย่างแรงกล้าในอันที่จะสืบทอดพุทธศาสนาตามพุทธทำนาย โปรดดู
รายละเอียดในบทที่ 2 ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้.

ของท้องถิ่นเข้ากับดินแดนและเรื่องราวในอินเดียนโบราณและลังกาซึ่งถือว่าเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ ในฐานะเป็นดินกำเนิดของพระผู้มีพระภาคและเรื่องราวศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง เช่น บันทึกเรื่องการเดินทางของกิงกริมหาโพธิ์และพระธาตุสุวรรณภูมิ เมื่อศาสนาพุทธเดินทางมาถึงสุวรรณภูมิแล้ว จึงเริ่มบันทึกเรื่องราวของศาสนาและผู้คนแถบนี้ ซึ่งเป็นวิธีสืบทอดความต่อเนื่องของพุทธศาสนาในทางกาลเวลาและสถานที่ ทั้งยังรักษาเรื่องใหม่ที่จะกล่าวถึงคือประวัติท้องถิ่นให้ชัดเจนและน่าสนใจต่อไป พุทธประวัติและเรื่องราวทางศาสนาที่บันทึกลงไว้ในตำนานนี้มีผลให้ตำนานมีลักษณะเป็นบันทึกทางศาสนา ซึ่งมีค่าโดยอาจเปรียบเหมือนคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ เป็นสิ่งเคารพบูชาสำหรับคนสมัยนั้น การบันทึกจึงต้องกระทำด้วยความระมัดระวังเป็นพิเศษ จะเห็นได้จากการใช้ขอมูลจากตำราทางศาสนาจำนวนมาก และในส่วนที่เป็นเหตุการณ์ร่วมสมัยจะได้รับการบันทึกไว้อย่างประณีต ตำนานจึงเป็นผลงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ศาสนาซึ่งมีคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับเราในปัจจุบัน

3. ตำนานคือบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับบ้านเมือง กษัตริย์ราชวงศ์ เหตุการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับมนุษย์และสังคมในอดีต ทั้งเหตุการณ์ที่เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ (Natural Phenomena) และปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ (Historical Phenomena) เรื่องราวของตำนานส่วนนี้ให้ความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในช่วงเวลาที่สืบเนื่องกัน และผ่านการคัดเลือกแล้วจากผู้บันทึกในอดีตที่มีความสำคัญ แม้วาการอธิบายเชื่อมต่อเหตุการณ์เหล่านั้น เขาด้วยกันให้คิดต่อสืบเนื่องเป็นภาพจะบกพร่องสำหรับผู้คนยุคนี้ในแง่ของการใช้ความเชื่อและอุดมคติทางศาสนา อธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะผู้ประพันธ์ตำนานมีความเข้าใจพื้นฐานในเรื่อง "ความจริง" ของเหตุการณ์ตามระบบความคิดที่แตกต่างกับปัจจุบัน ความแตกต่างของระบบความคิดและความเป็นจริงพื้นฐานระหว่างสังคมสมัยตำนานและสังคมปัจจุบันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านตำนานปัจจุบันเข้าใจและติดตามเนื้อหาหรือสื่อความหมายในตำนานได้ไม่มากนัก "ความจริง" ของเหตุการณ์บ้านเมืองและสังคมซึ่งบันทึกไว้ในตำนานมักประกอบ

ด้วยเรื่องราวนิคธรรมชาติ บุคคลในเหตุการณ์อาจไม่ประกอบขึ้นด้วยมนุษย์ธรรมดา
 เท่านั้น แต่จะประกอบด้วยเทพธิดา นางฟ้า ฤๅษี นักบวช กษัตริย์ ผู้ทรงฤทธิ์เดช
 ต่าง ๆ ความไม่เคยชินกับ "ความจริง" ของสังคมสมัยตำนาน ทำให้เกิดความ
 รู้สึกขัดแย้งกับบุคคลและเรื่องราวเหล่านั้น แม้เรื่องราวบุคคลและสถานที่ที่กล่าวถึง
 จะมีเค้าความจริงอยู่ก็ตาม "ความจริง" ตามความเข้าใจของผู้คนตำนานมีผลต่อการ
 จดบันทึกและอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ของ
 เขามากพอที่จะทำให้การเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานปรากฏออกมาอย่างที่เห็น
 อย่างไม่รู้ตัว ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าตำนานมิใช่งานเขียนทางประวัติศาสตร์ประเภทหนึ่ง
 ซึ่งเกิดขึ้นจากสำนักทางประวัติศาสตร์ของคนในสังคมสมัยหนึ่งต่อพฤติกรรมที่เกิดขึ้น
 ก่อนและด้วยความพยายามที่จะเข้าใจว่าสังคมของตนได้เปลี่ยนแปลงมาจากอดีตอย่างไร
 สำนักและความพยายามนี้ได้พัฒนาขึ้นไปสู่การนำเสนอทางประวัติศาสตร์ซึ่งมีรูปแบบ
 เฉพาะตัว เช่น การอ้างอิงสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งพิสูจน์ได้จากหลักฐานทางโบราณคดี
 ปัจจุบัน การให้รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ เรียงตามลำดับเวลาการ
 พยายามอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ด้วยความเชื่อทางศาสนา หรือแม้แต่การมอง
 ประวัติศาสตร์ว่าเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนาล้วนเป็นลักษณะเฉพาะของการเขียน
 ประวัติศาสตร์แบบตำนาน ซึ่งมีวิวัฒนาการเห็นเด่นชัดในระหว่างช่วงพุทธศตวรรษที่
 21 และ 22

เนื้อหาของตำนาน

ตำนานเป็นบันทึกเหตุการณ์ซึ่งย้อนกลับไปไกลที่สุดในอดีต - และส่วนหนึ่ง
 ของตำนานยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับคำบอกเล่าปรัมปรา ซึ่งเล่าถ่ายทอดกันมาโดยหา
 แหล่งกำเนิดไม่ได้ แม้ว่าต่อมาเรื่องราวเหล่านี้จะถูกบันทึกลงในสมัยหนึ่ง ก็มิได้
 หมายความว่าเรื่องราวที่ปรากฏในตำนานจะแม่นยำถูกต้องและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
 เพราะการบันทึกตำนานเกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์นั้น ๆ ผ่านไปนานนัก ส่วนที่เป็น
 คำบอกเล่าปรัมปรา ก็ถูกถ่ายทอดลงไว้เช่นที่เล่าสืบ ๆ กันมา โดยไม่ได้ผ่านการ
 ใดส่วนสืบหาข้อเท็จจริง นอกจากนั้นตำนานยังมีลักษณะของการจด คัดลอก รวบรวม

ชำระแก้ไข ควบคู่ประสงคต่าง ๆ เช่น การสืบทอดศาสนา การแสวงบุญกุศล เพื่อความสนุกเพลิดเพลิน เพื่อความงามในเชิงประพันธ์หรือเพื่อผลประโยชน์ทางการ เมืองซึ่งไม่ว่าด้วยจุดประสงค์ใดล้วนมีผลทำให้เรื่องราวในตำนานคลาดเคลื่อนห่างไกลจากจุดเริ่มต้นออกไปทุกที

มีตำนานของลานนาไทยบางฉบับ เช่น จามเทวีวงศ์⁽¹⁾ ตำนานมูล - ศาสนา⁽²⁾ ตำนานพุทธสังคีต⁽³⁾ รัตนพิมพวงศ์⁽⁴⁾ และชินกาลมาลีปกรณ์⁽⁵⁾ ที่ปรากฏชื่อผู้แต่งและระยะเวลาที่เขียนไว้ด้วย ทำให้อาจตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่า การเขียนประวัติศาสตร์สกุลตำนานด้วยภาษาล้านนาเริ่มต้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 เจริญเต็มที่ในพุทธศตวรรษที่ 21 และ 22 และคงเสื่อมลงประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 และยังมีตำนานบางกลุ่มซึ่งนิยมบันทึกด้วยอักษรไทยและอักษรพื้นเมืองในลักษณะของการบันทึกเล่านิทานพื้นบ้านปรัมปรา ประวัติการสร้างบ้านเมืองตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา เช่น ตำนานสุวรรณโคตมคำ, ตำนานเมืองเงินยาง - เชียงแสน ลิงหนวักกุมาร ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ตำนานเมืองฝาง ฯลฯ ตำนานประเภทหลังนี้ มีลักษณะเขียนเป็นการพรรณนาจากโบราณกาลจนถึงระยะเวลาใกล้ ๆ นี้ จึงอาจเป็นเอกสารที่คัดลอกมาจากต้นฉบับเก่า⁽⁶⁾ ซึ่งคัดลอกกันมาเรื่อย ๆ จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งแทบไม่อาจทราบได้เลยว่าต้นฉบับจริงเขียนขึ้นเมื่อไร และใครเป็น

(1) เขียนเมื่อประมาณปี พ.ศ. 1945 - 1985.

(2) เขียนเมื่อประมาณปี พ.ศ. 1960.

(3) เขียนเมื่อประมาณปี พ.ศ. 1945 - 1985 โดยผู้เขียนท่านเดียวกับ

จามเทวีวงศ์

(4) สมเด็จพระยาตากำรฯ สันนิษฐานว่าควรเขียนใน พ.ศ. 1972 และ นายแสง มนวิฑูรย์ คำนวณไว้ว่าควรเป็นปี 2272.

(5) เขียนเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2060 และจบบริบูรณ์ในปี 2071.

(6) คุรายนละเอียดยใน อานันท์ กาญจนพันธ์, "ตำนานและลักษณะความคิด

ผู้ประพันธ์ ทั้งที่ต้นฉบับดั้งเดิมของตำนานพื้นเมืองเหล่านี้อาจเกิดขึ้นพร้อม ๆ หรือ
 เกือบพร้อม ๆ กับตำนานภาษาบาลีคือประมาณก่อนพุทธศตวรรษที่ 22 และถูกคัดลอก
 บันทึกเพิ่มเติมต่อ ๆ มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งชาร์ลส์ เอฟ. คีย์ส (Charles
 F. Keyes) ยืนยันว่ามีการเขียนตำนานเป็นจำนวนมากก่อนพุทธศตวรรษที่ 22 และ
 มีจำนวนเพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่ค้นพบว่าเหลือมาจากระยะนั้น⁽¹⁾ จึงอาจสรุปได้ว่า
 ช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นระยะเวลารุ่งเรืองสูงสุดของการเขียนตำนาน เพราะ
 หลังจากนั้นเราแทบไม่พบการเขียนประวัติศาสตร์ในลักษณะของตำนานอีกแม้ว่าในคำ
 ให้การขุนหลวงหาวัด ประวัติศาสตร์สังเขปของกษัตริย์สยาม (The Short History
 of the Kings of Siam) ของฟอน ฟลิท (Van Vliet) และตอน
 ต้นของพระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียมจะแสดงว่าจารึกการเขียนประวัติศาสตร์
 แบบตำนานนั้นยังคงมีอยู่ ผลงานสำคัญได้แก่ สังคีตยวงศ์ จุดยุทธการวงศ์ความเรียง
 พงศาวดารเหนือ เป็นต้น ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีการ
 คัดค้นและสนับสนุนการเขียนประวัติศาสตร์อย่างกว้างขวาง การคัดลอกรวบรวม
 เรียบเรียงตำนานจำนวนมากเกิดขึ้นในสมัยนี้ เช่น พงศาวดารเมืองน่าน
 ราชวงศ์ปทรม พงศาวดารลานนาไทย พงศาวดารเมืองล้านช้าง พงศาวดาร -
 เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย และตำนานปฐมนิยสถาน
 ปฐมนิยวัตตูปางฉบับ อย่างไรก็ตามก็ ไม่อาจเรียกตำนานเหล่านี้ว่าเป็นตำนานต้นฉบับที่
 เกิดขึ้นใหม่อย่างแท้จริง แม้ว่าตำนานบางฉบับจะบันทึกเรื่องราวสมัยหลังเพิ่มเติมขึ้น

ทางประวัติศาสตร์ในลานนาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21," ใน วารสาร -
ธรรมศาสตร์ 6 (มิถุนายน - กันยายน 2519): 9.

(1) Charles F. Keyes, "New Evidence on Northern Thai
 Frontier History, อ่างใน เควิต เค. วัลยาจ. "การเขียนประวัติศาสตร์ไทย
 แบบตำนานและพงศาวดาร," วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 6 เล่มที่ 1 (มิถุนายน -
 กันยายน 2519): 3.

และบางฉบับก็เปลี่ยนเรียกชื่อเป็นพงศาวดาร เช่น พงศาวดารเมืองเงินยาง เชียงแสน พงศาวดารเมืองน่าน พงศาวดารเมืองแฉ่ง พงศาวดารลานนาไทย ฯลฯ แท้จริงแล้วเป็นเพียงการคัดลอกรวบรวมขึ้นใหม่ และเนื้อหาบางส่วนยังคงลักษณะบางอย่างของตำนานไว้อย่างชัดเจนจึงได้จัดผลงานเหล่านี้ไว้ในกลุ่มสกุลตำนาน มิใช่พงศาวดารตามชื่อซึ่งตั้งขึ้นใหม่ และถือว่าเป็นผลงานทางประวัติศาสตร์ซึ่งบันทึกขึ้นก่อนสมัยปรับปรุงประเทศและอยู่ในขอบเขตการศึกษาของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ด้วย (1)

เนื้อหาและสำนวนของตำนานฉบับต่าง ๆ แตกต่างกันด้วยเป้าหมายในการเขียน ที่มาของข้อมูล ความนิยมและทรรศนะคติซึ่งแตกต่างกันออกไป เช่น ตำนานพระชาตุนครศรีธรรมราช ก็มุ่งแสดงประวัติความเป็นมา รายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างพระธาตุ ตำนานสิงหนวัตรก็มุ่งแสดงประวัติราชวงศ์สิงหนวัตรกุมาร และเชื้อสายของพระองค์ หรือชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งแปลว่า กาลเวลาของพระผู้ชนะ คือพระพุทธเจ้า ก็เน้นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ค่านิยมประจำถิ่นก็มีผลให้ตำนานแตกต่างกันได้ ตำนานของลานนา เช่น ตำนานมูลศาสนา จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ จะเน้นเกี่ยวกับประวัติและความเป็นไปของศาสนาพุทธ เพราะลานนาเคยเป็นดินแดนที่รุ่งเรืองจนได้ชื่อว่าเป็นยุคทองของพุทธศาสนาในสมัยนั้น ตำนานทางใต้ เช่น ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช มักเป็นเรื่องของนิยายปรัมปราประจำถิ่น ส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาจะปรากฏอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายมหายาน และพราหมณ์เข้ามา มีบทบาทอยู่ด้วย เนื่องจากดินแดนทางใต้ของประเทศไทยเคยเป็นดินแดนของ

(1) สำหรับพงศาวดารซึ่งแต่งขึ้นใหม่และขาดลักษณะของตำนานสมัยเก่า เช่น พงศาวดารโยนก พงศาวดารเมืองปัตตานี พงศาวดารเมืองสงขลา พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย พงศาวดาร - หัวเมืองมณฑลอีสาน ฯลฯ ไม่จัดรวมอยู่ในขอบเขตการศึกษาของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

อาณาจักรศรีวิชัยมาก่อนและชาวอินเดียนเคยใช้ดินแดนทางใต้เป็นเส้นทางติดต่อค้าขาย มาแต่โบราณ อิทธิพลของอารยธรรมอินเดียนจึงฝังลึกอยู่ในดินแดนแถบนี้ และตำนาน ภาคอีสาน เช่น ตำนานพระชาตนครพนม พงศาวดารลานช้าง พงศาวดารเมืองแฉะ จะนิยมเสนอเรื่องราวดึกดำบรรพ์ซึ่งผูกพันอยู่กับจารีตประเพณีประจำถิ่น เรื่องราวของ วีรบุรุษและความเชื่ออันแน่นแฟ้นต่ออำนาจอันไม่มีขอบเขตของเทพผู้มีส่วนกำหนดชะตา ชีวิตของมนุษย์ทั้งหมด

ศาสตราจารย์เดวิด เค. วัตซอจ (David K. Wyatt) ได้แบ่งเนื้อหาของตำนานไว้ 3 ประเภท⁽¹⁾ คือ ตำนานที่มีเนื้อหาดึกดำบรรพ์ ตำนานที่มีเนื้อหาแบบ "ประวัติศาสตร์สากล" และตำนานปรัมปราสถานและปรัมปราวัตถุ โดยอธิบายว่า ตำนานประเภทแรกเขียนด้วยภาษาไทยวนมีเนื้อหาเกี่ยวกับเมืองโบราณทางภาคเหนือสุดของประเทศไทย ก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 เช่น ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัติกุมาร พงศาวดารเมืองเงินยาง เชียงแสน ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น ตำนานที่มีเนื้อหาดึกดำบรรพ์เหล่านี้ล้วนแล้วแต่บันทึกเรื่องราวปรัมปราเกี่ยวกับกำเนิดของมนุษย์ เชื้อชาติ บ้านเมืองและตำบล เรื่องราวของกษัตริย์และทายาทของพระองค์ โดยมองผ่านทรรศนะคติทางศาสนาและความเชื่อซึ่งสืบทอดกันต่อ ๆ มา เนื้อหาแต่ละส่วนไม่สัมพันธ์กันทำให้ยากแก่การติดตามเรื่องราว ซึ่งสร้างความสับสนแก่ผู้ใหญ่ศึกษาอย่างยิ่ง เพราะไม่อาจยืนยันแหล่งที่มา เวลาที่แต่ง และแม้แต่ตัวผู้ประพันธ์ได้ แม้ว่าในตอนท้ายของตำนานบางฉบับโดยเฉพาะพงศาวดารเมืองเงินยาง - เชียงแสนกล่าวถึงเรื่องราวต่าง ๆ มาจนถึง พ.ศ. 2447 ซึ่งคงเป็นภาคผนวกของตัวเอกสารดั้งเดิมและเพิ่มเติมแต่งเพิ่มเติมในภายหลัง

(1) โปรดดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า 2 - 8.

ตำนานที่มีเนื้อหาแบบประวัติศาสตร์สากล เป็นการเขียนประวัติศาสตร์แนวพุทธศาสนาซึ่งรุ่งเรืองและรู้จักกันดี เช่น จามเทวีวงศ์ ซึ่งเขียนโดยพระโพธิ์รังสีราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ชินกาคมาลีปกรณ์ เขียนโดยพระรัตนปัญญาแห่งเมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2060 ตำนานมูลศาสนา เขียนโดยพระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ ประมาณ พ.ศ. 1960 หรือสังคีตยวงศ์เขียนโดยสมเด็จพระพันรัตนวัดพระเชตุพน ต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ตำนานที่มีเนื้อหาแบบประวัติศาสตร์สากลนี้จะเริ่มเรื่องด้วยการกล่าวถึงความเป็นมาของพุทธศาสนา ตั้งแต่กรรมวิธีที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้เรื่อยมาถึงการประกาศศาสนาในลังกาและลานนา พัฒนาการของโลกจะดำเนินอยู่ในสายตาของพุทธศาสนาราวกับว่าไม่มีโลกอื่น มีการกล่าวถึงเรื่องราวทางค่านานาจักรบ้าง แต่ยังไม่หลุดพ้นไปจากอิทธิพลของพุทธศาสนาเลยทีเดียว

ตำนานปุษนียสถานและปุษนียวัตถุ จัดเป็นตำนานที่มีจำนวนมากที่สุด เนื้อหาจัดอยู่ในกรอบของพุทธศาสนาเช่นกัน แต่มีขอบเขตแคบคือเน้นเฉพาะเรื่องราวของปุษนียสถานและวัตถุต่าง ๆ เท่านั้น ตำนานเหล่านี้บางฉบับเขียนขึ้นในสภาวะและผู้ประพันธ์คนเดียวกับตำนานประเภทประวัติศาสตร์สากล เช่น นิทาน - พระพุทธลีลึงค์ เขียนโดยพระโพธิ์รังสีผู้แต่งจามเทวีวงศ์ หรือรัตนพิมพ์วงศ์ แต่งโดยพระพรหมราชปัญญาแห่งเชียงใหม่

จากการแบ่งเนื้อหาของตำนานออกเป็น 3 ประเภทข้างต้น ทำให้แยกศึกษาที่มาของตำนานในแนวทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ได้ 2 แนวทาง คือ

1. ตำนานฝ่ายวัด
2. ตำนานฝ่ายเมือง

ตำนานฝ่ายวัด ตำนานฝ่ายวัดเป็นผลงานการบันทึกของพระภิกษุหรือนักบวชในพุทธศาสนา เนื้อหาของตำนานฝ่ายวัดจะเริ่มด้วยการนมัสการพระรัตนตรัย ประวัติของพระพุทธศาสนาและพระมหาสมณโลกมตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้และปรินิพพาน หรือบางครั้งอาจเริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์และสะสมบารมีใน

สมัยก่อนภทท์กลับ โดยแสดงออกทางพระกาย พระวาจา และพระทัย สิ่งสำคัญที่
 ทำนายน่ายวัดทุกฉบับกล่าวถึงเป็นพิเศษคือ การสังคายนาศาสนาของพระเจ้าอโศก
 มหาราช และการส่งพระสงฆ์ออกเผยแผ่ศาสนาในดินแดนต่าง ๆ และมีผลให้
 พุทธศาสนาประดิษฐานในสุวรรณภูมิ ทำนายนายฉบับจะพรรณนาประวัติพุทธศาสนาใน
 ลังกา และการสังคายนาครั้งต่อไปอีก จึงเริ่มบันทึกเรื่องราวในท้องถิ่นของตน
 โดยมักจะอธิบายเหตุการณ์ตั้งแต่อดีตกาลมาจนถึงปัจจุบัน (ของผู้ประพันธ์) ทั้งนี้ ค่าย
 สายตาและทรรศนะที่ยึดถือศาสนาพุทธเป็นแกนกลาง แม้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์
 ราชวงศ์ และบ้านเมือง เช่น อธิบายว่าบ้านเมืองและสถานที่สำคัญต่าง ๆ เกิดขึ้น
 ตามพุทธทำนาย การกำหนดลักษณะของธรรมราชาตามอุดมคติในพุทธศาสนา การ
 อธิบายความรุ่งเรืองและความเสื่อมของบ้านเมืองด้วยเหตุผลทางพุทธศาสนา เป็นต้น

เนื้อหาของทำนายน่ายวัด จึงแบ่งออกเป็นส่วนใหญ่ ๆ ได้ 2 ส่วน คือ
 ส่วนแรกเกี่ยวกับประวัติพุทธศาสนาในอินเดียและลังกา และส่วนหลังเกี่ยวกับประวัติ
 ท้องถิ่น ในส่วนที่เกี่ยวกับประวัติท้องถิ่นนั้น ทำนายน่ายวัดจะให้ความสำคัญต่อ
 เหตุการณ์ทางพุทธจักรมากกว่าอาณาจักร คือผู้บันทึกจะบันทึกเกี่ยวกับการสงคราม
 ความเจริญและความเสื่อมของบ้านเมือง เหตุการณ์สำคัญ ๆ แต่ละสมัย เรื่องราว
 ของกษัตริย์ราชวงศ์บางเป็นส่วนประกอบเพียงให้เห็นความเป็นไปของพุทธศาสนาใน
 ดินแดนแถบนี้ เช่น การเล่าถึงความเจริญของพุทธศาสนาในสมัยนางจามเทวี
 การพบพระธาตุในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช การสังคายนาศาสนาของพระเจ้า -
 ติโลกราช ปาฏิหาริย์ของพระธาตุในท้องถิ่นต่าง ๆ การบำรุงพุทธศาสนาของ
 พระเจ้าแผ่นดินแต่ละองค์ ดังนี้

ฝ่ายพระเจ้ากือนา โปรดให้สร้างราชอุทยานของพระองค์เป็นวัดบุปผาราม
 มหาวิหาร เมื่อจุลศักราช 733 แลวันมณฑลพระสุมนเถรมาจากวัดพระยืน
 นครศรีภูมิ มอบถวายวัดบุปผารามแก่พระเถรนั้นแล้ว โปรดให้พระเถร
 จำพรรษาอยู่ที่นั่น ต่อจากนั้น พระสุมนเถรซึ่งมีพระเจ้านันทราชอุปถัมภ์ ได้
 ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ทานอัญเชิญมาจากเมืองสุโขทัยนั้นไว้ในวัด
 บุปผาราม เมื่อวันพุธ เดือน 9 จุลศักราช 735 และพระบรมสารีริกธาตุนั้น

ได้เป็นที่กราบไหว้บูชาของประชาชนพระมหากษัตริย์ และคณะพระภิกษุสงฆ์
ทั้งหลาย คราวเท่าทุกวันนี้ ฝ่ายพระเจ้านอนามีพระชนมายุ 46 ปี ครองราชย์
สมบัติอยู่ 30 ปีเต็ม ก็สวรรคต⁽¹⁾

หรือ

พระเจ้าอาทิตย์ราช โปรคให้ตกแต่งอย่างนี้แล้ว จึงให้ตั้งเครื่องประภาศเพ็ญ
ไปในพระนครทั้งคืนว่า คุณกรทนต์เจริฎทั้งหลาย พระสารีริกธาตุของพระผู้มี
พระภาคยเจ้าโคอุบถียังเกิดขึ้นในทามกลางสนาม ของพระราชาราชของเรา
ทั้งหลาย ในโอกาสสมัย ท่านทั้งหลายจงไปบูชาพระสรีรชานันต์ ควบเครื่อง
สักการบูชา มีเทียนธูปและระเบียบดอกไม้ ของหอม เป็นต้น แลจงไปสร
สร้างพระสรีรชานันต์ควบนำหอม⁽²⁾

ตำนานฝ่ายวัดบางฉับมีเป้าหมายแนชัดในการประพันธ์ขึ้นเพื่อมุ่งแสดงประวัติของ
โบราณสถานและโบราณวัตถุทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะ เช่น ตำนานพระแก้วมรกต
ตำนานพระแกนจันทร์ ตำนานพระชาตุนครพนม ตำนานพระชาตุนครศรีธรรมราช
ตำนานวัดเจ็ดยอดเชียงใหม่ ตำนานพระชาตุลปางหลวง ฯลฯ เหตุการณ์บ้านเมือง
และกษัตริย์ราชวงศ์ที่แทรกเข้ามาเพียงเพื่อให้เห็นความเป็นไปของเรื่องราวทาง
ศาสนาที่ต้องการกล่าวถึงโดยชัดเจนนั่น เนื้อหาตอนหลังของตำนานฝ่ายวัดซึ่งเกี่ยว
ข้องกับเหตุการณ์บ้านเมืองจึงมิใช่สิ่งสำคัญที่ผู้ประพันธ์ตำนานฝ่ายวัดต้องการกล่าวถึง
เช่น ในชินกาลมาลีปกรณ์ เมื่อผู้รจนากล่าวถึงประวัติพุทธศาสนาในลังกาและอินเดีย
จบบริบูรณ์แล้ว ท่านได้เปลี่ยนเนื้อเรื่องกล่าวถึงพุทธศาสนาในลานนาต่อไปด้วยการ
อ้างว่าเพื่อสนับสนุนคำพยากรณ์โบราณ ดังนี้

เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้วได้ 1,747 ปี ตรงกับปีกุนจุลศักราช 565
ผู้เป็นใหญ่ในเมืองอริมหัทนะปุระคือเมืองปทุมธานี ทรงพระนามว่า
พระเจ้าสิงหวิชัย ผู้เป็นพระราชบุตรของพระนางทักษิณาเทวี อัครมเหสีของ

(1) รัตนปัญญา, เถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 105.

(2) โพรวิงยี, พระ. จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองทริปุไต, (พระนคร:
บรรณกิจเทรคัง, 2516), หน้า 265.

พระธรรมราชา ทรงพระนามว่า พระเจ้าศรีไตรภูวนาติศย์ ได้โปรดให้เขียนฎีกา(คำอธิบาย) คัมภีร์โพธิวงศชั้นสมกับที่ทานูกลาวา

เมื่อพระศาสตราของผู้ที่เขากำลังกราบไหว้อยู่เป็นอันดีปรีดีพยานแล้วได้ 1747 ปี ตรงกับศักราชที่คนเมืองนี้ตั้งไว้ (เมืองปทุมธานี) ดวงแลวได้ 565 ปี

ก่อนจะกล่าวถึงปีที่ว่านี้ ครั้งเมื่อพระศาสตราปรีดีพยานแล้วได้ 1204 ปี ตรงกับจุลศักราชของเมืองนี้ (ปทุมธานี) 22 ปี ในวันเพ็ญเดือน 4 ยังมีฤๅษีคนหนึ่งชื่อว่าสุเทพโคธราฐเมืองหริภุชย (นครลำพูน) ครั้งรุ่งขึ้นปีที่ 2 จากปีที่สร้างเมืองหริภุชยแล้วนั้น พระนางจัมมเทวีมาจากเมืองลวประ ครองราชสมบัติในเมืองหริภุชยต่อจากนั้นพระเจ้าอาทิตยโคธรงอภิเษกในเมืองหริภุชย เมื่อปีจุลศักราช 409 ต่อมามีจุลศักราชประมาณ 425 พระราชอุเจดีย์หลวง ผู้ครองเมืองหริภุชย คำโบราณสันนิษฐานไว้ดังนี้และขอสันนิษฐานนั้น ตรงตามนัยบันทึกจดหมายเหตุราชวงศ์ในเมืองหริภุชย เพราะฉะนั้น ขอสันนิษฐานนั้น จึงถูกต้อง เพื่อสนับสนุนขอสันนิษฐานนั้น ขอเล่าเรื่องกาลบังเกิดเมืองหริภุชยนี้ ตั้งแต่เริ่มตน ดังต่อไปนี้(1)

วัตถุประสงค์ที่แท้จริงในการบันทึกเรื่องราวของท้องถิ่นจึงอยู่ที่การบันทึกเรื่องราวของพุทธศาสนาในท้องถิ่นของตน สืบต่อจากประวัติพุทธศาสนาในอินเดียและลังกา เพื่อประโยชน์ในการสืบทอดศาสนาและการทำบุญตั้งโคธิบายไว้แล้วในตอนต้น

สำหรับเนื้อหาส่วนแรกว่าด้วยประวัติพุทธศาสนาในอินเดียและลังกานั้น มักเป็นการเก็บความจากตำราทางศาสนาและพงศาวดารลังกาเป็นส่วนใหญ่(2) เรื่องราวแทบจะแยกเป็นคนละส่วนกันกับเนื้อหาตอนที่ 2 อย่างเห็นได้ชัด การกล่าวถึงประวัติพุทธศาสนาในอินเดียและลังกาไว้ในตอนแรกนี้(3) มีลักษณะเป็นการพยายามผูกประวัติศาตร์ท้องถิ่นเข้ากับประวัติพุทธศาสนา เพื่อสืบทอดประสภารวมในอดีต

(1) รัตนปัญญา, เถระ. จินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 89 - 90.

(2) โปรดศึกษารายละเอียดเปรียบเทียบระหว่างตำนานฝ่ายวัดและพงศาวดาร

ลังกา

(3) ตำนานมูลศาสนากล่าวถึงประวัติพุทธศาสนาในลังกาไว้ตอนท้ายเรื่องด้วย

ของชาวพุทธใหญ่คนในสังคมสมัยนั้น ทำให้เกิดความรู้สึกสับสนเนื่องระหว่างโลกพุทธในอดีตและปัจจุบัน การอธิบายความคลี่คลายของปัจจุบันว่าเป็นผลมาจากอดีตซึ่งเกี่ยวข้องกับประวัติของพุทธศาสนาในอดีตซึ่งเป็นศูนย์กลางของโลกพุทธนั้น เป็นวิธีมองอดีตตามความเข้าใจของพระภิกษุในพุทธศาสนา⁽¹⁾ เพื่อให้สอดคล้องกับปัจจุบันภายในกรอบของพุทธศาสนาซึ่งเป็นการพยายามตอบคำถามเกี่ยวกับอดีตและสร้างความหมายความเข้าใจให้ปัจจุบันด้วย การพยายามตอบคำถามเกี่ยวกับอดีตและสร้างความหมายให้ปัจจุบันในลักษณะนี้ทำให้เรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ ไม่มีความหมายต่อเขาเท่าเรื่องราวที่เชื่อว่าเป็นจริงหรือควรจะเป็นจริง เราจึงไม่อาจแยกความคิดพื้นฐานระหว่างสิ่งที่เกิดขึ้นจริงและสิ่งที่เชื่อว่าเป็นจริงออกจากเนื้อหาของตำนานได้เพราะผู้คนสมัยนั้น มีโลกของพุทธอยู่ในส่วนหนึ่งของ "ความจริง" ของเขาเสมอ

ดังนั้นตำนานจึงมีความหมายต่อผู้คนสมัยนั้นมากกว่าที่เข้าใจกัน ในแง่ของการเสนอความคิดและวิธีแก้ปัญหาในปัจจุบัน เพราะกาลสิ้นสุดแห่งพุทธศาสนาผ่านมาเกือบกึ่งหนึ่งแล้ว ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมทำให้ชาวพุทธยอมรับสภาพความเป็นอยู่ของตนว่าเป็นผลมาจากอดีต แต่ขณะเดียวกันทำให้เกิดการขวนขวายที่จะทำบุญกุศลเพื่อการเลื่อนฐานะทางสังคมด้วย ปัญหาปัจจุบันของชาวพุทธสมัยนั้นคือความต้องการจรรโลงศาสนาให้คงอยู่ตามพุทธทำนายเพื่อคงสถานะที่คนสามารถจะทำบุญได้ไว้ ซึ่งตำนานฝ่ายวัดได้รวบรวมและแสดงวิธีจรรโลงศาสนาทั้งในอดีตและปัจจุบันของตำนานออกมาในรูปแบบต่างๆ กัน ตั้งแต่ระดับผู้ปกครอง เช่น การสังคายนาศาสนา การอุปถัมภ์พระภิกษุสงฆ์ การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดตลอดจนโบราณสถานและโบราณวัตถุในพุทธศาสนา เป็นต้น และในระดับชาวบ้านคือการทำบุญ ถือศีล

(1) ไปรคอ่านพงศาวดารลังกาซึ่งแต่งโดยพระภิกษุชาวลังกา และศาสนวงศ์ซึ่งแต่งโดยพระภิกษุพม่าเปรียบเทียบกับตำนานของไทย

ฟังและปฏิบัติธรรม ตลอดจนบริจาคลังของให้วัด เป็นต้น เหตุการณ์และเรื่องราว การเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ไม่ใช่สิ่งที่ผู้คนสมัยนั้นจะสนใจเท่ากับความหมายใน เรื่องของกฎแห่งกรรมที่แสดงออกในตำนาน ตำนานจึงมักไม่สนใจเสนอข้อเท็จจริง ทางประวัติศาสตร์ หรือเรื่องราวของการเปลี่ยนแปลงใด ๆ มากนัก แท้จริงแล้ว พระภิกษุผู้รจนาทำนานฝ่ายวัดไม่สนใจสงครามสมัยนางจามเทวี พระเจ้ามังราย หรือ พระเจ้าติโลกราชมากนัก หากสงครามที่ไม่เกี่ยวข้องกับโดยตรงความอยู่รอดของ พุทธศาสนา สาเหตุที่แท้จริงของการล่มสลายของบ้านเมืองโบราณซึ่งอาจเนื่องมา จากเหตุผลทางกายภาพ เช่น น้ำท่วม แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด หรือเหตุผล ทางด้านเศรษฐกิจอื่น ๆ ไม่ได้รับการบันทึกไว้อย่างตรงไปตรงมา การล่มสลายของ บ้านเมืองจึงถูกอธิบายด้วยความชอบธรรมและไม่ชอบธรรมของพระราชา การแพ้ชนะ สงครามเป็นเรื่องของบุญบารมีของกษัตริย์ ฯลฯ ผู้รจนาทำนานฝ่ายวัดจะสนใจว่า เหตุการณ์ดังกล่าวจะช่วยอธิบายความคิดหลักในเรื่องของกฎแห่งกรรมได้เพียงใด หากเหตุการณ์ที่ว่าช่วยสนับสนุนหรือสอดคล้องกับความคิดที่เชื่อว่าเป็นจริงของเขาแล้วจึง เลือกรับบันทึกไว้ ตำนานจึงมีความหมายในการเสนอ "ความจริง" ที่สอดคล้องกับ ระบบความคิดและความเข้าใจพื้นฐานต่อคนยุคนั้น และทั้งหมดนี้^{ก็คือ}ความหมายของ ตำนานต่อสังคมของเขา

ตำนานฝ่ายวัดฉบับสำคัญ ๆ ได้แก่ ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ สังคีตยวงศ์ ตำนานปุชนียสถานและวัตถุ ซึ่งแต่งขึ้นเพื่อมุ่งอธิบายประวัติ ความเป็นมาของปุชนียสถานและปุชนียวัตถุโดยเฉพาะ เช่น ตำนานพระแก้วมรกต ตำนานพระพุทธรูปหินศักดิ์ รัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระธาตุคอกยตุ่ง ตำนานพระธาตุขอแฮ ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระธาตุนครพนม ตำนานพระธาตุ - คอยสุเทพ เป็นต้น

เนื่องด้วยตำนานฝ่ายวัดเกิดขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ทางศาสนา ตำนานจึง เกี่ยวข้องกับความขลังและความศักดิ์สิทธิ์ ประกอบกับผู้รจนาทำนานฝ่ายวัดคือพระหรือนักบวชทางศาสนาซึ่งมีความรู้ในภาษาบาลีอย่างดีเยี่ยม ตำนานฝ่ายวัดหลายฉบับจึง

เขียนขึ้นด้วยภาษาบาลี ซึ่งจัดเป็นภาษาชั้นสูงและมีความไพเราะ ได้แก่
 ชินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ สังคีตยวงศ์ รัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระสิงห์พุทธปฏิมา
 เจ้า ตำนานพระแกนจันทร์ และตำนานมุลศาสนา⁽¹⁾ สำหรับพระภิกษุและวงการ
 ศาสนาเองแล้วถือว่าภาษาบาลีเป็นภาษาบริสุทธิ์และศักดิ์สิทธิ์ เพราะเชื่อกันว่า
 พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาบาลีหรือภาษามคธเพียงภาษาเดียว เป็นภาษาสั่งสอนสงฆ์
 สวาททั่วไป จึงถือว่าภาษาบาลีเป็นภาษาพุทธพจน์อันแท้จริง ภาษาอื่นใดนอกจาก
 ภาษาบาลีเป็นภาษาแปลกปลอม คำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีอยู่ในภาษาอื่นเป็นของ
 ไม่แท้ไม่ศักดิ์สิทธิ์⁽²⁾ แต่อย่างไรก็ดี ตำนานหลายฉบับก็กล่าววาประมาณ พ.ศ. 965
 พระพุทธโฆสจารย์ได้เดินทางไปถึงกาทวีป และแปลคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่
 พระมหินทรเถรและพระเถระองค์อื่น ๆ จารไว้ในใบลานเป็นภาษาบาลีทั้งหมด คติ
 ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ในการจดบันทึกคำสั่งสอนของพระพุทธองค์น่าจะเนื่อง
 มาจากเหตุการณ์ครั้งนั้นด้วยส่วนหนึ่ง

(1) เคยเข้าใจว่าตำนานมุลศาสนามีจารไว้ด้วยภาษาพื้นเมืองเท่านั้น
 ปรากฏว่าจากการสำรวจของภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พบตำนานมุลศาสนาจารไว้เป็นภาษาบาลีด้วย โปรดดู
 รายละเอียดในภาคปริวรรต ลำดับที่ 1.

(2) เสฐียร พันธรังษี, พุทธศาสนมหายาน (ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์,
 2521), หน้า 2. เสฐียร พันธรังษี ยังอธิบายด้วยว่าแท้จริงแล้วสมัยที่พระพุทธเจ้า
 ทรงพระชนม์นั้น ได้ทรงใช้ภาษาปรากฤษซึ่งเป็นภาษาประจำแคว้นมคธ ต่อมาเมื่อ
 พุทธศาสนาแตกเป็นสองลัทธิคือหินยานและมหายานแล้ว ฝ่ายหินยานใช้ภาษาบาลีใน
 การบันทึกพระธรรมวินัยเพราะยึดมั่นว่าเป็นภาษาบริสุทธิ์ สำหรับฝ่ายมหายานใช้
 ภาษาสันสกฤตในการบันทึกพระคัมภีร์ต่าง ๆ ทางศาสนา เพราะถือว่าเป็นภาษาของ
 พระพรหม มีความบริสุทธิ์ มีรส และความไพเราะยิ่งกว่าภาษาใดในชมพูทวีป (โปรด

ในสมัยพระเจ้าบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา มีการประกาศห้ามใช้ภาษา
เขมรในการสอนคริสตศาสนาโดยจาร์กไวในศิลาและนำไปปักไว้หน้าวัดคริสเตียน⁽¹⁾
เนื่องจากภาษาเขมรเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์สำหรับคนไทย แม้ว่าขอร้องห้ามดังกล่าวจะไม่ได้
กล่าวถึงภาษาบาลีแต่ในจดหมายเหตุ ของมองเซนเยอร์ เคอซีเซได้กล่าวถึงความ
รู้สึกเคารพของคนสมัยนั้นต่อภาษาบาลีโดยอ้างคำพูดของเจ้าพระยาพระคลังว่า

ในที่นี้เจ้าพระยาพระคลังก็เอาเรื่องอื่นเข้ามาแทรกและพูดว่า พวกโหรของเรา
มีความนับถือภาษาบาลีและหนังสือเขมรมาก ฉะนั้นบรรดาเรื่องต่าง ๆ ที่เขียน
เป็นภาษาบาลีหรือเขียนเป็นหนังสือเขมรแล้ว ไทยก็ถือว่าเป็นเรื่องจริงทั้งสิ้น⁽²⁾

พระมหาเถรโพธิรังสี ได้อธิบายยืนยันความเชื่อว่าภาษาบาลีเป็นภาษา
ไพเราะยังให้เกิดความเคารพแก่ผู้ฟัง จึงเป็นภาษาที่เหมาะสมกับชาวพุทธในการ
แสดงธรรม "สากล" ของโลกพุทธศาสนา ดังนี้

การที่จะกล่าวความตามสำนวนภาษาไทยของนักปราชญ์ทั้งหลาย ผู้กล่าวคำคุณ
จาริกไวแล้ว ภาษาไทยนั้นก็มีความอันงามมีอยู่ ไม่เป็นภาษาสมควรแก่
ชาวเมืองพระชินสีห์เจ้า ขาพเจ้าจึงจัดแปลภาษาไทยนั้นขึ้นสู่อักษรโดยพยัญชนะ
แห่งบาลี ให้เป็นคัมภีร์อันร่ายกรองไว้อย่างบทแลคาถาอันเสนาะนาฟัง อาจยัง
ใจให้รื่นรมย์ใด ทั้งจะใดเป็นเหตุให้บังเกิดคุณความเลื่อมใสแก่สาธุสัปปุรุษชาย
หญิงทั้งหลายเพราะเหตุนี้ เมื่อข้าพเจ้ากล่าวอยู่ซึ่งตำนาน คำจาริกนั้น ขอ
ทานผู้สาธุสัปปุรุษทั้งหลาย จงตั้งใจสดับโดยสักกัจเคารพเทอญ⁽³⁾

ดูรายละเอียดในหน้า 26 และ 44) สำหรับประเทศไทยนั้นนิยมลัทธิหินยานมากกว่า
มหายานดังจะได้อธิบายต่อไปข้างหน้า จึงยึดมั่นว่าภาษาบาลีเป็นภาษาบริสุทธิ์และ
ศักดิ์สิทธิ์ตามคติฝ่ายหินยานแต่แรก

(1) หมายเหตุ: ไม่พบจารึกหลักฐานว่า แต่มีรายละเอียดบันทึกไว้ในจดหมายเหตุ
ของมองเซนเยอร์ เคอซีเซ ซึ่งจัดพิมพ์ไว้ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 38 หน้า
111 - 117.

(2) เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

(3) โพธิรังสี, ทร. จามเข็มนัน, หน้า 19 - 20.

แม้ว่าสำหรับผู้ฟังส่วนใหญ่ที่มีใจพระหรือนักบวชในพุทธศาสนา อาจจะไม่เข้าใจเรื่องราวในตำนานภาษาบาลีได้ตลอด หรืออาจไม่เข้าใจเลย แต่ก็ถือว่าเป็นการได้บุญ เช่นเดียวกับการ สวดมนต์หรือการฟังพระเทศนาในภาษาบาลีปัจจุบัน การใช้ภาษาบาลีปัจจุบัน การใช้ภาษาบาลีกับตำนานจึงมีผลในการสร้างบรรยากาศและความรู้สึกเลื่อมใสให้กับผู้ฟังยิ่งขึ้น

แต่ยังมีตำนานอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งเมื่อพิจารณาจากเนื้อหา ส่วนน การเขียนและจุดประสงค์แล้วจึงควรมีลักษณะของตำนานฝ่ายวัดอย่างสมบูรณ์ คือ ตำนานปุชณีสถานและปุชณียวัตถุ ซึ่งจากต้นฉบับที่มีอยู่ในปัจจุบันแสดงว่าได้คัดลอกต่อ ๆ มาจากต้นฉบับดั้งเดิม ตำนานปุชณีสถานและวัตถุเหล่านี้ แม้จะเป็นตำนานฝ่ายวัดแต่มีไฉจารไว้ด้วยภาษาบาลี ยกเว้นตำนานพระแก้วมรกต ตำนานพระสิหิงค์ปฎิมาเจ้าและตำนานพระแกนจันทร์ ซึ่งพบว่าจารไว้ทั้งภาษาบาลีและภาษาพื้นเมือง นอกจากนี้ ตำนานฝ่ายวัดฉบับสำคัญบางฉบับ เช่น จามเทวีวงศ์ และตำนานมูลศาสนา ยังจารไว้ทั้งสองภาษาด้วย ทั้งนี้จะสันนิษฐานได้ว่า ตำนานปุชณีสถานและปุชณียวัตถุเป็นตำนานฝ่ายวัดซึ่งมีลักษณะของตำนานประจำถิ่นมาก กล่าวคือเกิดขึ้นอธิบายความเป็นมาของปุชณีสถานและวัตถุสำคัญของแต่ละท้องถิ่น ตำนานเหล่านี้จึงเขียนขึ้นด้วยภาษาพื้นเมืองเพื่อให้ทุกคนเข้าใจเรื่องราวได้ทั่วถึงในฐานะเป็นชาวถิ่นเจ้าของปุชณีสถานและวัตถุนั้น ๆ แม้ว่าผู้เกี่ยวข้องในการรจนาตำนานเหล่านี้จะเป็นพระภิกษุหรือนักบวชในพุทธศาสนาก็ตาม สำหรับปุชณีสถานและปุชณียวัตถุซึ่งมีความสำคัญมากกว่าเป็นสมบัติประจำถิ่นจึงจารไว้ด้วยภาษาบาลีอีกภาษาหนึ่ง เช่น ตำนานพระแก้วมรกต ตำนานพระสิหิงค์ ฯลฯ การใช้ภาษาบาลีบันทึกตำนานฝ่ายวัดบางฉบับจึงเป็นข้อสังเกตพิเศษแต่มีโชกฏเกณฑ์ตายตัวในการจัดระเบียบตำนานในที่นี้

แต่ขณะเดียวกัน เนื้อหาของตำนานฝ่ายวัดยังแสดงให้เห็นถึงวัตถุประสงค์อันบางประการแอบแฝงอยู่ นั่นคือจุดประสงค์ของการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการปกครอง อันเป็นจุดประสงค์ที่สอดแทรกเข้ามาแต่เริ่มกำเนิดศาสนา ด้วยปรากฏว่าฝ่ายอาณาจักรมีส่วนเข้าไปสัมพันธ์กับศาสนาตั้งแต่นั้น พุทธศาสนาถือกำเนิดจาก

ศาสตร์ซึ่งมาจากวรรณกรรมที่บริบูรณ์ ทรรศนคติและแนวความคิดของพระองค์หรือแม่แต่ธรรมะ ซึ่งตรัสรู้อย่างหลังล้วนเกิดจากการหลอหลอมของทรรศนคติฝ่ายปกครองซึ่งทรงยึดและ คัดแปลงมาจากหลักคัมภีร์และความเชื่อดั้งเดิมของลัทธิพราหมณ์และนิกายอื่น ๆ ในสมัย นั้น เช่นลัทธิพระเวท คัมภีร์พราหมณ์ และคัมภีร์อุปนิษัท⁽¹⁾ ส่วนหนึ่งของคำสอนใน พุทธศาสนาสำหรับชาวบ้านทั่วไปแล้ว จึงเป็นไปในทำนองเอื้อประโยชน์ต่อฝ่ายปกครอง ทางอ้อม เช่น การสอนให้คนทำความดี ประพฤติตนดีทั้งกาย วาจา ใจ ไม่ เบียดเบียนซึ่งกันและกัน เพื่ออยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสันติ เช่น การสอนให้ รู้สึกเป็นมิตรกับเพื่อน คนแปลกหน้า และศัตรูให้เสมอตนเอง ความเป็นมิตรหรือความ เมตตาถือว่าเป็นบุญอย่างหนึ่ง ดังปรากฏคำสอนในเมตตาสูตร ดังนี้

ขอสรรพสัตว์ทั้งหลายจงตั้งอยู่ในความสุุขสบาย มีความรื่นรมย์และความสวัสดิ ์ สรรพสัตว์ทั้งหลาย ไฉนจะอ่อนแอหรือแข็งแรง ไฉนจะเวรเลย ไฉนจะเป็น ชีวิตในที่สูงท่ามกลาง หรือที่ต่ำ เล็กหรือใหญ่ อาจเห็นโคหรือไม่อาจเห็นโค โกล หรือโกล กำเนิดแล้วหรือจะกำเนิด ขอสรรพสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ จงมีความสุข สบาย ขออย่าโคหลอกลวงกัน หรือเหยียดหยามกัน ไฉนจะโดยฐานะใด อยาได้ จองเวรแก่กันและกันหรือปรารถนารายต่อกันเลย มารดาเผ่าถนอมกล่อมเกลี้ยง บุตรอันเป็นบุตรคนเดียวฉันใด ผู้มีจิตอันไรขอบเขตก็ฉันนั้น ย่อมรักใคร่หวังใย แก่สรรพสัตว์ แ่ความเมตตาไปทั่วโลก ทั้งในเบื้องสูง เบื้องต่ำและทั่วไปไม่มี กำหนด ฉะนั้นจึงขอให้สัพบุรุษพึงปลูกฝังความปรารถนาดี อันไรขอบเขตนี้แก่ โลกทั้งมวล ไม่คิดขัด หลุดพ้นจากความประสงครายและความไม่เป็นมิตรทั้งมวล⁽²⁾

(1) เสฐียร พันธงนี้, พุทธศาสนมหายาน, หน้า 18 - 21.

(2) อังโน เอกเวร์ก กอนเซ, พุทธศาสนา แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์

พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนางทองดี เอียวศรีวงศ์ พ.ศ. 2514. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภา, 2514), หน้า 156.

ปรัชญาทางพุทธศาสนาทั้งในระคับ โลกียะและโลกุตระ ล้วนให้คำตอบซึ่งมุ่งไปสู่ความสงบ การยอมรับหลักแห่งการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ทำให้เกิดการยอมรับสภาพปัจจุบัน โดยไม่มีการชวนชววยเรียกร้องต่อสู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ซึ่งหากสามารถทำให้ประชาชนทุกคนยึดมั่นในคำสั่งสอนดังกล่าวอย่างเคร่งครัดแล้ว ย่อมหมายถึงความง่ายของรัฐที่จะปกครองประชาชนโดยมีศาสนาเป็นกลไกอย่างหนึ่งของรัฐ ประวัติของศาสนาพุทธได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นระหว่างอาณาจักรและพุทธจักรในทำนองเกื้อกูลซึ่งกันและกันเสมอมา การสังคายนาพระธรรมวินัย 3 ครั้งแรกในอินเดีย ล้วนเกิดขึ้นภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์คือพระเจ้าอชาตศัตรู พระเจ้ากาทาโลกและพระเจ้าอโศกมหาราชและหลังจากการสังคายนาครั้งที่ 3 ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแล้ว พุทธจักรก็เริ่มอิงเข้ากับอาณาจักรอย่างจริงจังมากขึ้น การตั้งตนเป็นองค์อุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราชด้วยการส่งพระเถระออกไปเผยแพร่ศาสนาในดินแดนต่าง ๆ อย่างกว้างขวางทำให้ศาสนาพุทธรุ่งเรืองจนถึงที่สุดนั้นมีผลให้กษัตริย์เป็นที่ยอมรับของฝ่ายพุทธจักร ดังปรากฏว่าในคัมภีร์ ตำนาน พระสุตตรชาดก หรือบันทึกใด ๆ ทางพุทธศาสนา จะต้องกล่าวถึงพระเกียรติคุณยิ่งใหญ่ของพระองค์ไว้ด้วยความชื่นชมยกย่องประดุจพระโพธิสัตว์พระองค์หนึ่งในนิกายมหายาน และในนิกายหินยานก็ยกย่องพระองค์ไว้ไม่น้อยเช่นกัน กษัตริย์จึงเข้ามามี "ฐานะ" ในพุทธจักร จนกลายเป็นแบบแผนสำหรับกษัตริย์ในประเทศที่มีถือพุทธศาสนา ที่จะต้องประพฤติเลียนแบบพระองค์ เพื่อให้ถึงซึ่งความเป็น "ธรรมราชา" ซึ่งในที่สุดได้กลายเป็นลักษณะของพระราชาในอุดมคติไป

อาจกล่าวได้ว่าศาสนามีส่วนเชิดชูสรรคสร้างฐานะและอำนาจของกษัตริย์ให้ชัดเจนโดยอาศัยทฤษฎีจักรพรรดิ หรือจักรวาทีน⁽¹⁾ ขณะเดียวกัน กษัตริย์ก็มีส่วนอุปถัมภ์ทะนุบำรุงศาสนาให้รุ่งเรืองมั่นคงในลักษณะสร้างสรรคซึ่งกันและกัน

(1) เรื่องเดียวกัน, หน้า 97 - 98.

พุทธจักรและอาณาจักรจึงกลมเกลียวร่วมมือกันอย่างดี จนกลายเป็นสถาบันสำคัญยิ่ง 2 สถาบัน แม่พุทธจักรจะไม่มีส่วนปกครองบ้านเมืองโดยตรง แต่โดยทางอ้อมแล้ว มีอิทธิพลต่อความคิดและความเชื่อของประชาชนอย่างมาก ฝ่ายอาณาจักรจึงจำเป็นต้อง "เข้าถึง" ประชาชนและพุทธจักรด้วยการพิทักษ์และค้ำจุน ในลักษณะของการให้ทางวัตถุ เช่น การสร้างปฏิสังขรณ์สถานและวัตถุต่าง ๆ ในศาสนา และการให้อภิสิทธิ์อื่น ๆ ลักษณะของการเกื้อกูลกันในที่และคุลย์อำนาจซึ่งเสมอกัน ทำให้ความขัดแย้งระหว่างอาณาจักรและพุทธจักรซึ่งอาจเกิดขึ้นได้กลายเป็นความขัดแย้งที่กลมกลืนกัน อาณาจักรสนองความต้องการพุทธจักร ในแง่ของการอุปถัมภ์บำรุงศาสนาให้คงอยู่ พุทธจักรสนองความต้องการของอาณาจักร ในแง่ของการช่วยให้อาณาจักรเข้าถึงประชาชน ด้วยการเป็นตัวกลางระหว่างประชาชนและอาณาจักร อาณาจักรจึงต้องเอาใจพุทธจักรและพุทธจักรต้องรับรัฐวัตถุประสงคที่ใช่ศาสนาเป็นเครื่องมือการปกครองของอาณาจักร วัตถุประสงคดังกล่าวนี้รวมกับอิทธิพลของอาณาจักรซึ่งเข้าไปมีส่วนกำหนดปรัชญาศาสนาพุทธตั้งแต่กำเนิด ได้ถูกส่งผ่านกาลเวลา จากสมัยสุสมัยกลายเป็นตะกอนสะสมอยู่ในความคิดของบุคคลฝ่ายพุทธจักรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เมื่อเป็นเช่นนั้น ตำนานฝ่ายวัดจึงมิได้เกิดขึ้นเพราะศาสนาเพื่อศาสนาเท่านั้น แต่อาจเป็นไปได้เช่นกันว่าอาจเกิดขึ้นเนื่องจากศาสนาและการเมืองเพื่อศาสนาและสังคม จากอิทธิพลทางการเมืองซึ่งแฝงตัวอยู่เพื่อผลทางการปกครองโดยอาศัยศาสนาเป็นแกนกลาง

จุดประสงค์ทางการเมืองซึ่งแฝงตัวอยู่นี้จะมองเห็นเป็นรูปร่าง เมื่อพิจารณาจากผลสะท้อนของตำนานที่มีต่อคนในสังคมขณะนั้น ในเมื่อท่านผู้แต่งตำนานเจตนาจะเขียนขึ้นสำหรับคนสมัยเดียวกับท่าน สำหรับผู้อ่านและผู้ฟังร่วมสมัย ตำนานยังมีคุณค่าเป็นคำสอนทางศีลธรรม เป็นกฎหมายซึ่งสามารถลงโทษทางใจแก่ผู้ฝ่าฝืนได้ และยังเป็นกติกาคำที่หาคำความชอบธรรมบางประการในสังคมด้วย เช่น

ในส่วนที่บรรยายถึงบุคคล สถานที่ เหตุการณ์บ้านเมือง จะมีการโยงบุคคลสถานที่และ เหตุการณ์นั้น ๆ เข้ากับศาสนา ทำให้เรื่องที่เกิดขึ้นมีลักษณะพิเศษบางประการสำหรับ ผู้คนสมัยนั้น หรือการสั่งสอนทางศีลธรรมด้วยการอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ตามหลักของกฎแห่งกรรม เพราะความเชื่อทางศาสนามีอิทธิพลมากพอที่จะเป็นกติกา กำหนดความคิดและทัศนคติตลอดจนชี้้นำการปฏิบัติในสังคมได้⁽¹⁾

แต่ทั้งนี้อาจสรุปได้ว่าท่านผู้รจนามีส่วนรู้เห็นในจุดประสงค์ของซึ่งแฝงตัวอยู่ เพราะตัวผู้รจนาคำนานเองเป็นผลผลิตของสังคมขณะนั้น ใ้รับเอาความเชื่อ ค่านิยม เกี่ยวกับสถาบันต่าง ๆ ซึ่งสะสมสืบต่อมาและถูกครอบงำด้วยความเชื่อ ค่านิยม หรือ อุดมการณ์นั้น ๆ โดยไม่รู้ตัว สิ่งเหล่านี้ได้เข้ามามีส่วนกำหนดความคิดและงานเขียน ของท่าน สิ่งปรากฏออกมาในตำนานฝ่ายวัด จึงเป็นผลมาจากความคิดและศรัทธา ของท่านส่วนหนึ่ง จากความเชื่อและอุดมการณ์ซึ่งแฝงมากับกาลเวลา ศาสนา และ สังคมส่วนหนึ่ง เนื้อหาของตำนานฝ่ายวัดจึงมิได้บริสุทธิ์ตามความประสงค์เบื้องต้นของ ผู้แต่งโดยสิ้นเชิง

ตำนานฝ่ายเมือง ตำนานประเภทนี้จัดบันทึกเรื่องราวปรัมปราถิ่นพื้นบ้านถึง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในลักษณะของการคัดลอกกันต่อ ๆ มา เนื้อหาจะมุ่งเน้นเกี่ยวกับ เหตุการณ์บ้านเมือง มนุษย์ บรรพบุรุษ กษัตริย์ ราชวงศ์และสันตติวงศ์ ความเป็นมา ของเมืองและตำบลต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตอันไกลโพ้นมาจนถึงระยะเวลาใกล้ ๆ เช่น ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัติกุมาร พงสาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ พงสาวดารเมืองน่าน ตำนานพระยาเจือง ตำนานเมือง - นครศรีธรรมราช ราชวงศ์ปกรณพงสาวดารลานนา พงสาวดารเหนือ ฯลฯ เนื้อหา ของตำนานฝ่ายเมืองมักไม่เริ่มต้นด้วยเวลาในอดีตกาลไกล เช่นเดียวกับตำนานฝ่าย

(1) เรื่องเดียวกัน, โปรดศึกษารายละเอียดในบทที่ 2 และ 3 หน้า 53 -

วัตถุประสงค์ต่าง ๆ เพื่อบำเพ็ญบุญมี แต่มักจะเริ่มต้นเมื่อพระพุทธเจ้าประสูติ และ
 เล่าถึงพุทธประวัติอย่างย่อ ๆ ตั้งแต่อกบวช ตรัสรู้ และปรินิพพาน การสังคายนา
 ศาสนาทั้ง 8 ครั้ง หรืออาจจะไม่กล่าวถึงเลย เพราะผู้เขียนตำนานฝ่ายเมืองมัก
 เริ่มมองประวัติศาสตร์ของมนุษย์เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว อาจมีการกล่าวถึง
 เรื่องราวของพระเจ้าอโศกมหาราชและพระเจ้าอชาตศัตรู ผู้ทรงทำให้พุทธศาสนา
 ขยายตัวไปทั่วเอเชีย เพื่อแสดงให้เห็นความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในอดีต
 บางครั้งย้อนกลับไปลำดับวงศ์กษัตริย์ในชมพูทวีป ตั้งแต่สมัยโบราณมาก่อน แล้วจึง
 กลับมาอธิบายเรื่องราวของมนุษย์ในสุวรรณภูมิ หรืออาจเริ่มด้วยการพยายาม
 อธิบายกำเนิดของโลก จักรวาลและมนุษย์ ตามโลกทัศน์ของตน เช่น เรื่องของ
 ไพบรลัยกัลป์ล้างโลก เรื่องของพรหมซึ่งหลงกลิ้งลงมากินดินแล้วเสื่อมกลับขึ้น
 สวรรค์ไม่ได้ในตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ เรื่องของกำเนิดชนเผ่าต่าง ๆ ว่ามา
 จากน้ำเต่าในพงศาวดารล้านช้าง หรือเรื่องของพระยาภูคาได้ไข่ 2 ใบ ซึ่งเป็น
 กำเนิดของขุนนุ่นและขุนฟองผู้สร้างเมืองบัวและเมืองน่านในพงศาวดารเมืองน่าน
 เป็นต้น เนื้อเรื่องจะดำเนินไปเรื่อย ๆ โดยแสดงให้เห็นภาพเหตุการณ์ความเป็น
 ไปของมนุษย์ในท้องถิ่นต่าง ๆ เรื่องราวของวีรบุรุษ ซึ่งเต็มไปด้วยการผจญภัย และ
 อภินิหารอย่างน่าพิศวง ทั้งนี้เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะมีส่วนเข้ามาเกี่ยวข้องกับ
 ความเสื่อมความเจริญของมนุษย์และบ้านเมืองด้วยวิธีการต่าง ๆ ตอนท้ายของตำนาน
 ฝ่ายเมืองจะบันทึกเหตุการณ์ร่วมสมัยกับผู้ประพันธ์หรือผู้รวบรวม เนื้อหาของตำนาน
 ฝ่ายเมืองมักสับสน วกวน ไม่เป็นระเบียบ ประณีตเช่นตำนานฝ่ายวัด สิ่งที่มีส่วน
 กำหนดเนื้อหาของตำนานฝ่ายเมือง ให้เน้นเรื่องราวของวีรบุรุษประจำเผ่ากษัตริย์
 ราชวงศ์และบ้านเมือง และเรื่องปรัมปราทั้งหลาย คือ เป้าหมายในการประพันธ์
 ตำนานฝ่ายเมืองเป็นไปเพื่อสร้างความบันเทิงให้แก่ผู้ฟัง เพื่อตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับอดีต เพื่ออธิบายประวัติของบ้านเมือง ตำบล สถานที่ต่าง ๆ
 เรื่องราวของบรรพบุรุษและวีรบุรุษประจำเผ่าเพื่อเป็นหลักฐานเป็นความรู้แก่คน

ทั่ว ๆ ไปและลูกหลาน เช่น ในราชวงศ์ปกรณัมพงศาวดารลานนาไทย ไคย้าจุด ประสงค์ตั้งกล่าวไว้ว่า

อหิ อันว่าเราเป็นเจ้า เจ้าสุริยพงษ์พริตเดชกุดเชษฐมหันต์ไชยนิพนธ์มหาราช วงศาธิบดี... จึงมาก็คูราห์ที่พิจารณาอยู่ในวงศาพระมหากษัตริย์เจ้าและ เจานายซึ่งอันใดเป็นเจ้าเป็นใหญ่ ไคยเสวยราชสมบัติสืบ ๆ มา ตั้งแต่ สันตानุสันตติโพินมาแลคือตั้งแต่พระโพธิสัตว์แห่งเรา ปางเมื่อเป็นพระยา - สามันตราฐ ตั้งแต่ปฐมกัลปอนันมาควยลำดับมหาชาติขัตติยราชวงศาสืบ ๆ มาตราย ถึงในสมัยนี้ก็เป็นที่สุดสูญตกหายไปสิ้น ก็พอใครเห็นแต่เล็กนอย หาเนื้อแนวมิ ไคขณะนั้นเราเป็นเจ้าจึงมีอาชญาบังคับสั่งให้แสนหลวงราชสมภารเป็นผู้พิจารณา เสาะสืบตรวจหาบริวารมไค แลวก้ให้แสนหลวงราชสมภารผู้เรียบเรียงเขียนไว้ ให้เป็นหลักฐานมั่นคงสืบไปภายหน้า ให้ใครุเช่นชั่วลูกหลานหลีกหนี มีคังจะ แฉงตอไปภายหน้าแล(1)

เนื่องจากตำนานฝ่ายเมืองถือกำเนิดมา โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ให้ความรู้และ ความบันเทิงแก่ผู้คนทั่วไป ภาษาที่ใช้ในการเขียนตำนานฝ่ายเมือง จึงมักใช้ภาษา ไทยหรือภาษาพื้นเมืองซึ่งคนทั่วไปสามารถอ่านหรือฟังเข้าใจได้เนื้อเรื่องบุคคล สถานที่ อาจเป็นเรื่องเดียวกันกับตำนานฝ่ายวัด แต่แตกต่างกันตามทรรศนะคติของผู้ประพันธ์ เช่น ตำนานฝ่ายวัดมักประมาณพระเจ้าสามฝั่งแกนว่าประพฤตินิคมธรรมโดยไปสนใจ สิ่งนอกพุทธศาสนา(2) แต่ตำนานเมืองอื่น ๆ กลับยกย่องพระเจ้าสามฝั่งแกนอย่าง มาก นอกจากนี้การบัญญัติชื่อบุคคล ตำบล เมือง มักเป็นไปตามถนัดของผู้แต่ง ผู้แต่ง ตำนานฝ่ายวัดมักบัญญัติชื่อต่าง ๆ เป็นภาษาบาลี และยืมนามนคร เมือง แวนแควน ต่าง ๆ ในพุทธศาสนามาใช้ผู้แต่งตำนานฝ่ายเมืองมักเรียกชื่อคน ตำบล เมือง ตาม ความนิยมฝ่ายชาวบ้าน ตำนานเรื่องเดียวกัน คนคนเดียวกันหรือเมืองเมืองเดียวกัน จะมีชื่อไคหลายอย่าง เช่น ตำนานฝ่ายวัดจะเรียกเมืองลำพูนว่า มหารัฐระ หรือ

(1) ราชวงศ์ปกรณัมพงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10, หน้า 188 - 189.

(2) รัตนปัญญา, เถระ. จินกาลูมาคีปกรณ, หน้า 120.

สามทะเล หรือเรียกเมืองสะเทิมว่าสุขุมมาวดี เรียกพระร่วงว่า พระยาโรจราช
 วรุทราชาธิราชหรือพระร่วงอรุณราชกุมาร ฯลฯ

ตำนานฝ่ายเมืองมิได้อีกกำเนิดขึ้นเพื่อศาสนา เช่น ตำนานฝ่ายวัด และ
 ตำนานฝ่ายเมืองยังมีลักษณะของการจดคำบอกเล่าเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้านสืบต่อกันมา
 จึงมักกำหนดเวลาและตัวผู้ประพันธ์ไม่ใคร่ได้ นอกจากตำนานบางฉบับซึ่งรวบรวม
 ขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตามพระราชประสงค์ เช่น พงศาวดารเหนือ
 พงศาวดารเมืองน่าน ราชวงศ์ปกรณพงศาวดารลานนา พงศาวดารเมืองเงินยาง
 เชียงแสน พงศาวดารเมืองแกลง ฯลฯ⁽¹⁾ และเท่าที่ทราบผู้ประพันธ์ตำนานฝ่าย
 เมืองมักมิใช่พระหรือนักบวชในพุทธศาสนา เช่น ผู้เรียบเรียงพงศาวดารลานนา
 ไทย และพงศาวดารเมืองน่าน คือ แส่นหลวงราชสมภาร ผู้รวบรวมพงศาวดาร-

(1) แม้ว่าตำนานเหล่านี้บางฉบับจะใช้คำว่าพงศาวดาร เป็นคำเรียกนำ
 แต่โดยเนื้อหาและลักษณะของการจดบันทึกแล้วจะมีลักษณะของตำนานเด่นยิ่งกว่า
 พงศาวดาร กล่าวคือ แม้วน่านักของเรื่องจะเน่นอยู่ที่อาณาจักรและราชวงศ์
 เช่นเดียวกัน แต่สายตาที่มองและทรรศนะคติที่แฝงอยู่นั้นแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง
 แสดงถึงความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ เป้าหมาย และแม้แต่ปรัชญาซึ่งต่างกัน จึง
 อาจสันนิษฐานได้ว่า ตำนานฝ่ายเมืองส่วนหนึ่งที่ใช้คำเรียกว่าพงศาวดารนี้ ล้วน
 เป็นฉบับคัดลอกหรือรวบรวมขึ้นใหม่ในสมัยหลังโดยคงเรื่องข้างต้นไว้เช่นเดิม และ
 ได้บันทึกเหตุการณ์ร่วมสมัยเพิ่มเติมไว้ตอนท้าย เช่น พงศาวดารเมืองเงินยาง
 เชียงแสน กล่าวถึง เหตุการณ์จนถึงปี 2447 ภาคผนวกของตำนานซึ่งรวบรวม
 ขึ้นใหม่นี้จึงมีลักษณะ เป็นการบันทึกพงศาวดารแทรกเข้ามา ด้วยวิธีการซึ่งแตกต่าง
 จากการเขียนตำนานในตอนต้นอย่างเห็นได้ชัด

เหนือ คือ พระวิเชียรปรีชา (แก้ว) เป็นต้น⁽¹⁾ แต่บุคคลเหล่านี้ล้วนได้รับการศึกษาอบรม ปลูกฝังความรู้ความคิดจากวัดประกอบกับศาสนามีอิทธิพลกำหนดโลกทัศน์ของทั้งผู้ประพันธ์และผู้ฟังตำนาน เนื้อหาของตำนานฝ่ายเมืองจึงยังคงหลีกเลี่ยงอิทธิพลของศาสนาไปไม่พ้น ด้วยการนำเรื่องราวของบ้านเมือง กษัตริย์ และมนุษย์ในที่ต่าง ๆ เข้าไปเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเช่นเดียวกับตำนานฝ่ายวัด เช่น บ้านเมืองจะถือกำเนิดขึ้นจากพุทธทำนาย หรือการบังเกิดของนักบวชในศาสนา การยอมให้พุทธศาสนามีส่วนในการควบคุมแนวความคิดและพฤติกรรมของฝ่ายอาณาจักรได้ เช่น แนวความคิดเรื่องธรรมราชา ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น แต่ความเชื่อซึ่งเด่นที่สุดในตำนานฝ่ายเมืองคือ ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปาฏิหาริย์ อันเกิดจากการบังเกิดของเทพและสิ่งเหนือธรรมชาติแสดงถึงความใกล้ชิดและนับถือธรรมชาติ ของมนุษย์สมัยก่อน เช่น การกล่าวถึงกำเนิดของผู้นำที่ยิ่งใหญ่ว่าอาจเกิดจากมารดาซึ่งเป็นยักษ์, นาค, ฝี่เลือดหรือลงมาจากสวรรค์โดยตรง เช่น กล่าวถึงกำเนิดของลาวจั่งกรรราชาไต่พะองลงมาจากฟ้า หรือขุนทึ่งเกิดจากขุนทึ่งผสมกับนางฝี่เลือด หรือพระร่วงว่าถือกำเนิดจากนางนาคราชบุตรีของพระยานาคราช

(1) แต่ยังมีตำนานฝ่ายเมืองอีกหลายฉบับที่ไม่อาจทราบได้ว่าผู้ประพันธ์หรือผู้เรียบเรียงเป็นใคร เช่น ตำนานสิงหนวัติ ตำนานเมืองสุวรรณโคมลคำ ตำนานเมืองสุวรรณคำแดง ฯลฯ ซึ่งเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบเกี่ยวกับตำนานฝ่ายวัดแล้วจะเห็นชัดว่าแตกต่างกันในด้านจำนวน ลักษณะการเรียบเรียง วิธีนำเสนอ การอธิบายเหตุเหตุผล วัตถุประสงค์ และเนื้อหาที่เน้นต่างกันออกไป และโดยที่ตำนานเหล่านี้เกิดจากเรื่องราวปรัมปราเกี่ยวกับบ้านเมือง และเรื่องราวประจำถิ่นซึ่งเล่าต่อ ๆ กันมา จึงอาจถือว่าตำนานเหล่านี้เป็นผลผลิตร่วมกันของสมาชิกในสังคม จึงได้จัดตำนานเหล่านี้เป็นตำนานฝ่ายเมืองในความหมายที่ต้องการให้แยกออกจากตำนานฝ่ายวัด ซึ่งอธิบายตัวเองในปัญหาเรื่องกำเนิดได้ชัดเจนกว่า ฉะนั้นตำนานฝ่ายเมืองจึงมิใช่ตำนานที่เกิดจากฝ่ายปกครองเท่านั้น

๑๑๑ ความเชื่อความนุญที่ถูกกำหนด (Predestine) โดยมีเทพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นผู้ดูแลเคราะห์ให้เป็นไปตามกำหนดนั้น เช่น

พระพุทธเจ้าก็ตั้งพระอินทร์และพญานาคไว้ว่า กูกรพระอินทร์เมื่อตถาคตนิพพานไปแล้วจะไวยศาศนา 5000 พรรษา ครั้นพระศาสนามุ่งคองไปแล้วสองยายตา ยิวเมียที่เอาพลถวายตถาคตนั้นจะมาเอากำเนิดเกิดในตำบลนี้ จะไค่เลี้ยงเบ็ดเลี้ยงห่านอยู่ในสระนี้ชายเลี้ยงชีวิตเมื่อนั้นท่านจงเอาทองคำ แต่เมืองนาคออกมาไวยศาศนา ไยสองยายตาสร้างรูปพระตถาคตใหญ่ เทาพระกุกสูนธ พระโกนาคมน พระกัสสป สร้างไว้ในสระที่นี้จะไค่รุ่งเรืองต่อไปข้างหน้าถึง 5000 พรรษา⁽¹⁾

ซึ่งในเนื้อเรื่องพระอินทร์ และพญานาคไค่คอยอนุเคราะห์ให้เป็นไปตามพุทธทำนายจริง ๆ

ฉะนั้นสิ่งซึ่งทำให้ตำนานแตกต่างจากการเขียนประวัติศาสตร์แบบอื่นในค่านเนื้อหา คือ เรื่องราวทางศาสนา และแนวความคิดเรื่องกฎแห่งกรรม จะกลายเป็นส่วนประกอบสำคัญของเนื้อหาของตำนาน โดยตำนานฝ่ายวัดจะเน้นเนื้อหาส่วนที่เกี่ยวกับศาสนาและแนวความคิดเรื่องกฎแห่งกรรมมากกว่าเรื่องราวของอาณาจักรซึ่งเป็นเพียงส่วนประกอบ ขณะที่ตำนานฝ่ายเมืองจะเน้นเรื่องราวของอาณาจักรยิ่งกว่าศาสนา โดยไม่อาจแยกความคิดพื้นฐานส่วนที่เกี่ยวกับศาสนาออกจากเหตุการณ์บ้านเมืองไค่ เนื้อหาทั้งสองส่วนของตำนานจะถูกนำเสนอด้วยกันอย่างกลมกลืน และเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิดตลอดเวลา การพยายามหาคำตอบว่า เหตุไค่เนื้อหาทั้งสองจึงดำเนินควบคู่ไปด้วยกันเสมอ อาจสะท้อนสภาพความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรและอาณาจักรสมัยนั้นบางประการ ดังนี้

1. พุทธศาสนาเป็นสิ่งที่มิอิทธิพลอย่างยิ่งต่อชีวิตสมัยนั้นในทุกระดับ จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนตาย ศาสนาจึงเป็นภคิกาของสังคมสมัยนั้นที่มีส่วนกำหนดแนวความคิด ค่านิยม และโลกทัศน์ของผู้คนอย่างลึกซึ้ง ตำนาน

(1) พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน, ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61, หน้า 41.

ซึ่งเกิดขึ้นโดยและเพื่อคนในสังคมของพุทธศาสนา จึงต้องดำเนินไปตามกรอบของพุทธศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

2. สภาพของสังคมไม่เอื้ออำนวยต่อการบันทึกเรื่องราวในแง่อื่น เพราะคำสอนของศาสนาควบคุมให้คนยอมรับสภาพของคนในชาตินี้โดยไม่ขัดแย้งสงสัย ตามกฎแห่งกรรม และความเชื่อทางศาสนา ทำให้คนมีความหวังในการเลื่อนฐานะของตนด้วยการชวนชวายเป็นบุญในปัจจุบัน การทำบุญในพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องที่คนสมัยนั้นสนใจก่อนเรื่องอื่น ๆ คำานหลายฉบับเกิดขึ้นเพื่อหวังผลในการทำบุญ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นจึงมีความหมายน้อยกว่าความเชื่อทางศาสนา และมีกฎมองว่ามีส่วนผูกพันเกี่ยวข้องกับศาสนา คนสมัยนั้นจึงไม่มองสิ่งใดออกพ้นไปจากโลกของศาสนา การแสวงหาเหตุผลหรือคำอธิบายใด ๆ นอกไปจากสายตาของศาสนาจึงไม่เกิดขึ้น

3. วัดเป็นแหล่งสะสมความรู้และวิทยาการต่าง ๆ แหล่งเดียวในสังคม พระจึงกลายเป็นกลุ่มชนที่ได้รับการศึกษาและทรงความรู้ยอดเยี่ยที่สุด ผู้จดบันทึกหรือผู้ประพันธ์ตำนานหากมิใช่พระก็เป็นผู้มีความรู้ซึ่งได้รับการศึกษาอบรมจากวัดเช่นกัน พระและศิษย์วัดเท่านั้นจึงเป็นผู้ผูกขาดในการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ และเนื่องจากผู้จดบันทึกเป็นพระหรือศิษย์วัดซึ่งผูกพันใกล้ชิดอยู่กับศาสนาจึงย่อมต้องใช้ศาสนาเป็นหลักในการคิด พิจารณาและมองเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังจะเห็นได้ว่าตำนานหลายฉบับอาศัยข้อมูลจากตำราทางศาสนาในการจดบันทึก และตำนานแทบทุกฉบับจะผูกเรื่องราวให้เกี่ยวข้องกับสอดคล้องกับความเชื่อทางศาสนาเสมอ

4. นอกจากนั้นสภาพแวดล้อมทางการเมืองในระหว่างที่มีการประพันธ์ตำนาน คือประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 ยังมีส่วนกำหนดให้อาณาจักรและพุทธจักรสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น จากตำนานหลายฉบับเราจะมองเห็นภาพต่าง ๆ ของการสร้างบ้านแปงเมืองของคนไทยเผ่าต่าง ๆ เช่น เมืองเงินยาง เชียงแสน เมืองเชียงเรือง เมืองเชียงทอง เมืองฝาง เมืองไชยนาทรายณ์ เมืองบัว เมืองยอง เมืองลำพูน เมืองลำปาง เมืองเชียงราย เมืองเชียงใหม่ เมืองกำแพงเพชร ฯลฯ

เมืองเหล่านี้มีลักษณะ เบ็ดเสร็จในตัวเองทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง มีพื้นฐานอยู่บนความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ดังชนชั้นกรรมเนียมการแต่งงานกันในหมู่เครือญาติ การส่งลูกหลานไปสร้างบ้านแปงเมือง เกิดเป็นบ้านเล็กเมืองน้อยกระจายอยู่ทั่วไป สังคมเมืองเหล่านี้พัฒนามาจากสังคมเกษตรกรรมซึ่งสามารถผลิตผลผลิตส่วนเกินขึ้นในสังคม ทำให้คนบางกลุ่มมีอำนาจควบคุมแรงงานบางส่วนและสร้างผลผลิตส่วนเกินได้มากยิ่งขึ้น ผลผลิตส่วนเกินเหล่านี้จะแปรสภาพเป็นวัตถุ เช่น เครื่องประดับมีค่า แก้ว แหวน เงินทอง เครื่องใช้ต่าง ๆ และสัตว์เลี้ยง ผลผลิตส่วนเกินนี้ทำให้ผู้เป็นเจ้าของเป็นผู้มีอำนาจในทางสังคมและการเมือง ซึ่งมักจะเป็นกลุ่มผู้ปกครองสังคมนั้น ๆ⁽¹⁾ เมื่อเมืองเหล่านี้ขยายตัวขึ้น ความต้องการแรงงานและที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตมีมากขึ้นถึงขั้นทำสงครามแย่งชิงดินแดนและผู้คนรวบรวมบ้านเล็กเมืองน้อยซึ่งอ่อนแอกว่าไว้ในอำนาจเกิดสังคมแบบอาณาจักรขึ้น โดยมี "ราชธานี" เป็นศูนย์กลางมีเมืองเล็ก ๆ เป็นบริวารมากน้อยแล้วแต่อำนาจของเมืองศูนย์กลาง ผู้นำที่เมืองหลวงจะดำรงฐานะเป็นพระมหากษัตริย์ปกครองเมืองในพระราชอำนาจด้วยอำนาจสิทธิขาด ในระยะแรกของสังคมแบบอาณาจักรนี้ทำให้ผู้ปกครองมีปัญหาในการควบคุมปกครองเมืองต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วยคนต่างเผ่า ต่างวัฒนธรรม ชนบประเพณี ความเชื่อและแบบวิถีในการดำรงชีวิต ในสมัยแรกของยุคอาณาจักรยังไม่มีระบบการปกครองและวิธีควบคุมกำลังพลที่มีประสิทธิภาพเพียงพอทำให้สังคมแบบอาณาจักรง่ายต่อการแตกแยกวิวัฒนาการของสังคมเมืองแต่ละเมืองซึ่งเริ่มจากพื้นฐานของชุมชนแบบเครือญาติมีการนับถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองแตกต่างกันไป เมืองหนึ่ง ๆ จะประกอบด้วยผีหรือเทวดาประจำเมืองและผีประจำเผ่า

(1) ไพรศุภราชละเอียดใน ประทีป ชุมพล, การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จากตำนานกับพื้นฐาน การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยโบราณ, บทความประกอบการสัมมนาของสมาคมประวัติศาสตร์ เรื่องความก้าวหน้าของการศึกษาและวิจัยประวัติศาสตร์ไทยปัจจุบัน ณ. หอประชุมแผนกวิชาสถิติ คณะพาณิชยศาสตร์, 11 - 12 พฤษภาคม 2522.

อีกจำนวนหนึ่ง ทำให้มีเทวดาประจำเมืองมากกว่าหนึ่งคนเสมอ การจะรักษาสังคม
อาณาจักรไว้ได้จะต้องมีเครื่องมืออย่างใหม่ที่จะควบคุมกำลังคนและทำให้ผู้คนยอมรับ
ความชอบธรรมในการปกครองของผู้ปกครอง หน้านั้นพุทธศาสนากำลังเฟื่องฟู และ
พุทธศาสนามีลักษณะบางอย่างที่อาจถือได้ว่าเป็นของนานาชาติกล่าวคือการตีความทาง
พุทธศาสนา หรือธรรมะทางพุทธศาสนาไม่ผูกพันกับดินฟ้าอากาศ เฒ่าพันธุ์ หรือ
เชื้อชาติใดเป็นพิเศษ⁽¹⁾ พุทธศาสนาจึงมีประโยชน์ต่อชนชั้นปกครองที่ต้องการหา
เครื่องมือควบคุมกำลังคนที่มีลักษณะสากลกว่าผีประจำเมืองอยู่แล้ว จึงรับเอา
อารยธรรมอินเดียและพุทธศาสนาเข้ามาและสถาปนาสังคมอาณาจักรขึ้นได้สำเร็จ⁽²⁾
พุทธศาสนาโดยสถาบันสงฆ์มีส่วนอย่างสำคัญในการใช้ความคิดทางศาสนาสร้าง
ความชอบธรรมให้ผู้ปกครอง และตอบคำถามที่เกิดขึ้นในสังคมใหม่ขนาดใหญ่นี้ กษัตริย์จึง
ต้องสนับสนุนศาสนาด้วยการให้ทางวัตถุซึ่งวัดจะตอบแทนกษัตริย์ด้วยการ เผยแพร่
ความเชื่อในเรื่องบุญกรรมแก่ประชาชน ประชาชนจะได้รับสิ่งตอบแทนที่มีค่าทางใจ
จากวัด กษัตริย์ก็สามารถสร้างความสัมพันธ์กับประชาชนในปกครองได้ ซึ่งหมายถึง
ว่ากษัตริย์สามารถควบคุมกำลังคนและรักษาฐานอำนาจทางการเมืองของตนไว้ได้
ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์ ศาสนา และประชาชน ในลักษณะของรูปสามเหลี่ยมที่
กล่าวทำให้ศาสนากลายเป็นสัญญาาร่วมกันระหว่างผู้นำและประชาชน ทั้งผู้นำและ
ประชาชนจึงมีการผูกพันที่จะต้องปฏิบัติต่อกันภายใต้การควบคุมของศาสนา ตำนาน
จึงมีหน้าที่พิเศษเป็นเครื่องชี้นำแนวทางปฏิบัติของประชาชนที่พึงมีต่อรัฐ ในลักษณะที่
จะสร้างสรรค์ระเบียบและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อความสะดวกในการปกครอง
ขณะเดียวกันตำนานยังสร้างความชอบธรรมของผู้นำให้ปรากฏแก่ประชาชน เช่น

(1) โปรคตุรายละเอียดใน เอกเวรด์ กอนเซ. พุทธศาสนา แปลโดย
นิธิ เอียวศรีวงศ์, หน้า 102.

(2) ผู้เขียนได้รับความคิดนี้จากการฟังคำบรรยายของอาจารย์อนันต์
กาญจนพันธ์ เรื่อง "การเขียนประวัติศาสตร์ล้านนาไทย"

การอ้างถึงพุทธทำนายหรือความชอบธรรมของผู้นำในลักษณะของผู้มีบุญ เพื่อเป็นที่ยอมรับของประชาชน และยังสามารถควบคุมตรวจสอบการใช้อำนาจในทางไม่ชอบของฝ่ายอาณาจักร ด้วยการนำลักษณะของธรรมราชาซึ่งเป็นลักษณะของพระราชาในอุดมคติของพุทธศาสนาเป็นหลักกำหนดแนวทางปฏิบัติให้กษัตริย์โดยกษัตริย์จะปฏิเสธไม่ได้ เพราะนั่นหมายถึง ความเลื่อมความนิยมของประชาชนที่มีต่อพระองค์ ความชอบธรรมและระเบียบในสังคมจะเกิดขึ้นได้เมื่อสถาบันทั้งสองคืออาณาจักรและพุทธจักรมีความสัมพันธ์สมคูลย์กัน ฝ่ายอาณาจักรจะได้ประโยชน์จากพุทธจักรในการสร้างค่านิยมและยอมรับอำนาจของกษัตริย์ในหมู่ประชาชนโดยการชี้แนะของพุทธจักร พุทธจักรจะได้ประโยชน์จากอาณาจักรในแง่ของการสนับสนุนทางวัตถุและการอุปถัมภ์ทางศาสนา ความสามัคคีระหว่างสถาบันทั้งสองคือสถาบันกษัตริย์และสถาบันสงฆ์จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะรักษาความมั่นคงในสังคม เนื้อหาของตำนานจึงได้แสดงถึงความพยายามสร้างเอกภาพของสถาบันทั้ง 2 นี้ เพราะการแตกแยกของสองสถาบันหมายถึงสถาบันสงฆ์จะขาดผู้อุปถัมภ์⁽¹⁾ ขณะเดียวกันตำนานยังแสดงให้เห็นถึงความพยายามและความสำเร็จในการสร้างศรัทธาและอิทธิพลของศาสนาต่อประชาชนทั่วไป ด้วยการเสนอเรื่องราวของพุทธศาสนาให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จนกลายเป็นจารีตอย่างหนึ่งของการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน

(1) โกลด์ ครีสังข์และอนันต์ กาญจนพันธ์ ได้แสดงทัศนะดังกล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ของเขา เรื่อง "History as Fulfillment, Integration: An Analytical Study of Jinkalamalipakaranum" และ "Early Lan Na Thai Historiography: An Analysis of the Fifteenth and Sixteenth Century Chronicles"

ปรัชญาประวัติศาสตร์ในตำนาน

ปรัชญาประวัติศาสตร์ หมายถึง แนวความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของผู้จดบันทึกประวัติศาสตร์ หรือของสังคมนั้น ๆ ทั้งสังคม หากจะยอมรับการที่ความวุ่นวายของประวัติศาสตร์ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของสังคมแต่ละยุค ปรัชญาประวัติศาสตร์เกิดขึ้นเมื่อความสำนึกทางประวัติศาสตร์ ของสังคมใดสังคมหนึ่งเติบโตขึ้นจนถึงขั้นเข้าใจความสัมพันธ์และขบวนการต่อเนื่องของเหตุการณ์แล้ว การบันทึกประวัติศาสตร์ในสังคมนั้นจะพัฒนาไปจนถึงขั้นการรู้จักคิดเป็นปรัชญาแทนที่จะเป็นการจกรวบรวมข้อมูลเข้าด้วยกันเท่านั้น การรู้จักคิดเป็นปรัชญาในที่นี้หมายถึง ความพยายามศึกษาหาคำตอบและอธิบายความหมายตลอดจนความสำคัญของเหตุการณ์หรือลักษณะทั่วไปของกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ซึ่งในแง่ของผู้ประพันธ์ตำนานแล้ว มองว่าประวัติศาสตร์เกิดจากพฤติกรรมของมนุษย์ภายใต้การควบคุมของศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากประเด็นที่จะศึกษาต่อไปนี้

1. ตัวกำหนดในประวัติศาสตร์
2. กาละ
3. เทชะ

ตัวกำหนดในประวัติศาสตร์

สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้อย่างยิ่งสิ่งหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ คือ ความไม่มีเอกเทศในตัวของมัน เท่าที่ความรู้ทางประวัติศาสตร์ได้ก้าวไปถึง ไม่มีพฤติกรรมใดเกิดขึ้นได้ลอย ๆ อย่างเสรีและสมบูรณ์ในตัวเอง กล่าวคือประวัติศาสตร์ได้ดำเนินไปภายใต้ตัวกำหนดบางประการ หรือภายใต้แกนกลางที่ยึดเกาะ โดยความควบคุมของเวลาและสถานที่ ตัวกำหนดหรือแกนกลางนั้นอาจเปลี่ยนแปลงได้ตามสถาบันหลัก ค่านิยมของสังคมสภาวะแวดล้อม และเวลาซึ่งไม่อาจหยุดยั้งได้ การศึกษาตัวกำหนดในการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานนี้ จึงอาจศึกษาได้จากสภาพของสังคม ความคิด ความเชื่อ ค่านิยมที่แฝงอยู่ในสังคมและแสดงออกมาในผลงานนั้น ๆ แม้จะมีใช้วิธีการที่

สมบูรณ์ที่สุด แต่ก็ยังเป็นวิธีการเดียวที่กระทำได้ในที่นี้

สถาบันหลักซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อและโลกทัศน์ของสังคมซึ่งเป็นที่เกิดของตำนาน คือ ศาสนา ทั้งนี้จะไม่จำกัดขอบเขตของการศึกษาอยู่ที่ศาสนาพุทธดั้งเดิม เพราะไม่ปรากฏว่าพุทธศาสนิกชนสมัยนั้นนับถือพุทธศาสนาในส่วนที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น หากไต่ถวักเอาความเชื่อจากลัทธิอิทธิพลอื่น เช่น พราหมณ์ ฮินดู และความเชื่อเกี่ยวกับภูตผี ปีศาจ สิ่งเหนือธรรมชาติตามสัญชาตญาณดั้งเดิม เขาควักกับคำสอนทางศาสนาเพื่อมิให้ขัดแย้งกับคตินิยมสมัยนั้น⁽¹⁾ หลักธรรม

(1) ศาสนาพุทธมีกำเนิดชดักกับลัทธิความเชื่อเดิมของสังคม เช่น การบูชาไฟ การนับถือผีต่างเทวดา แต่เมื่อกาลเวลาได้ผ่านไป และพุทธศาสนาไม่อาจพิสูจน์ตัวเองให้ประชาชนเห็นคุณประโยชน์ตามประสงค์ของสังคมได้จึงต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับความต้องการของสังคมเพื่อการอยู่รอด เพราะแท้จริงแล้วศาสนาถูกมนุษย์สร้างขึ้นเพื่อรับใช้สังคม ประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 - 7 มีการปฏิรูปศาสนาพราหมณ์ครั้งใหญ่ ทำให้พุทธศาสนาซึ่งแตกออกเป็น 18 นิกายขณะนั้น ร่วงโรยมากขึ้น จึงต้องมีการปรับปรุงพุทธศาสนา เพื่ออนุโลมตามความต้องการของสามัญชน และให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมโดยการให้หลักปรัชญาอภิปรายกับหลักศาสนาอื่นโดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ เช่น การแต่งอรรถาธิบายพุทธมิตตามแนวแห่งอนัตตา มีการวิจารณ์พราหมณ์คติ และรจนาพระสูตรใหม่ ๆ ขึ้นเพื่อต่อสู้กับศาสนาพราหมณ์โดยเฉพาะ ดังนั้นศาสนาที่แพร่หลายเข้าสู่ลานนาไทยและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจึงเป็นศาสนาพุทธซึ่งปรับตัวแล้ว ไม่ใช่ศาสนาพุทธดั้งเดิม (Primitive Buddhism) และเมื่อพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในดินแดนสุวรรณภูมิแล้ว ยังได้ถูก คัดแปลงให้เข้ากับความเชื่อและประเพณีประจำถิ่นอีก ทั้งนี้โปรดดูรายละเอียดใน เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: บรรณาการ, 2513) และอภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนาในสยาม (กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2520)

แต่ ๆ ในศาสนาจึงมีความสำคัญน้อยกว่าความเชื่อทางศาสนาในความหมายของประชาชนทั่วไป เพราะดูเหมือนพุทธศาสนิกชนจะให้ความสนใจต่อศาสนาในแง่ของพิธีกรรมและการปฏิบัติตนตามความเชื่อยิ่งกว่าในส่วนที่เป็นหลักปรัชญาอันเกิดจากการตีความของคณาจารย์ในพุทธศาสนาภายหลัง ทั้งหลักปรัชญาที่ว่าส่วนใหญ่ยากที่จะเข้าใจและปฏิบัติ การศึกษาพุทธศาสนาในแง่ที่เป็นตัวกำหนดงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในที่นี้จึงจะกระทำผ่านโลกทัศน์ของประชาชนและผู้ประพันธ์ ซึ่งปรากฏในตำนานและวรรณคดีร่วมสมัยเท่านั้นเป็นหลักโดยตระหนักว่าหลักปรัชญาของพุทธศาสนาแท้ ๆ ยังเป็นที่ศึกษาและเข้าใจอยู่ในกลุ่มผู้ศึกษาธรรมะโดยเฉพาะ⁽¹⁾

หลังจากการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 3 ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชประมาณปี พ.ศ. 300 พุทธศาสนาในประเทศอินเดียรุ่งเรืองถึงขีดสุด พระเจ้าอโศกมหาราชได้อาราธนาพระเถระานุเถระผู้ทรงคุณปัญญาออกไปเผยแผ่พุทธศาสนาพร้อมหลายสายด้วยกัน ทำให้พุทธศาสนามีโอกาสเผยแพร่มานาทางหมู่ประเทศภาคใต้ของอินเดีย เช่น ประเทศไทย มอญ พม่า ลังกาและทางเหนือของ

(1) เป็นที่แน่นอนว่าพระภิกษุผู้เขียนตำนานย่อมเข้าใจหลักธรรมในพุทธศาสนาทั้งระดับโลกุตระธรรมและโลกีย์ธรรม แต่เป็นที่ประจักษ์แล้วว่าตำนานนั้นเขียนขึ้นเพื่อประชาชนทั่วไป ผู้เขียนจึงต้องคำนึงถึงความสามารถของผู้รับด้วย ความเชื่อที่ปรากฏในตำนานจึงตั้งอยู่บนโลกีย์ธรรมเป็นส่วนใหญ่ เพราะเป็นมาตรฐานกลางของความเชื่อและความเข้าใจซึ่งทั้งสองฝ่ายสามารถสื่อร่วมกันได้และเมื่อพิจารณาจากผลงานทางวรรณกรรมร่วมสมัยซึ่งฆราวาสเป็นผู้เขียนแล้ว จะเห็นได้ว่าความเชื่อความเข้าใจดังกล่าวอยู่ในระดับเดียวกัน ไม่แตกต่างกันมากนัก การศึกษาอิทธิพลของพุทธศาสนาในที่นี้จึงจะทำให้ขึ้นบนรากฐานความเข้าใจดังกล่าวเท่านั้น

อินเดีย เช่น เนปาล ทิเบต จีน ญี่ปุ่น แมกกระทั่ง กรีก อียิปต์ ซีเรีย และเปอร์เซีย⁽¹⁾

ในระหว่างที่พุทธศาสนาแรกเผยแพร่เข้ามาในแหลมอินโดจีนนั้น อินโดจีนเป็นดินแดนที่มีชนเผ่าต่าง ๆ ที่ยังไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเป็นชนชาติใดแน่นอนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ สร้างอาณาจักรใหญ่น้อยขึ้นมากมาย เช่น ฟูนัน จัมปา เจนละ ทวาราวดี ศรีวิชัย ศรีเกษตร ฯลฯ นครรัฐเหล่านี้เป็นศูนย์กลางแห่งการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมจีนและอินเดียซึ่งจะมาผสมผสานกันกับวัฒนธรรมพื้นเมือง กลายเป็นวัฒนธรรมของชนชาติต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์ ศาสนาพุทธเมื่อแรกเข้ามาจึงเข้ามาเจริญเติบโตและเลื่อมไปพร้อม ๆ กับนครรัฐเหล่านี้

ประมาณ พ.ศ. 600 ภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนาได้แตกแยกออกเป็น 2 พวกอย่างชัดเจนด้วยมีภิกษุชาววัชชีอาศัยอยู่ในเมืองเวสาลีได้ร่วมกันดัดแปลงพระธรรมวินัยประกาศบัญญัติ 10 ประการ นอกريتไปจากที่พระเถระเจ้าทั้งหลายกำหนดไว้ในการสังคายนาครั้งแรก พระสงฆ์อีกฝ่ายหนึ่งมีพระยศเถระ พระเรวัต และพระสีัพพทามีเป็นผู้นำเห็นว่าการศึกษาที่พระสงฆ์วัชชีบุตรแก้ไขพระธรรมวินัยนั้นไม่ควร ด้วยเมื่อคราวประชุมสังคายนานั้น พระเถระทั้งหลายมีพระมหากัสสป เป็นต้น ได้ร่วมกันวินิจฉัยไม่ให้เปลี่ยนแปลงแล้วการถือพระวินัยจึงแตกออกเป็น 2 ลัทธิ พวกที่นับถือลัทธิเดิมตามแบบสังคายนาเรียกว่าเถรวาท หรือหินยาน มีศูนย์กลางอยู่ที่แคว้นวันตี แพรหลายออกไปโดยพระมหินทเถระซึ่งพระเจ้าอโศกส่งไปเผยแพร่ศาสนาที่เกาะลังกา ส่วนพวกที่นับถือลัทธิที่ภิกษุชาววัชชีนับถือเรียกว่าอาจารย์วาท หรือมหายาน เริ่มตั้งขึ้นเป็นหลักในแคว้นเวสาลี มีผู้นับถือแพร่หลายตลอดอินเดียภาคเหนือ สำหรับอินเดียภาคใต้ก็มีผู้นับถือนับถือไม่น้อย มีพระเจ้ากนิษกะ ผู้ครองรัฐคันธารราฐเป็นองค์อุปถัมภ์ให้พระสงฆ์ทำสังคายนาพระไตรปิฎกแปลงเป็นภาษาสันสกฤตและนำเอาลัทธิไสยศาสตร์มาเจือ

(1) โปรดดูรายละเอียดใน อภิรัชย์ โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนา มหายาน, หน้า 33 - 34.

มาเจือปนสมมติพระพุทธรูปเจ้าและพระโพธิสัตว์เพิ่มขึ้นอีกหลายองค์ ลัทธิทั้งสองได้เผยแพร่เข้าสู่แหลมอินโดจีนและได้เป็นที่นับถือทั้งสองลัทธิปนกันอยู่สมัยหนึ่ง ดังปรากฏว่ามีพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรูปหล่อด้วยโลหะและรูปพิมพ์ด้วยดินเผา ดินดิบปรากฏอยู่ แม้ในคำรับสรณคัมภีร์ในการบรรพชาแตกอนให้รับเป็นภาษาบาลีเดียว 1 และภาษาสันสกฤตเดียว 1 เป็นต้น⁽¹⁾

ต่อมาพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมโทรมลงโดยลำดับ ด้วยถูกพวกนับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาอิสลามเบียดเบียนประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 กองทัพของชาวอิสลามได้บุกเข้าทำลายพระพุทธรูปศาสนาในแคว้นมคธ อังคะ ฯลฯ พระภิกษุถูกฆ่า พุทธศาสนิกชนถูกบังคับให้เข้ารับนับถืออิสลาม อินเดียซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาจึงเหลือแต่คืออันรุ่งเรือง ประเทศต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับอินเดียด้วยการนับถือศาสนาด้วยกันจึงขาดการเกี่ยวข้องกัน ทางประเทศต่างก็นับถือพุทธศาสนาไปตามลัทธิของตนคือ พุทธศาสนamahayan จะรุ่งเรืองอยู่แถบจีน ญี่ปุ่น ซิบต มองโกเลีย แมนจูเรีย ญี่ปุ่น เกาหลี เนปาล และพุทธศาสนาหินยานจะรุ่งเรืองอยู่แถบลังกา พม่า เขมร ไทย ลาว โดยมีลังกาเป็นศูนย์กลาง⁽²⁾

ประมาณปี พ.ศ. 1600 พุทธศาสนาในลังกาเกิดเป็นจราวาดล ด้วยฝ่ายปกครองไม่นับถือพุทธศาสนา ได้จำกัดพระภิกษุสงฆ์และทำลายศาสนาให้เสื่อมลง ครั้นพระเจ้าวิไชยพาทุศิริสังฆโพธิโคอานาจคินจึงมาขอคณะสงฆ์จากพระเจ้าอนุรุทธแห่งพุกาม ไปอุปสมบทตั้งศาสนาขึ้นใหม่ในลังกา พระอนุรุทธจึงขอคัดพระไตรปิฎกที่พระพุทธรโฆษาจารย์ได้สังคายนาไว้ประมาณ พ.ศ. 956 มายังเมืองพุกาม พุทธศาสนาประเทศแถบนี้จึงมักเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธรศาสนาในลังกาแต่บัดนั้นมา ด้วยได้อาศัยพระไตรปิฎกของ

(1) ในภาษาบาลีชื่อว่า พุทธ สรณ คัจจนามิ และภาษาสันสกฤตชื่อว่า พุทธมู สรณมุ คัจจนามิ

(2) อภิชาติ โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธรศาสนา Mahayan, หน้า 178.

ลังกามาเป็นแบบฉบับ

ต่อมาเมื่อพระพุทธศักราชใกล้เคียง 1700 ปี พระเจ้าปรักรมพาทูแห่งลังกาได้ให้ประมุขสงฆ์ทำสังคายนาพระธรรมวินัยเป็นครั้งที่ 7 พุทธศาสนารุ่งเรืองอย่างมากในลังกา มีพระสงฆ์พม่า มอญ ไทยพากันเลื่อมใสไปศึกษาในลังกาทวีปรับลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาในประเทศของตนจนเป็นที่เลื่อมใสอย่างแพร่หลาย จนถึงพระเจ้าลิไทยทรงนิมนต์พระเถระชาวลังกามาเป็นอาจารย์ของพระภิกษุซึ่งไปเล่าเรียนมาจากลังกาเป็นสังฆนายกโดยมาก พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ก็ได้ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกใน พ.ศ.2020 นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 8 ในประวัติพุทธศาสนา

เนื่องจากพุทธศาสนาทั้งนิกายหินยานและมหายานล้วนเข้ามามีอิทธิพลเป็นที่ยอมรับนับถือร่วมกันในดินแดนแถบนี้ ในทางปฏิบัติสำหรับประชาชนทั่วไป ความแตกต่างของปรัชญาและคำสอนของนิกายทั้งสองมีไม่มากนัก ดูเหมือนการแบ่งแยกระหว่างนิกายจะเป็นเรื่องเฉพาะระหว่างภิกษุสงฆ์ด้วยกันเองมากกว่า พุทธศาสนิกชนมิได้แยกนับถือศาสนาในนิกายทั้งสองอย่างเด็ดขาด ความเชื่อของประชาชนส่วนที่ถูกกำหนดด้วยศาสนาจึงปนเปกันไปทั้งหินยานและมหายาน การศึกษาเรื่องตัวกำหนดของประวัติศาสตร์ในที่นี้จึงดำเนินไปตามความเชื่อซึ่งปรากฏออกมาในลักษณะปนเปกันดังกล่าว

โลกทัศน์และแนวความคิดเรื่องชีวิตถูกกำหนด

1. ความเชื่อในเรื่อง กรรม และการเวียนว่ายตายเกิด

ภิกษุและประชาชนทั่วไปในสมัยนั้นเริ่มต้นด้วยการยอมรับด้วยความเชื่อและศรัทธาก่อนแล้ววาทกรรมนั้นมีจริง เมื่อทำกรรมแล้วต้องมีผล กล่าวคือคนทุกคนเกิดมาจากกรรมและมีกรรมเป็นของตน หมายความว่าเมื่อทำกรรมใดย่อมได้รับผลของกรรมนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมและบุคคลศาสนาพุทธมีสอนไว้แน่นอนเรียกว่า

"อภิณหปัจเจกชน" ดังนี้(1)

1. เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน
2. เราเป็นทายาทของกรรม
3. เรามีกรรมเป็นกำเนิด
4. เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์
5. เรามีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย
6. เราจักทำกรรมอันใดไว้ ไม่ว่าดีหรือชั่ว เราจะต้องเป็นผู้รับผล

ของกรรมนั้น

และยังได้จำแนกกรรมไว้เป็น 3 ประเภท คือ

1. กุศลกรรม หมายถึงทุกอย่างรวมทั้งกรรมที่เป็นความดี กรรมที่เป็นกุศลได้แก่ การทำบุญ ให้อทาน การเสียสละให้ผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีพรหมวิหารต่อผู้อื่น เหล่านี้ถือว่าเป็นกุศลหรือกรรมดี

2. อกุศลกรรม หมายถึงทุกอย่างรวมทั้งกรรมที่เป็นความชั่ว กรรมที่เป็นอกุศลได้แก่ กรรมที่เป็นบาปทั้งปวง เช่น การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ว่าด้วยทางใด ๆ จัดเป็นกรรมชั่ว

3. อัพยากถุกรรม หมายถึงทุกอย่างรวมทั้งกรรมที่ไม่มีทั้งผลดีและผลชั่ว มีผลที่เรียกว่าไม่ดี ไม่ชั่วเป็นธรรมดา หรือเป็นกรรมที่ต้องทำไปตามธรรมชาติ(2)

กรรมทั้งนี้จะสนองตอบผู้เป็นเจ้าของทั้งในปัจจุบันและอนาคต กล่าวคือ กรรมที่ทำบางส่วนทั้งในอดีตและปัจจุบันจะให้ผลในภพนี้ หากผลแห่งการกระทำนั้นไม่

(1) คุรุยละเอียดยใน คีตกุฎฐี ปราโมทย์, พระพุทธศาสนาและโลกในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สยามรัฐ, 2520), หน้า 75.

(2) เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

สามารถให้ผลได้หมดในภพนี้ จะมีผลให้เมื่อสิ้นชีวิตลงจะต้องไปเกิดใหม่อีกเพื่อสนอง
ผลกรรมนั้น กรรมที่ยังไม่เป็นผลนี้จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ต้องมี การเกิดใหม่ มีชีวิต
และวิญญาณ และ "การเวียนเกิด" เพราะทั้งกรรมและการเวียนเกิดเป็นสิ่งที่ไม่
สามารถแยกออกจากกันได้⁽¹⁾

ชีวิตจึงเป็นสิ่งที่ไม่มีเที่ยงและความตายมิใช่ที่สิ้นสุดแห่งชีวิต สากลโลกเป็น
เรื่องของการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ไม่หยุดยั้ง เกิดแล้วดับไป เกิดแล้วดับไปอยู่
เรื่อย ๆ ควบอำนาจของเหตุและผลอันเกี่ยวประสานกันอยู่อย่างแยกไม่ออก เพราะ
ไม่เคยมีผลสักอย่างหนึ่งเลยที่เดี่ยวซึ่งเกิดขึ้นลอย ๆ ทุกสิ่งปรากฏล้วนอยู่ใต้อำนาจ
ของกรรม ชีวิตต้องหมุนเวียนไปตามสังสารจักรอยู่ ในภพและชาติต่าง ๆ โดยควรแก่
การที่ใดจึงใจทำให้ควมกรรมของแต่ละคน กรรมเก่าที่ทำไว้ในอดีตและกรรมใหม่ที่
ทำในปัจจุบัน จึงกำหนดความเป็นไปในอนาคตของคนต่อไปอีก กรรมเก่าที่ทำแล้ว
ในอดีตแก้ไขไม่ได้เลย ไม่ว่าจะป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว จักต้องเป็นไป คือส่งผล
ตามวิถีทางของมันอย่างแน่นอน⁽²⁾ จนกว่าผลกรรมจะสิ้นสุดไปในปัจจุบันชาตินี้หรือ
ในชาติหน้าอนาคต ชีวิตของคนจึงถูกกำหนดแล้ว (Predestine) ด้วยกรรมของตน
แม้พระพุทธเจ้าองค์พระศาสดาของพุทธศาสนาเองก็มีโดยกเว้นจากการเวียนว่ายตาย
เกิด ชาวพุทธซึ่งเชื่อในเรื่องการเกิดใหม่เชื่อว่า

พระสมณโคดมมิได้เสด็จมาสู่โลกนี้เป็นครั้งแรกในปี 560 ก่อนคริสตกักราช
พระองค์ได้เคยเสวยชาติอื่น ๆ มาแล้วมากมายเหมือนคนอื่น เคยเสวยชาติ
เป็นทั้งสัตว์ มนุษย์ และเทวดา ในระหว่างการเวียนว่ายตายเกิดของพระองค์
ก็ยอมทรงได้รับชะตากรรมอย่างเดียวกับสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดทั้งหลายฟังได้
รับ ความเปรียบพร้อมทางจิตเพียงพระพุทธเจ้ายอมไม่ไขผลของการใช้ชีวิต

(1) สุริยพงศ์พิสุทธิแพทย์, หลวง. ทัศนะในพระพุทธศาสนาปัจจุบัน,
(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2497), หน้า 27 - 28.

(2) เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

เพียงชีวิตเดียว หากแต่เป็นความเจริญอย่างช้า ๆ ตลอดมาหลายยุค การเวียนว่ายตายเกิดของพระองค์เป็นการเดินทางอันยืดยาว ที่ไม่อาจนึกไปได้ถึงสำหรับคนธรรมดา⁽¹⁾

สิ่งที่ระหุกขี้ "การเวียนว่ายตายเกิด" ซึ่งหมายถึงการรอดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ คือ "นิพพาน" ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสภาพหนึ่งที่ไม่มีการเกิดไม่เนื่องด้วยเหตุปัจจัย มิได้ถูกสร้างขึ้น ไม่มีการเริ่มต้น สภาพนี้มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่ดิน ไม่ใช่ไฟ ไม่ใช่ลม มีสัจญ์ก็มีไซ้ ไม่มีสัจญ์ก็มีไซ้ มีไซ้โลกนี้ มีไซ้โลกอื่น ไม่มีพระอาทิตย์ ไม่มีพระจันทร์ นั้นภิกษุทั้งหลาย ตลาคคชอุประภาศแกทาน ไม่มีการเป็นขึ้น ไม่มีการดับไป ไม่ใช่ชีวิต ไม่ใช่ความตาย ไม่ใช่ความเกิด ไม่มีที่ตั้ง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีเหตุปัจจัย นั้นแหละที่สุดแห่งทุกข์⁽²⁾

คัมภีร์ทางพุทธศาสนาได้บอกเราเช่นกันว่า นิพพานนั้นเป็นที่อันคงทนเที่ยงแท้ ไม่มีวันดับ ตั้งมั่น ไม่มีอายุขัย ไม่มีการแตกสลาย ไม่มีเกิด ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นอำนาจ เป็นสันติสุข เป็นความผาสุก เป็นที่หลบภัยอันมั่นคง เป็นที่พักกันภัย เป็นที่ปลอดภัยอันไม่อาจรุกรานได้ นิพพานเป็นสัจจะอันจริงแท้ และเป็นความจริงสูงสุด นิพพานเป็นความดี เป็นเป้าหมายอันสูงสุด และเป้าหมายเดียวที่ชีวิตเราพึงไปถึง นิพพานเป็นความสงบที่นิรันดรแท้ และไม่อาจทำให้เข้าใจจะแจ้งได้⁽³⁾ นิพพานจึงมีลักษณะของความดับโดยสิ้นเชิงในสองสภาพคือ นิพพานซึ่งบรรลุได้ในชาติ

(1) เอกเวรด์ กอนเซ, พุทธศาสนา. แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์.
หน้า 15 - 16.

(2) อ่างใน ปริญาโยควิบูลย์, หลวง. หลักพระพุทธศาสนาโดยย่อ,
เนื่องในงานสถาปนกิจศพนางถาวร มั่นศรี, (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: โรงพิมพ์-
มิตรสยาม, 2515), หน้า 17.

(3) เอกเวรด์ กอนเซ, พุทธศาสนา. แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์.
หน้า 27.

ปัจจุบัน (สุภาทิเสสนิพพาน) และนิพพานซึ่งบรรลุมื่อคราวสิ้นชีวิต (อนุภาทิเสสนิพพาน)⁽¹⁾

วิธีหนึ่งที่ทำให้มนุษย์หนีจากการเวียนว่ายตายเกิดและสัมพัสนิพพานได้ก็โดยการขจัดความยึดมั่นหรือถือเอาสิ่งที่มีใจตัวของเราเป็นตัวเรา เพราะถ้ายึดเอาทุกสิ่ง^{ที่}ที่เห็นหรือสัมผัสมาเป็นของเราหมด สภาพที่แท้จริงของเราก็ไม่ปรากฏให้เรา^{รู้}ได้ดังปรากฏในสาระสำคัญของคำสอนเกี่ยวกับอริยสัจ 4 อันประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค⁽²⁾ ว่าเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์เกิดจากการยึดถือตัวเราไว้กับสิ่งต่าง ๆ อันเป็นเท็จ การขจัดค้นหาหรือความทะยานอยากเสียได้ หมายถึงเราสามารถเพิกถอน ความยึดมั่นในสิ่งที่มีเงื่อนไขต่าง ๆ อันเป็นเหตุของทุกข์ สภาพความเป็นจริงอันหนึ่งจะปรากฏขึ้นโดยอัตโนมัติ ความจริงขั้นสูงสุดนี้คือธรรม หรือ นิพพาน⁽³⁾

นิพพานจึงเป็นเป้าหมายที่อยู่ไกลเกินไป ไม่มีใครที่ยึดมั่นในอิตตา และไม่มีใครที่ครองเรือนอยู่ได้ถาวรแล้วอาจบรรลุนิพพานได้ ความหวังที่เกี่ยวกับการเกิดใหม่ในโลกที่ดีขึ้นและความหวังที่จะได้เกิดในสวรรค์จึงเป็นรางวัลแก่ผู้เคร่งศาสนาและเป็นเครื่องชูชูกำลังใจของฆราวาสทั่วไปซึ่งผูกพันอยู่กับอิตตาและวนเวียนอยู่ในวัฏสงสารจึงมีการสร้างภพและภูมิขึ้นมาเพื่ออธิบายประกอบและเป็นที่อยู่ของชีวิตทั้งหลายในวัฏสงสาร ภพและภูมิในนิกายต่าง ๆ จะแตกต่างกันออกไป แต่เค้าโครงส่วนใหญ่สรุปได้ ดังนี้

(1) ความหมายของนิพพานซึ่งแสดงไว้ ณ. ที่นี้เป็นเพียงความหมายหนึ่งของนิพพานซึ่งเข้าใจกันและมีอิทธิพลต่อความคิดของคนทั่วไปในระดับหนึ่งเท่านั้น ความหมายที่ลึกซึ้งในระดับสูงของนิพพานยังต้องการการศึกษาและการตีความอีกมาก

(2) เอกเวโรก กอนเซ, พุทธศาสนา. แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์.

(3) เรื่องเดียวกัน, หน้า 172 - 174.

1. มนุสฺสุมิ เป็นที่อยู่ของกายหยาบ หมายถึงร่างกายซึ่งมนุษย์อาศัยอยู่ในโลกปัจจุบันเป็นสถานที่ที่มีแต่ความเคียดแค้น เป็นสถานที่ที่ต้องการปัจจัยสี่และมากกว่านั้นทุกคนที่เกิดมาจึงต้องกำจัดความเคียดแค้นและแสวงหาความสุข จนกระทั่งมีพระพุทธรูปเกิดขึ้นในโลก พระองค์จะเป็นผู้นำมนุษย์ไปให้พ้นจากความทุกข์ยากทั้งปวงและการเวียนว่ายตายเกิด ไท่ทรงแยกความดีและความชั่วออกจากกัน โดยแสดงให้เห็นคุณและโทษ ขณะเดียวกันทรงสอนให้เข้าใจถึงผลแห่งกรรม และสอนให้เข้าใจภาวะจิตที่แท้เพื่อมนุษย์จะสามารถละภพนี้ไปได้ ผู้ที่เพื่อนซึ่งดีกว่า ผู้จะละไปสู่เพื่อนซึ่งดีกว่านั้น จะต้องประกอบกุศลกรรมและบำเพ็ญเพียรบรรพกรรมในระตบต่าง ๆ กัน คือ โสคาบัน สกิทาคามี อนาคามี และอรหัตต์ ผู้บรรพคุณอรหัตต์ได้จะสามารถเข้าถึงนิพพานได้⁽¹⁾ นั้นหมายถึงการสุกชาติสุกภพเป็นจิตซึ่งบริสุทธิ์และเป็นทิพย์ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีก นับเป็นการหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์

2. นรกภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้มีภาระต้องชดใช้กรรมชั่วที่เคยกระทำไว้ตอนที่อาศัยกายหยาบอยู่เพื่อปลดเปลื้องกรรมชั่วจนกว่าจะสิ้น กรรมที่จะนำไปสู่รานั้นถูกบันทึกไว้ในผลงานทางศาสนาอย่างละเอียดละออ พร้อมกับความเข้าใจที่ว่า ผู้ทำกรรมชั่วต้องได้รับกรรมชั่วสนอง ไม่มีวิธีใดที่ผู้ทำกรรมชั่วจะไม่ต้องชดใช้กรรมนั้น เมื่อผ่านการชดใช้กรรมแล้วจิตจะเข้าถึงความดีและผ่านไปสู่อีกเพื่อนต่อไป นรกภูมิใน

(1) แต่ในลัทธิมหายานเชื่อว่าบุคคลสามารถเป็นพระโพธิสัตว์ได้ด้วยกันทุกคนไม่ว่าผู้ครองเรือนหรือบรรพชิต หากใครตั้งปณิธานมุ่งมั่นจะทำความดีต่อสรรพสัตว์สิ่งซึ่งทำให้พระอรหัตต์ในหินยานและพระโพธิสัตว์ในมหายานแตกต่างกัน คือลักษณะแห่งปณิธานคือพระอรหัตต์นั้นมุ่งผลเพื่อความตรัสรู้หรือการลวงพ้นจากกิเลสของตน ส่วนพระโพธิสัตว์มุ่งช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายให้เข้าถึงซึ่งพุทธภาวะหรือการตรัสรู้ของสรรพสัตว์ ฉะนั้นแม้พระโพธิสัตว์จะมีทางเข้าสู่นิพพาน แต่ยังปฏิเสธนิพพานนั้นเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ในโลก.

โลกทัศน์ของผู้คนสมัยนั้นจะถูกสร้างไว้อย่างไพศาลและถาวร ประกอบด้วยขุมต่าง ๆ ถึง 16 ขุม ในนรกแต่ละขุมมีเครื่องมือและวิธีการลงทัณฑ์แก่ผู้ทำกรรมชั่วอย่างน่าสยง พอที่จะยับยั้งไม่ให้มนุษย์ทำกรรมชั่วใบบ้างในบางครั้ง

3. สวรรค์ภูมิ (เปรียบได้กับดินแดนสุขาวดีในลัทธิมหายาน) เป็นสถานที่ที่ผู้ทำความดีไว้จะได้ไปเสวยสุข เป็นสถานที่พร้อมไปด้วยอุดมสุขและความรื่นรมย์ปราศจากความทุกข์ยากใด ๆ จิตที่ทำความดีไว้จะได้อยู่เสวยสุขในสวรรค์ภูมิจนถึงวาระตามกรรมที่ทำความดีไว้ สวรรค์ภูมิประกอบด้วยฉกามาพจร 6 ชั้น คือสวรรค์ชั้นที่เป็นที่อยู่ของเทวดา ผู้ยังเกี่ยวข้องด้วยกามตัณหา คือ จาคุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามะ कुสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตสวัตตี รูปภูมิ คือดินแดนที่มีความสุขโดยไม่มีกามเข้าไปปน ผู้ที่ไปเกิดในดินแดนนี้เรียกว่าพรหมมี 16 ชั้น และสูงสุดเรียกว่ารูปภูมิ คือดินแดนของพรหมผู้ไม่มีรูป ผู้ใดจะได้เสวยสุขในสวรรค์ชั้นใด ขึ้นอยู่กับระดับของกรรมวามากน้อยเพียงใด แต่แม้เทวดาจะ "เหนือ" ความมนุษย์ในแง่ที่อายุยืนยาวกว่า และไม่มีผู้มีทุกข์เวทนามากนัก แต่เทวดาก็ไม่อาจพ้นความตายที่เรียกว่าจุติได้ และเมื่อนั้นเทวดาก็ต้องละจากภาวะอันสูงนั้น นอกจากนี้เทวดายังมีความสุขเกินกว่าจะรู้สึกไม่พอใจชีวิต และเทวดายังมีชีวิตนานเกินกว่าจะเข้าใจถึงความไม่คงทนของชีวิต เทวดาจึงไม่สามารถจะบรรลุถึงนิพพานได้ ความสามารถเข้าถึงธรรมและบรรลุนิพพานจึงเป็นคุณสมบัติเฉพาะของมนุษย์⁽¹⁾ สวรรค์ภูมิจึงเป็นที่พักชั่วคราวของการเดินทางอันยืดยาวเท่านั้น

(1) โปรกคฺยฺรายละเอียคฺฉิน เอกเวรฺก กอนเซ, พุทธศาสนา. แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์, หน้า 49 - 52.

4. นิพพาน เป็นที่อยู่ของจิตซึ่งดับขันธทา คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ⁽¹⁾ แล้ว เป็นที่ที่จิตจะอยู่อย่างสงบ ไม่มีพันธะและมีอิสระสมบูรณ์ ปลดเปลื้องจากทุกสิ่งไม่ว่าเป็นกรรมดีหรือชั่ว สุขหรือทุกข์ เป็นภพที่จะไม่มีเกิดแก่เจ็บตายอีก เป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา

ชีวิตในสายตาของโลกแห่งพุทธศาสนา จึงต้องผูกพันวนเวียนอยู่กับภพและภูมิต่าง ๆ แม้แต่เทพเจ้าหรือเทวดาซึ่งจำเป็นต้องมีเพื่อผลของการสั่งสอนตามหลักอุบายธรรม ก็ต้องอยู่ในกฎนี้คือมีการเวียนว่ายตายเกิด จะอยู่นอกเหนือการควบคุมเป็นอมตะไม่มีการสูญสิ้นอายุไขเป็นไปไม่ได้ ส่วนการจะมีกำเนิดไปเสวยผลบุญหรือกรรมในภพใดขึ้นอยู่กับกรรม ทรายใดที่ชีวิตยังไม่หลุดพ้นจากกรรมก็ต้องเกิดและตายเสวยทุกข์และสุขไปเรื่อย ๆ ในลักษณะของวัฏจักร วิธีเดียวที่จะหลุดพ้นไปจากวัฏจักรได้ หรือทำให้ชีวิตหยุดการสืบต่อได้คือการเข้าสู่นิพพาน(ความดับ) เพื่อไปสู่ภูมิอันเป็นสุคติ

ความเชื่อดังกล่าวนี้ทำให้ประชาชนทั่วไปไม่สงสัยหรือต้องการการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในชีวิตปัจจุบัน เพราะเชื่อว่าตนถูกกำหนดแล้วด้วยกรรม ผู้ที่เกิดเป็นกษัตริย์ เศรษฐี ขุนนางในชาตินี้ก็ด้วยผลของกรรมดีที่กระทำไว้ในชาติก่อน ความไม่เสมอภาคแห่งสังคมล้วนเนื่องมาจากผลของกรรมอันไม่เหมือนกันของชีวิตแต่ละชีวิต ฉะนั้นสิ่งที่เห็นหน้าที่ที่มนุษย์ควรกระทำในชีวิตปัจจุบันคือการแสวงหาบุญกุศล มีศรัทธายึดมั่นในพุทธศาสนาเพื่อสะสมบุญบารมีไว้สำหรับเสวยสุขในโลกหน้า ขณะเดียวกันมีหน้าที่ต่อสังคมด้วยการปฏิบัติตนตามพระธรรมคำสั่งสอน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทำจิตใจให้เบียดไปด้วยความรัก และเมตตาต่อสรรพสัตว์ทั่วสากลจักรวาล ยอมรับและเชื่อฟัง

(1) รูป คือร่างหรือร่างกายหรือตัวตน เวทนา คือความรู้สึก สัญญา คือส่วนที่รับรู้ สังขาร คือแรงกระตุ้นหรืออารมณ์ที่รุนแรง วิญญาณ คือเครื่องซึ่งบอกความมีตัวตน.

ผู้ปกครอง เพราะเขาเหล่านั้นล้วนเป็นผู้ประกอบกุศลกรรมไว้มากกว่าในชาติก่อน ๆ ในแง่นี้มนุษย์จึงแทบไม่มีเจตจำนงอิสระ เพราะชีวิตของมนุษย์เป็นแบบสำเร็จซึ่งถูกกำหนดด้วยกรรมความเชื่อและศรัทธาในศาสนาโดยตลอด

2. ความเชื่อในเรื่องของพลังลึกลับและธรรมชาติ

ความเชื่อเรื่องพลังลึกลับและธรรมชาตินี้ เป็นความเชื่อซึ่งเป็นพื้นฐานในสำนักของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณ⁽¹⁾ เพราะมนุษย์มีความโน้มเอียงที่จะกลัวและเชื่อในสิ่งลึกลับซึ่งมองไม่เห็น ไม่อาจรู้จักและสัมผัสไม่ได้ เป็นความเชื่อดั้งเดิมของมนุษย์ก่อนจะยอมรับนับถือศาสนา ซึ่งต่อมาโคอูลอมปรับเข้ากับธรรมในพุทธศาสนา พุทธศาสนาจึงถูกผสมกลมกลืนไปกับลัทธิท้องถิ่นแตกต่างไปจากหลักเดิมตามธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อของท้องถิ่นนั้น ๆ

พลังลึกลับตามธรรมชาตินี้ ไม่อาจเอ่ยนามได้ว่าเป็นอะไร บอกไม่ได้ว่าอยู่ที่ไหนเกิดขึ้นเมื่อไรและรู้ไม่ได้ แต่ทรงอำนาจอย่างไม่มีขอบเขต แทรกเข้ามาอยู่ในธรรมชาติในสิ่งที่มีอำนาจในชีวิตทุกชีวิต และแม้แต่โลกและจักรวาลก็ถูกกำหนดไว้ด้วยพลังลึกลับนี้ ในอีกระดับหนึ่งนอกจากกรรมแล้ว พลังลึกลับนี้มีผลกำหนดโลก จักรวาล และชีวิตในระดับรวมอย่างแน่นอนไม่มีอำนาจใดบดล้างพลังนี้ได้แม้แต่พระพุทธ จุฬหมายของพุทธศาสนาคือการปลดเปลื้องตนให้พ้นทุกข์ จึงไม่สนใจใคร่ครวญถึงกำเนิดของจักรวาล และพลังลึกลับนี้นักเพราะถือว่าไม่เกี่ยวกับการช่วยให้พ้นทุกข์ กระนั้น คติทางพุทธศาสนาไม่ปฏิเสธผู้สร้างจักรวาลและพลังลึกลับนี้อย่างเด็ดขาด เพียงแต่ไม่สนใจที่จะรู้ พลังนี้จะกำหนดความเป็นไปของโลก จักรวาล และชีวิตไว้คร่าว ๆ ว่า โลกมีกำเนิดและถูกทำลายไปพร้อมกับชีวิตในลักษณะของวัฏจักรในกาลเวลาซึ่งนานจนประมาณ

(1) ไปรคคูรายละเอียดยใน ประชากรจักรจักร, พระยา(แซม บุนนาค), ประวัติศาสนา, (พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2509), บทที่ 1.

มิได้ควยประสบการณ์ของมนุษย์จนต้องคิดหลักของการนับกาลเวลาขึ้นมาใหม่สำหรับอธิบายโดยเฉพาะเรียกว่ามหากัลป์ มหากัลป์หนึ่ง ๆ จะแบ่งเป็น 4 อสงไขย ดังนี้

อสงไขยที่ 1 คือระยะเวลาที่โลกเกิดความประลัยหรือถูกทำลายด้วยน้ำและไฟจนสิ้นไป

อสงไขยที่ 2 คือระยะเวลาที่โลกธาตุพินาศแล้ว มีแต่ความว่างเปล่า

อสงไขยที่ 3 คือระยะเวลาที่โลกธาตุจะเกิดขึ้นใหม่

อสงไขยที่ 4 คือระยะเวลาที่โลกธาตุมีขึ้นจนกว่าจะถึงระยะเวลาประลัยอีกเท่ากับเป็นอายุของโลกธาตุ⁽¹⁾

ในหนึ่งอสงไขยยังแบ่งออกเป็น 20 อนัตร์กัลป์ 4 ยุค⁽²⁾ คือ

ภุกคายุค ยุคแรกกินเวลา 1,728,000 ปี

ไตรคายุค ยุคที่สองกินเวลา 1,296,000 ปี

ทวาปรยุค ยุคที่สามกินเวลา 864,000 ปี

กลียุค ยุคที่สี่กินเวลา 432,000 ปี

มหากัลป์หนึ่ง ๆ จึงคือวัฏจักรใหญ่วัฏจักรหนึ่งสำหรับชีวิต ในระหว่างมหากัลป์หนึ่ง ๆ ระบบวงจรของโลกจะหมุนเวียนไปจนครบการวิวัฒนาการโดยสมบูรณ์ เริ่มตั้งแต่การก่อตัวในชั้นต้นจนลงท้ายที่ไฟไหม้โลกหมด วงจรของโลกและจักรวาลจะหมุนเวียนไปตามอำนาจของพลังลึกลับ โดยไม่มีที่เริ่มต้นและอวสานต่อเนื่องกันไม่ขาดตอน ไม่สิ้นสุด

(1) เสฐียรโกเศศ, เล่าเรื่องในไตรภูมิพระร่วง, (ธนบุรี: อมรรการพิมพ์, 2513), หน้า 203.

(2) เรื่องเดียวกัน, หน้า 207.

ในกัลป์เหล่านี้ยังประกอบไปด้วยสุญกัลป์ คือ กัลป์ที่ไม่มีพระพุทธมาตฺรัส และ
พุทธกัลป์ คือกัลป์ที่มีพระพุทธมาตฺรัส ในพุทธกัลป์นั้นจะมีพระพุทธมาตฺรัสกี่องค์ก็ได้
ตามแก่นิมิตรคอกบัวในทีโพรธิลลังก

ฉิว่าพระพุทธเจ้ามิได้มายังเกิดในกัลป์นั้น กอบัวก่อนนั้นก็หากอกบัวมิได้ ฉิว่า
พระพุทธเจ้าจักมายังเกิดในกัลป์นั้น พระองค์หนึ่งหรือสอง สาม สี่ ห้า พระองค์
ก็ดี บัวก่อนนั้นก็มิคอก ๆ หนึ่งหรือสอง สาม สี่ ห้า คอกตามพระพุทธเจ้าที่จะลงมา
บังเกิดน้อยและมาก อันนี้เป็นธรรมดา และในกัลป์หนึ่งจะมากกว่า 5 พระองค์
ไปก็ยังไม่ปรากฏ (1)

เช่นในสาครมณฑะกัลป์ มีพระพุทธมาตฺรัสแล้ว 4 พระองค์ คือพระคันหังกร เมชังกร
สรณังกร และที่บังกร ถัดจากสาครมณฑะกัลป์เป็นสุญกัลป์เรียกเสละอสงไชยไม่มี
พระพุทธมาตฺรัส ถัดจากเสละอสงไชยเรียกสารกัลป์ มีพระพุทธมาตฺรัสหนึ่งพระองค์ชื่อ
พระโกณชัญญา ถัดไปเป็นสุญกัลป์เรียกภาสะอสงไชยไม่มีพระพุทธมาตฺรัส ถัดไปเรียก
สารมณฑกัลป์มีพระพุทธมาตฺรัส 4 องค์ คือ พระสุมังกละ พระสุมนะ พระเรวัต
พระโสภิตะ ฯลฯ (2)

กาลเวลาในกัลป์ได้เดินทางเรื่อย ๆ ผ่านสู่กัลป์ต่าง ๆ ตามที่กำหนดไว้จน
กระทั่งถึงปัจจุบัน ซึ่งเรียกว่าภัทรกัลป์ ตามความเชื่อของพระและพุทธชนสมัยนั้นเชื่อ
ว่าสมัยที่เรามีชีวิตอยู่เป็นสมัยซึ่งเรียกว่าภัทรกัลป์ ตามนิมิตรคอกบัวในทีโพรธิลลังก
แสดงว่าจะมีพระพุทธมาตฺรัส 5 พระองค์ ซึ่งขณะนั้นได้มีพระพุทธมาตฺรัสแล้ว 4
พระองค์ คือ พระกกุสนธ พระโกนาคนนะ พระพุทธกัสสปเจ้าและพระโคตม องค์
สุดท้ายที่จะลงมาตฺรัสคือพระศรีอาริยเมตตรัย โดยก่อนจะถึงสมัยของพระศรีอาริย-
เมตตรัยนั้น จะต้องผ่านเวลาของพระพุทธโคตมซึ่งมีเวลา 5,000 ปีไปก่อน ซึ่งตาม
คำพยากรณ์นั้นศาสนาของพระมหาสมณะโคตมจะเสื่อมและสิ้นสุดลงภายใน 5,000 ปี

(1) กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, หน้า 34.

(2) เรื่องเดียวกัน, หน้า 20 - 31.

หลังจากเสด็จสูนิพพาน รายละเอียดเกี่ยวกับการดำรงอยู่และความเสื่อมของ
พุทธศาสนาและพระธรรมวินัยนั้นมีแตกต่างกัน เช่น ในพระคัมภีร์ฉบับหนึ่งกล่าวว่า
ภิกษุจะสามารถบรรลุวิมรรค และสำเร็จอรรถผลก็แต่ในยุคแรกเท่านั้น จากนั้น
มาอันเสื่อมแห่งการอุปสมบทชั้นสูงสุดคือ อรรถผลจะเป็นสิ่งที่ไม่มีใครไปได้ถึง การ
รักษาพรหมจรรย์จะยังเหลืออยู่ต่อมาจนถึงยุคที่สอง ความรู้ในพระไตรปิฎกจะเหลือ
ต่อมาจนถึงยุคที่สาม แต่พอถึงยุคที่สี่จะเหลืออยู่แต่สัญญาลักษณ์ภายนอก เช่น
เครื่องนุ่งห่มของภิกษุเท่านั้น พอถึงยุคที่ห้าจะมีแต่พุทธเจดีย์ต่าง ๆ เท่านั้นที่เหลืออยู่
ส่วนพระธรรมวินัยก็จะสาบสูญไปจากโลก⁽¹⁾

ในพระสูตรอีกแห่งหนึ่ง กล่าวว่าใน 500 ปีแรกหลังมหาปรินิพพาน ภิกษุ
และสัปบุรุษจะเข้มแข็งในการเข้าถึงพระธรรมวินัย ใน 500 ปีต่อมาจะเข้มแข็งใน
การทำสมาธิ ใน 500 ปีต่อมาจะเข้มแข็งในการศึกษาท่องบ่นพระไตรปิฎก ใน 500
ปีที่สี่จะเข้มแข็งในการสร้างวัดวาอาราม ใน 500 ปีสุดท้ายก็จะเข้มแข็งในการรบรา
กัน และทำนิตติเตียนกันเองอย่างรุนแรง พระธรรมวินัยอันบริสุทธิ์ก็จะหายสูญไป⁽²⁾

ในพระมาลัยคำหลวง บรรยายสภาพความเสื่อมของพุทธศาสนาไว้ว่า
กฐกรวณญาณมรณารถ เมื่อใครราชจะศิลา สุ่มนุสสาชมพ และทวิสสัพพัญญุตญาณ
พระเมตไตรยทานเฉลยพุดัน ชาตบุตรหันตวรนารถ เมื่อใดพุทธศาสนาบรม
สมเค็จุโคคมจอมภพ ถึงถวนครบหาพันกัอันตรธานพินาทุ อันวาโลกชาตุทั้งหลาย
จักระสำระสายอาเก็ยรณ อุกัศลจะเป็ยนทวยชน อันวาอุศลจะพินาศถวยชนชาติ
ลำคัมกับัน อันมณุษยสรพทั้งหลาย ความอายสุคสาบสูญ ก็เกิดอาครุสังวาศ ควย
ประยูรญาติพงศา กับมารคาบุตรี นองสาวศรีเหลนหลาน คุจสิงคาลสุกรา คุจ
สุนักขาและแพะพันธุ ควยสำคัญวิปลาศ บมีอายอาจอุกขาปคุจเค็ยรฉานทยาบกะสัน

(1) อ่างใน เอกเวรีค กอนเซ, พุทธศาสนา. แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์,
หน้า 183 - 184.

(2) เรื่องเดียวกัน.

ควายกามันท์เคื้อครอน ออกุศลตอนเตื่อนแตง อายุแห่งสัตว์น้อย เคิมนั้ร้อยถอยถด
 ลำคัมคหุคั่นลง รอยขวมคงสืบปี หาขวมมีมรราวาศ ใจรอยภาจโกลี กัลปนั้นมี-
 นามกร ชื่อสัตตัญครพิงมี มิคสัตตัญนากัลป ชนอัญมัญสังวาศ บรูจักญาติพงคัพันช
 เปี้ยคเมียนกันเกียงโทษ กรุกกริวโกธกรเรียงไกร บางถือไมไลยทชถืออาวชวาง
 วิง พันฟาคกลิงเกลื้อนกลาค คายเคียรคาศาคเคื้อค ดุยลาญเลื้อคลามุโง
 คุจนำในนองสมุทพร ขอมญาติบุตรธิดา ทั้งภรรยาสามี เกิดไฟโรชโรชเกลื้อนกลม
 โกรชแกกัน ฟาคพอนพันมวยมุค คายสิ้นสุคพวกพาล... (1)

ในความแตกต่างของรายละเอียดทั้งหมดนี้ จะพบว่ามีความเชื่อมั่นอย่าง
 จริงจังว่าหลัง 500 ปีไปแล้วจะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในโลก และความเสื่อมของ
 พุทธศาสนาจะบังเกิดตามมาและสูญสิ้นไปใน 5,000 ปี ความเชื่อซึ่งไม่อำนวยการ
 ความเจริญของพุทธศาสนาเช่นนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความท้อแท้ในหมู่คณะสงฆ์
 เมื่อสภาวะต่าง ๆ ไม่เชื่ออำนวยการให้บรรลุพุทธภูมิได้ความคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า
 องค์ใหม่ที่จะเสด็จลงมาตรัสรู้ คือพระศรีอาริย์ไม่เตรยะจึงเค้นขึ้น กลายเป็นความ
 หวังของฆราวาสและพระสงฆ์ ตามความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ชีวิตในโลก
 ย่อมหมุนเวียนไปตามวัฏฏสงสาร ในบางยุคโลกอาจจะเจริญขึ้น และบางครั้งก็อาจ
 เสื่อมลง อายุเฉลี่ยของคนเป็นเครื่องวัดว่ายุคที่คนอาศัยอยู่เป็นยุคที่เจริญหรือเสื่อม
 ปานใด ถ้าโลกยิ่งเสื่อมอายุของคนจะสั้นลง จนถึงเฉลี่ยเพียง 10 ปี แล้ว
 พระศรีอาริย์ไม่เตรยะซึ่งขณะนี้สถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตจะปรากฏขึ้นบนโลกเพื่อโปรด
 สัตว์ เชื่อกันว่าชีวิตในสมัยของพระศรีอาริย์นั้นเป็นชีวิตซึ่งเต็มไปด้วยความสุข พอเทียบ
 ได้กับสวรรค์หรือแดนสุขาวดี กล่าวคือโลกจะมีแต่ความเจริญอุดมสมบูรณ์ พื้นโลกจะ
 ปกคลุมด้วยทรายทอง ทุกหนแห่งจะมีต้นไม้ ดอกไม้ กองเพชรและสระน้ำบริสุทธิ์

(1) โปรดดูรายละเอียดใน ธรรมมาชิเบศร์, เจ้าฟ้า. พระมาลัยคำหลวง
 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางเจียน ณ ดุงเกียรติ วันที่ 15 กุมภาพันธ์
 2509), หน้า 31 - 39.

ไรนาพีชผลจะเพิ่มกว่าปกติถึงเจ็ดส่วน ทุกคนจะมีศีลมีสัจย์ รุ่งเรืองและมีความสุข ผู้
 ที่ทำบุญสุนทานในโลกปัจจุบัน เช่น สร้างพระพุทธรูป สร้างสถูป ให้ทาน จะเกิด
 เป็นคนในสมัยพระศรีอาริย์ และจะบรรจุนิพพานเนื่องจากฟังคำสอนของพระศรีอาริย์
 ได้เช่นเดียวกับในสมัยของพระโคตม⁽¹⁾ แต่เมื่อถึงเวลานั้นคุณเหมือนความคิดเรื่อง
 นิพพานจะสำคัญน้อยลงเสียแล้ว เพราะชีวิตในโลกพระศรีอาริย์ให้ความพึงพอใจแก่
 มนุษย์มากพอที่จะไม่ดิ้นรนเพื่อการหลุดพ้นอีก เวลาในปัจจุบันจึงเป็นช่วงแห่งการ
 รอคอยการเสด็จมาโปรดสัตว์ของพระศรีอาริย์ ซึ่งทุกคนจะต้องเร่งทำบุญกุศลก่อนที่
 ศาสนาจะเสื่อมและสูญไปจนหมดโอกาสที่จะทำบุญ หากเป็นเช่นนั้นเท่ากับการพลาด
 โอกาสที่จะได้ไปเกิดและร่วมเสวยสุขในสมัยของพระศรีอาริย์ นอกจากนิพพานแล้ว
 โลกของพระศรีอาริย์จึงเป็นเป้าหมายอีกประการหนึ่งในการเดินทางของมนุษย์ในกัลป์
 นี้ ในแง่นี้ประวัติศาสตร์ของมนุษย์จึงถูกกำหนดให้มุ่งหน้าไปโดยมีโลกของพระศรีอาริย์
 เป็นเป้าหมาย⁽²⁾ เมื่อสมัยของพระศรีอาริย์มาถึงแล้วเป็นอันสิ้นสุดของประวัติศาสตร์
 เพราะผู้ที่กระทำความดีไว้มากพอจะอยู่รวมกันที่นั่นอย่างมีความสุข โลกพระศรีอาริย์จึง
 คุเหมือนเป็นจุดสิ้นสุดที่แท้จริงของมนุษยชาติในความเข้าใจของพุทธศาสนิกชนซึ่งตำนาน
 และคัมภีร์ในทางพุทธศาสนาก็เหมือนจะจงใจให้โลกพระศรีอาริย์เป็นจุดหมายสุดท้าย
 ของมนุษย์เช่นกัน เพราะจะไม่มีการกล่าวถึงอนาคตของมนุษย์อีกต่อไป ทั้ง ๆ ที่
 ความคิดเกี่ยวกับวัฏจักรในแต่ละมหากัลป์หนึ่ง ๆ แสดงแนวทางให้เห็นว่า อาจมีโลก
 ใหม่หลังโลกพระศรีอาริย์อีกก็เป็นได้ แต่ทั้งความคิดของภิกษุและประชาชนดูเหมือน
 จะพึงพอใจและหยุดอยู่แค่โลกพระศรีอาริย์เท่านั้น แนวความคิดเกี่ยวกับโลกพระ -
 ศรีอาริย์จึงเป็นยุคสุดท้ายของมนุษย์และหลังจากนั้นมนุษย์จะมีชีวิตอยู่ในนิรันดรภาพ

(1) เรื่องเดียวกัน.

(2) ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ยังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน โปรดดูรายละเอียด
 ใน อนุสรณ์ครบ 10 ปี สำนักปฐวรค์, (ราชบุรี: ยุคใหม่จำกัด, 2518).

ไปสู่โลกพระศรีอารีย์ เหตุการณ์นั้น ๆ จะเกิดขึ้นด้วยเหตุผลแท้จริง เช่นไรจึงไม่สำคัญนัก ในเมื่อชาวพุทธเชื่อว่าทุกสิ่งในโลกล้วนไม่เที่ยงแท้ ความเปลี่ยนแปลงใด ๆ พึงบังเกิดได้เสมอและไม่หยุดยั้งเพื่อใช้เวลา 5,000 ปีให้หมดไปตามพุทธทำนาย ดังได้อธิบายแล้วในเรื่องของการย้ายเวลาที่ผ่านไปหลังพุทธปรินิพพาน⁽¹⁾ ตามนัยดังกล่าวนี้ประวัติศาสตร์จึงเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเพื่อนำชีวิตผ่านกาลเวลาไปสู่เป้าหมาย ภายใต้การกำหนดของพลังลึกลับในจักรวาล ขณะเดียวกันมนุษย์ก็ยังคงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร กุศลกรรมซึ่งแต่ละคนทำไว้ในแต่ละชาติหรือในแต่ละวัฏจักรของตนนับเป็นผลกรรมต่อเนื่องจากชาติหนึ่งไปสู่อีกชาติหนึ่งซึ่งสะสมไว้ได้ในลักษณะเดียวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ ชีวิตในแต่ละชาติจึงมิได้สิ้นสุดลงด้วยการสลายตัวของกายหยาบ วิญญาณซึ่งเชื่อว่าไม่สูญหายเมื่อละจากกายแล้ว จะพเนจรไปชดใช้กรรมในภูมิต่าง ๆ แล้วจะกลับมาถือกำเนิดในร่างมนุษย์ใหม่อีก เพื่อจะได้มีโอกาสตั้งปณิธานและประกอบกรรมดีต่อไป ในลักษณะนี้วัฏจักรของชีวิตมีไข่มุนเวียนอยู่กับที่ แต่จะหมุนเวียนในลักษณะของการเคลื่อนที่ไปข้างหน้าสู่เป้าหมายสุดท้าย พลังลึกลับคือผู้กำหนดให้เวลาของมนุษย์และประวัติศาสตร์ดำเนินไปเรื่อย ๆ เป็นเส้นตรงสู่จุดหมายปลายทางคือโลกพระศรีอารีย์หรือนิพพาน ส่วนใครจะไปถึงเป้าหมายนี้หรือไม่ในลักษณะเช่นไรนั้นเป็นเรื่องของกรรมของแต่ละคน วิธีที่จะพ้นจากพลังนี้ไปได้ คือ ต้องหนีพ้นจากวัฏจักรโดยการบำเพ็ญเพียรบรรลุนิพพาน ไม่มีการเกิดในชาติใด ๆ อีก จิตจะสงบและมีอิสระในภูมิอันเป็นนาคติ ไม่มีพลังหรืออำนาจใด ๆ กล้ำกรายได้อีก นิพพานจึงเป็นทั้งเป้าหมายและวิธีบรรลุมเป้าหมายในขณะเดียวกัน

2. นอกจากมนุษย์จะถูกกำหนดให้เดินทางผ่านกาลเวลาในประวัติศาสตร์เป็นเส้นตรงแล้ว ในอีกระดับหนึ่งมนุษย์จะเป็นผู้กำหนดชีวิตของตนเองด้วยกรรมของ

(1) โปรดดูรายละเอียดในหน้า 01-102 ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้.

คนทำให้ชีวิตมีการเวียนว่ายตายเกิดเป็นวัฏจักรผูกพันอยู่กับภพและภูมิต่าง ๆ เสวยทุกข์และสุขไปเรื่อย ๆ トラบเท่าที่ชีวิตยังไม่หลุดพ้นจากกรรม เพราะชีวิตเป็นกระแสเฉพาะประกอบด้วยเหตุและผล คือชีวิตทั้งปวงเกิดตามกรรมและไม่เพียงแต่เท่านั้น กรรมยังจัดสรรขอบเขต ภูมิ และภาวะที่จะไปเกิดใหม่ เพราะมนุษย์มีกรรมเป็นกำเนิด เป็นเฝ้าพันธู์และเป็นที่อยู่อาศัย ชีวิตจึงต่อเนื่องกันเป็นกระแสหนึ่ง ๆ ซึ่งปรากฏขึ้นในวัฏจักรแค้นต่อไป โดยไม่ขาดสายจนกระทั่งกรรมหมดสิ้น คือ จนกว่าไม่มีอุปาทานขันธ ไม่มีวิชา ไม่มีศัณหา ซึ่งเป็นต้นเหตุของกรรม กระแสชีวิตจะขาดตอนสูญหายไป คือการบรรลุนิพพาน

ประวัติศาสตร์จึงถูกกำหนดขึ้นในรูปของวัฏจักรหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ ตามกระแสแห่งกรรมไม่มีสิ้นสุด มนุษย์จึงเป็นผู้หมุนวงล้อประวัติศาสตร์ของตนเองให้เดินทางไป โลกซึ่งมีมนุษย์เป็นองค์ประกอบสำคัญจะพัฒนาไปตามวัฏจักรที่จะหมุนเวียนว่ายตายเกิดตลอดไปผ่านยุคต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า กาลสิ้นสุดของศาสนาพระพุทธเจ้าแต่ละองค์หมายถึงวัฏจักรใดหมุนมาจนครบวงจร วัฏจักรใหม่ที่จะเริ่มขึ้นพร้อมกับศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ใหม่คือ จุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ใหม่ พัฒนาการของประวัติศาสตร์ในลักษณะนี้จะดำเนินไปอย่างไม่สิ้นสุด

ระหว่างพลังลึกลับและกรรมนั้น จะร่วมกันกำหนดประวัติศาสตร์ในสองระดับ โดยพลังลึกลับจะเป็นผู้กำหนดลักษณะคร่าว ๆ ว่าประวัติศาสตร์จะต้องเดินทางเป็นเส้นตรง แม้จะไม่เห็นชัดว่ามี การเริ่มต้นที่แน่นอนแต่จุดสิ้นสุดนั้นก็ลึกลับมีอยู่คือ นิพพานและโลกพระศรีอารียะ ส่วนมนุษย์จะเดินทางไปสู่เป้าหมายในรูปแบบใดนั้นกรรมจะเป็นผู้กำหนดในรายละเอียดอีกครั้งหนึ่ง มนุษย์จึงเกิดมาค้ำบัง เลวบ้าง สูงศักดิ์บ้าง คำศักดิ์บ้าง บางคนมีปัญญามาก บางคนมีปัญญาน้อย บางคนเกิดมาเป็นทาส เป็นยาจก เป็นเจ้า ล้วนเกิดจากการปรุงแต่งของกรรมทั้งสิ้น

ความเชื่อในเรื่องตัวกำหนดนี้มีผลต่อการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานคือ ทำให้เกิดการเคารพศรัทธาอย่างมากในแง่ที่ชีวิตคือแบบสำเร็จ (Pattern) ซึ่งถูกกำหนดไว้แล้วชีวิตที่เกิดภายหลั้ล้วนดำเนินตามแบบสำเร็จหรือชีวิตที่มีมาก่อน

ความเชื่อเรื่องแบบสำเร็จ (Pattern) ของชีวิตเห็นได้ชัดเจนใน พุทธประวัติ พระจริยวัตรมักจะซ้ำกับพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เช่น ในตำนาน พระบาทสี่รอย(วังรุ่ง) กล่าวถึงการประทับรอยบาทของพระพุทธโคตมะว่าเกิดขึ้น ตามที่ได้เกิดมาแล้ว ดังนี้

พระพุทธเจ้าก็เสด็จรอยพระบาทแห่งพระพุทธเจ้าสามพระองค์คือ กกุสันธะ โภจนาคมนะ กัสสปะ อันมีที่นั้น พระก็แยมหัวเราะ พระสารีบุตรจึงทูลถามว่า พระองค์แยมหัวเราะเพราะเหตุใด พระองค์จึงว่า สถานที่นี้เมื่อก่อนพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ก็มาไวรอยพระบาทในที่นี้ทุก ๆ พระองค์ และเมื่อก่อนพระพุทธเจ้า ก็จักมาไวรอยพระบาทที่นี่ แลก็มาอำครอบพระบาทสี่อันแล้วให้เป็นอันหนึ่ง อันเดียวแล (1)

สำหรับมนุษย์ทั่วไปอธิบายได้ว่า ชีวิตปัจจุบันถือกำเนิดมาจากผลกรรมและ บางครั้งจากพุทธานุภาพ ชีวิตจึงเป็นแบบสำเร็จซึ่งคลี่คลายมาจากอดีต ฉะนั้นจึงถือ ว่าอดีตคือตัวอย่างและบทเรียนสำคัญยิ่งต่อบริบทปัจจุบัน เมื่อมีเหตุการณ์สำคัญใด ๆ เกิด ขึ้นจะต้องย้อนไปหาคำตอบหรือเหตุจากอดีต จึงเกิดการบูรณาการของอดีต มองว่า อดีตเป็นสิ่งถูกต้องและดีงาม อดีตบางส่วนซึ่งผิดพลาดจะกลายเป็นบทเรียนและ อุทาหรณ์ ไม่มีการสงสัยหรือพยายามค้นหาข้อเท็จจริงใด ๆ เกี่ยวกับอดีตหรือหา เหตุผลให้กับอดีต การประมวลข้อเท็จจริงเกี่ยวกับอดีตจึงอาศัยการจดจำ บันทึก เรื่องราวนั้น ๆ ไว้ตามคำบอกเล่าหรือบันทึกซึ่งมีมาแต่ก่อนเท่านั้น

การเคารพในอดีตและความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมยังมีผลให้เกิดความ เชื่อว่าปัจจุบันเป็นผลของอดีต จึงมีการเน้นอย่างมากเรื่องการแสวงหาบุญกุศลใน ตำนาน การย้อนระลึกถึงอดีตจึงเป็นการพยายามแสวงหาความชอบธรรมมาอธิบาย

(1) สวาง โขติสุขรัตน์, ผู้รวบรวม. ตำนานพระบาทสี่รอย(วังรุ่ง), ใน ประชุมตำนานลานนาไทย เล่ม 2, หน้า 434 และยังคงพบลักษณะเช่นนี้ในตำนานอีก หลายฉบับ.

ชีวิตปัจจุบันและยอมรับสภาพชีวิตของตนโดยไม่คืนรน อำนาจและปาฏิหาริย์ซึ่งเกิดกับ
 กษัตริย์จึงอธิบายไคควยผลบุญซึ่งกระทำมาแต่ชาติปางก่อน เช่นการอธิบายกำเนิดของ
 พรหมกุมารย้อนไปในอดีต เพื่อให้อำนาจอันยิ่งใหญ่ของพรหมกุมารเป็นที่ยอมรับในชาติ
 นี้ หรือพุทธทำนายเกี่ยวกับกำเนิดของเมือง การแสดงปาฏิหาริย์ของพระชาตุ หรือ
 กำเนิดของผู้มีบุญ ล้วนยืนยันความเชื่อดังกล่าว จริงอยู่พุทธทำนายอาจจะเป็นผล
 เนื่องจากการประดิษฐ์เพื่อเสริมบารมีของพระพุทธรเจ้า แต่ขณะเดียวกันย่อมยืนยันว่า
 ความเชื่อเรื่องตัวกำหนดเช่นนี้เป็นความเชื่อพื้นฐานปรากฏอยู่ในความคิดของผู้ประพันธ์
 และผู้ฟังตำนานก่อนแล้ว

กาละ

เวลาที่เรารู้จักกันคืออาการเคลื่อนไหวของโลก เวลา 1 ปี คืออาการที่
 โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ 1 รอบ โดยประมาณ และจากเวลา 1 ปีนี้เราอาจแบ่งออก
 เป็นเวลาย่อย ๆ ได้เป็นวัน เดือน สัปดาห์ ซึ่งอาจใ้แบ่งเอาตามใจหรืออาศัยโลก
 เป็นหลักได้ทั้งสองอย่าง ฉะนั้นเวลาจึงเป็นเพียงสิ่งที่มนุษย์ในสังคมกำหนดขึ้นเท่านั้น
 ส่วนเวลาที่แท้จริงคืออะไรไม่มีใครรู้ เพราะเวลาอาจจะมีแต่ไม่มีใครรู้จัก หรือ
 เวลาไม่มีก็ได้เหมือนกัน (1)

สำหรับผู้เขียนและผู้ฟังตำนานนั้นน่าจะมีความเข้าใจในเรื่องของกาลเวลา
 อยู่ 2 ลักษณะคือเวลาที่มีความหมายเป็นหน่วยวัดของเหตุการณ์ที่เป็นขบวนการซึ่งเกิด
 สืบเนื่องกันอย่างรวดเร็วและสัมพันธ์ต่อเนื่องกันอย่างไม่หยุดยั้งเวลาจึงเปลี่ยนแปลง
 อยู่เสมอ เมื่อเวลาถูกสร้างขึ้นเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ในลักษณะนี้
 ความเข้าใจว่าเมื่ออดีตปัจจุบันและอนาคตก็เกิดขึ้น สิ่งที่แสดงว่ามนุษย์เคยชินกับการคิด

(1) นิธิ เอียวศรีวงศ์, ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์,
ปรัชญาประวัติศาสตร์, หน้า 127.

ที่ผูกพันกับเวลายามาก่อนคือ ภาษาซึ่งแสดงนัยของเวลาเป็นอดีต ปัจจุบันและอนาคต เสมอ ส่วนเวลาในอีกลักษณะหนึ่งมีแค่ปัจจุบันช่วงเดียว ไม่มีอดีตและอนาคตเรียกว่า นิรันดรภาพ (Eternity) เพราะนิรันดรภาพไม่มีผลสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ก่อนหน้านี้ ไม่มีความสัมพันธ์ใด ๆ กับอดีตและไม่มีผลใด ๆ ต่ออนาคต ในนิรันดรภาพ เวลาจึงไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์เลย

นัยของกาลเวลาตามความหมายแรกซึ่งแบ่งเวลาเป็น 3 ช่วงคือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคตนั้น สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันเป็นลูกโซ่ไม่มีสิ้นสุด ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด ทำให้เข้าใจได้ว่าเวลาเป็นวงจร หมุนจากอดีตสู่ปัจจุบัน อนาคตและอดีตอีกครั้งหนึ่ง สลับเวียนเปลี่ยนกันไปอย่างนี้เสมอ อดีตของปัจจุบันเคยเป็นปัจจุบันและอนาคตมาก่อน ปัจจุบันก็คืออดีตของอนาคตที่ยังมาไม่ถึง และอนาคตก็คือส่วนหนึ่งของปัจจุบันและอดีต อดีต ปัจจุบัน และอนาคต จึงเกิดขึ้น อยู่ตลอดเวลาไม่หยุดยั้ง ขณะเดียวกันก็เคลื่อนที่ไปข้างหน้า เวลาตามความเข้าใจของคนสมัยนั้นจึงมิใช่เป็นวัฏจักรเพียงอย่างเดียวหากเป็นเส้นตรงมุ่งหน้าเข้าไปใน อนาคตทั้งอดีตไว้เบื้องหลัง ในแง่นี้เวลาไม่มีจุดเริ่มต้นที่แน่นอน การเกิดและการ สิ้นสุดของโลกและสรรพสัตว์ทั้งมวลในกัลป์หนึ่ง ๆ มิใช่จุดเริ่มต้นและจุดจบแท้จริงของ กาลเวลา เพราะก่อนหน้านี้ยังมีการเกิดและการแตกดับของโลกและชีวิตมาแล้ว นับครั้งไม่ถ้วนในรูปของวัฏจักร การประมาณหาจุดเริ่มต้นที่แท้จริงของเวลาจึงเป็น ไปไม่ได้แต่สิ่งหนึ่งที่จะต้องเข้าใจคือ เวลาของผู้เขียนและผู้ฟังตำนานล้วนอยู่ภายใต้ กรอบความคิดทางศาสนา อดีตจึงมีความหมายเฉพาะถึงช่วงเวลาก่อนพระสมณะ โคตม เสด็จลงมาประสูติในโลกนี้ อดีตอาจย้อนไปไกลตั้งแต่แรกกำเนิดของโลก จักรวาล และชีวิต เรื่องราวและยุคสมัยของพระพุทธองค์ก่อน ๆ ทั้งในกัลป์นี้และต่างกัลป์ การเวียนว่ายตายเกิดในชาติและภพต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ซึ่งกินเวลานานนับเป็น แสน ๆ กัลป์ แสดงความเข้าใจว่าอดีตกินเวลายาวนานกว่าอนาคตและปัจจุบันนัก หรืออาจเข้าใจได้ว่ามนุษย์และสรรพชีวิตทั้งปวงไถ่ผานการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ใน วัฏสงสาร และสร้างเหตุการณ์ต่าง ๆ ไว้ในอดีตเพื่อให้เกิดผลในปัจจุบันนานนักแล้ว

หน่วยวัดเวลาในอดีตจึงมีโชประมาณกันเป็นปีและเดือน เช่นที่ใช้กับเวลาในปัจจุบันแต่มีหน่วยวัดต่างหากเป็น กัลป์ อสงไขย อนันตรกัลป์ และยุค ฯลฯ ซึ่งให้ความรู้สึกไกลเกินประมาณการของมนุษย์ แต่มีผลให้เวลาในช่วงอดีต สักกัป ไฟศาลและศักราชอิทธิสำหรับคนทั่ว ๆ ไป ทำนานแทบทุกฉบับจึงมักเริ่มต้นด้วยอดีตกาลในลักษณะเช่นนี้ ความเข้าใจในเรื่องของอดีตอย่างแน่นแฟ้นเช่นนี้ ทำให้ผู้เขียนตำนานสามารถนำเหตุการณ์ใด ๆ กลับเข้าสู่อดีตได้โดยการจักเหตุการณ์นั้น ๆ เข้าอยู่ในเวลาของพระพุทธองค์ก่อน ๆ เช่น ผู้เขียนตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ ต้องการแสดงว่าเมืองสุวรรณโคมคำเกิดขึ้นและสลายลงแล้วในอดีต ผู้เขียนอาศัยวิธีนำเสนอโดยแสดงว่าตำนานเมืองสุวรรณโคมคำนี้เป็นเรื่องซึ่งพระพุทธกัศสปตรัสเล่าให้พระสาวกฟังพร้อมทั้งได้ทำนายว่าเมืองนี้จะเจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งหนึ่งและจะเป็นที่ประดิษฐานศาสนาของพระพุทธเจ้าโคตมซึ่งจะลงมาตรัสต่อจากพระองค์ หรือการอ้างว่าพระเจ้าสุวรรณทวารมูขแห่งเมืองสุวรรณโคมคำอยู่ในสมัยของพระโกนาคมนะสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น ทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนและสับสนในค่านเวลาอย่างยิ่งสำหรับผู้อ่านตำนานในปัจจุบัน

ต่อจากอดีตคือช่วงเวลาปัจจุบัน ปัจจุบันในความเข้าใจของผู้เขียนตำนานมี 2 ความหมายคือปัจจุบันหมายถึงสมัยที่ผู้ประพันธ์ตำนานมีชีวิตอยู่ และปัจจุบันซึ่งมีระยะเวลากำหนดแน่นอน คือเป็นปัจจุบันที่มีจุดเริ่มต้นและจุดจบ ซึ่งจะเริ่มนับเมื่อพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเสด็จลงมาประสูติในโลกมนุษย์ แล้วเวลาในปัจจุบันจะกินเวลาไปเรื่อย ๆ จนตรัสรู้และนิพพาน การสังคายนาศาสนาในอินเดียและลังกา การเผยแพร่ของพุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนต่าง ๆ จนถึงประเทศไทย ซึ่งเป็นการเริ่มประวัติศาสตร์ของคนไทยด้วย เพราะเมื่อพุทธศาสนาได้เข้าสู่ดินแดนแถบนี้แล้วเรื่องราวของบ้านเมือง กษัตริย์ ราชวงศ์และมนุษย์จะเริ่มมีบทบาท แต่ก็ยังอยู่ภายใต้กรอบแห่งพุทธศาสนา เรื่องราวจะดำเนินไปเรื่อย ๆ จนถึง พ.ศ. 5000 ซึ่งเชื่อว่าศาสนาของพระองค์จะสิ้นสุดลง ช่วงเวลาดังแต่พระพุทธประสูติ ตรัสรู้ และนิพพานไปจนถึงศาสนานั้นเรียกว่าพุทธกาลซึ่งถือว่าเป็นปัจจุบันกาล ปัจจุบันในความหมายของ

ผู้คนสมัยนั้นจึงเป็นช่วงเวลาที่มีความยาวมากกว่าความเข้าใจสมัยนี้ เพราะรวมอดีตและอนาคตส่วนที่อยู่ติดกันเข้าไว้ด้วยกันคือเป็นปัจจุบันที่มีอดีตและปัจจุบันในอนาคต แม้จะเป็นที่เข้าใจว่าเหตุการณ์สมัยพุทธกาลและหลังจากนั้นได้เกิดขึ้นและผ่านมาแล้วหรือเหตุการณ์ตั้งแต่สมัยของผู้เขียนตำนานไปจนถึง 5,000 พระวัสสาจะยังไม่เกิดขึ้นก็ตาม แต่เนื่องจากอยู่ในช่วงเวลาของพระพุทธองค์ปัจจุบัน และเป็นช่วงของการสะสมบุญกุศลเพื่ออนาคต เหตุการณ์นั้น ๆ จึงจัดว่าเป็นปัจจุบันในความรู้ลึกกว่า จะสังเกตได้จากการบันทึกเกี่ยวกับเวลาปัจจุบัน จะเริ่มนับตั้งแต่พระพุทธรูปพินาศแล้ว เพื่อเป็นการย้ำเตือนว่าเวลาของพุทธองค์ได้ผ่านไปแล้วเท่าใดและเหลือเวลาสำหรับปัจจุบันอีกเท่าไรจะสิ้นสุดศาสนา เช่น "พระพุทธศาสนาล่วงแล้วได้ 2020 พระวัสสา..."⁽¹⁾ หรือ "ไฉนว่า เมื่อพระศาสนาพินาศล่วงแล้วได้ 700 ปี..."⁽²⁾ ศักราชต่าง ๆ ซึ่งปรากฏในการเขียนตำนาน เช่น พุทธศักราช จุลศักราช มหาศักราช กติยยุคศักราช ฯลฯ ล้วนแสดงว่าเวลาของตำนานปรากฏอยู่ในขอบเขตของพุทธศาสนาเท่านั้น คือทุกศักราชจะยึดเอาพระพุทธองค์หรือเหตุการณ์ทางศาสนาเป็นจุดคำนวณศักราช ซึ่งคติในการใช้หน่วยบันทึกเวลาดังกล่าวจะส่งทอดสู่การบันทึกประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารในสมัยต่อมาด้วย⁽³⁾

เมื่อเวลาของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันดำเนินไปจนครบ 5,000 ปีแล้ว ศาสนาของพระองค์จะเสื่อมและสิ้นสุดลง เป็นการสิ้นสุดของเวลาปัจจุบัน แล้วจะถึงเวลาของพระพุทธองค์ใหม่คือพระศรีอาริย์ซึ่งจัดเป็นเวลาในอนาคต ซึ่งผู้เขียนและผู้ฟังตำนานถือเป็นช่วงสุดท้ายของกาลเวลา เพราะหลังจากพระศรีอาริย์เสด็จลงมา

(1) สงวน โชติสุขรัตน์, ผู้รวบรวม. ตำนานวัดเจ็ดยอดเชียงใหม่, ใน ประชุมตำนานลานนาไทยเล่ม , หน้า 132.

(2) โปธิรังษี, เถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 112.

(3) โปรคครูรายละเอียดยในบทที่ 4 ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ หน้า 232-234.

คริสต์แล้ว มนุษย์จะมีชีวิตอยู่ในนิรันดรภาพ (Eternity) คือมีเฉพาะปัจจุบัน จนกว่าโลกจะถูกทำลายอีกครั้งหนึ่ง แต่ดูเหมือนความพอใจของคนทั่วไปจะหยุดลงแค่ชีวิตนิรันดรในโลกพระศรีอารีย์เท่านั้น

นอกจากโลกพระศรีอารีย์จะเป็นเป้าหมายในชีวิตของพุทธศาสนิกชนแล้ว ในอีกระดับหนึ่งนิพพานคือจุดหมายปลายทางซึ่งแน่นอนกว่า เพราะเมื่อจิตเข้าสู่นิพพานแล้วหมายถึงความดับและความสงบสุขตลอดกาล นิพพานจึงให้นิรันดรภาพที่แท้จริง เวลาในโลกของพระศรีอารีย์ และนิรันดรภาพตลอดกาล ในสถานะของนิพพานซึ่งเป็นที่สิ้นสุดอย่างแท้จริงของกาลเวลา กาลเวลาในประวัติศาสตร์จึงต้องเกี่ยวพันกับอดีต ปัจจุบัน และอนาคตมิใช่ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งโดยเฉพาะเช่นที่เคยปรากฏในการเขียนประวัติศาสตร์แบบจารึก

เทศะ

นอกจากเวลาแล้ว เทศะหรือสถานที่คือเงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะการเขียนประวัติศาสตร์ตระกูลตำนานนั้น จะมองว่าประวัติศาสตร์เริ่มต้นที่ชมพูทวีป ซึ่งคงหมายถึงอินเดียโบราณตามความเชื่อของคนสมัยนั้น เข้าใจว่าโลกมีสี่ฐานแบบราบประกอบด้วยทวีปสำคัญ 4 ทวีป คือ อุตตรกุรุทวีปทางเหนือ มุพพิเวททวีปทางตะวันออก ชมพูทวีปทางใต้ และอมรโคยานทวีปทางตะวันตก ในบรรดาทวีปทั้ง 4 นี้ ชมพูทวีปจักว่าเป็นทวีปสำคัญที่สุด เพราะเป็นทวีปเดียวที่มีบทบาทในประวัติศาสตร์คือเป็นทวีปที่เกี่ยวข้องกับกาลเวลาและการเปลี่ยนแปลง ส่วนอีก 3 ทวีปนั้นอยู่นอกเหนือกาลเวลาและการเปลี่ยนแปลงใด ๆ นอกจากนั้น

พระพุทธเจ้าก็ดี แลพระเจ้าเจกโพธิ์เจ้าก็ดีและพระอรธรรคสาวกเจ้าก็ดี แลพระอรหันตาสีณาสพเจ้าก็ดี แลโพธิสัตว์อันจะโคตรัสเป็นพระพุทธเจ้าก็ดีแล พระอุvajักรพรรดิราชก็ดี อันว่าทานผู้มีบุญทั้งหลายคึงกล่าวมานี้ไซ้ ทานบุญอนันตริไปเกิดในแผ่นดิน 3 อันนี้เลย ทานยอมมาเกิดในแผ่นดินชมพูทวีปอันเราอยู่นี้แล⁽¹⁾

(1) ไตรภูมิพระร่วงพระณาลิไทย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า

ในฐานะที่เป็นทวีปกำเนิดของพระพุทธเจ้าและพระจักรพรรดิราชมาทุกยุคทุกสมัย
 ชมพูทวีปจึงมีความหมายทั้งในสายตาของพุทธจักรและอาณาจักร โดยเฉพาะสำหรับ
 ดินแดนซึ่งมีอารยธรรมแบบพุทธ ชมพูทวีปคือแหล่งกำเนิดศาสนาและอารยธรรมทั้งมวล
 ใ้รับการเคารพและเป็นที่ยึดแบบของปราชญ์จากดินแดนอื่น ๆ เสมอ

เมื่อผู้เขียนตำนานนิยมเริ่มต้นประวัติศาสตร์ด้วยประวัติของพระพุทธเจ้าใน
 ากาลเวลา จึงเป็นที่แน่นอนที่จะต้องเริ่มต้นศาสนสถานในที่อินเดียโบราณซึ่งสมมุติว่า
 เป็นชมพูทวีป เพราะพระพุทธเจ้าถือกำเนิดในวาระกษัตริย์มีฐานะเป็นเจ้าชายองค์
 ึ่งหนึ่งในอินเดีย การแสดงพุทธประวัติเบื้องต้นแรกย่อมต้องดำเนินอยู่ในขอบเขตของ
 อินเดีย และเมื่อเสด็จนิพพานแล้ว เรื่องราวเกี่ยวกับความเจริญรุ่งเรือง การ
 แพร่ศาสนาในอินเดียและลังกา ตลอดจนประวัติศาสตร์โบราณบางส่วนของ
 ประเทศทั้งสองยังคงถูกกล่าวถึงอยู่จนกระทั่งเมื่อศาสนาพุทธเผยแผร์เข้าสู่สุวรรณภูมิ
 จึงเริ่มมีการขยายตัวของสถานที่ออกจากอินเดีย มีการกล่าวถึงเรื่องราวของมนุษย์
 ในท้องถิ่นนั้น ๆ บาง เช่น เรื่องของพระเจ้าอนนรุทธแห่งพุกาม พระเจ้า
 ศรีธรรมโศกราชแห่งนครศรีธรรมราช พระร่วงแห่งสุโขทัย เป็นต้น สถานที่ใน
 ำนาจจึงเกี่ยวพันอยู่กับทางเดินของศาสนาอย่างสำคัญ แม้อินเดียจะคลายความ
 สำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา ด้วยศาสนาพราหมณ์มีอำนาจมากขึ้น
 และเบียดเบียนจนพุทธศาสนาแทบจะสูญหายไปจากอินเดีย พุทธศาสนาในแถบ
 สุวรรณภูมิล้วนแต่สืบเนื่องมาจากลังกา กระนั้น อินเดียก็ยังคงมีความหมายในฐานะ
 ของดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากการพยายามเชื่อมโยงดินแดน
 อื่น ๆ เข้ากับอินเดียในความเข้าใจว่าเป็นชมพูทวีปประหนึ่งว่าดินแดนเหล่านั้นเป็นส่วน
 ึ่งหนึ่งของชมพูทวีป เพื่อแสดงว่าอยู่ในโลกของพุทธศาสนาด้วยกันและรักษาให้เรื่องราว
 ของศาสนาในดินแดนอื่น ๆ ศักดิ์สิทธิ์ด้วย วิธีเชื่อมโยงดินแดนแถบสุวรรณภูมิเข้ากับ
 ชมพูทวีปในอุดมคติกระทำไ้หลายวิธี เช่น การเล่าขานไปในอดีตว่าพระพุทธเจ้าสมัย
 ำรงพระชนม์อยู่ได้เสด็จมาในท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อโปรดสัตว์และได้แสดงปาฏิหารย์ไว้
 เช่น ประทับรอยพระบาทไว้เป็นที่บูชา หรือมีพุทธทำนายเกี่ยวกับดินแดนต่าง ๆ ที่

เคยเสด็จไปในทำนองว่ากินแดนเหล่านั้นต่อไปจะเป็นที่ตั้งของศาสนาพุทธรุ่งเรืองสืบไป หรือกินแดนนั้น ๆ ต่อไป จะเกิดเมืองใหญ่หรือจะเป็นที่ที่พระธาตุ พระเกศาธาตุจะมา ประดิษฐานอยู่ เป็นต้น ทำให้เกิดตำนานเกี่ยวกับบ้านเมืองและปูชนียสถานทำนองนี้ มากมาย เช่น ตำนานพระธาตุจอมทอง เชียงใหม่ ตำนานพระธาตุเก้ายอดแก้ว ตำนานพระธาตุคอกยุง ตำนานพระธาตุซอแฮ ตำนานพระบาทสี่รอยวังรุ่ง ตำนาน พระธาตุคอกสุเทพ ฯลฯ การบรรยายเรื่องพระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปในที่ต่าง ๆ เป็นทำเนียบสำหรับประเทศซึ่งนับถือพุทธศาสนาด้วยกันโดยทางพุทธรูปว่าพระพุทธเจ้าเคย เสด็จมายังส่วนนั้นส่วนนี้ของประเทศคนทั้งสิ้น ทั้งนี้เขียนแบบว่าพระพุทธองค์เคยเสด็จ ไปที่ไควบ้างในอินเดียก็นำเอาสถานที่ซึ่งพระองค์เสด็จไป มาคิดแปลงเป็นชื่อสถานที่ใน ประเทศของตน นอกจากนี้ยังมีการพยายามย่อส่วนชมพูทวีปไว้ในกินแดนอื่น ๆ ด้วย เช่น มีการเขียนแบบเรียกชื่อเมืองในท้องถิ่นให้สอดคล้องกับชื่อเมืองสำคัญในพุทธ ศาสนาชมพูทวีป เช่น เมืองโกสัมพี เมืองกลิงกราช เมืองสาวตตี เมืองกิลพัสดุ์ เมืองมิตติลา เมืองราชคฤห์ เป็นต้น เพื่อสร้างสัญลักษณ์ทางศาสนาไว้ให้ พุทธศาสนิกชนสักการบูชา นับว่าเป็นอุบายอันแยบยลของผู้คิดสร้างเรื่องขึ้น แต่ กลับเป็นข้อบกพร่องอย่างมากในการบันทึกประวัติศาสตร์ตระกูลตำนานเพราะทำ ให้เรื่องวุ่นวายจับต้นชนปลายไม่ถูกและยังยากแก่การสันนิษฐานว่า เมืองซึ่งเขียนชื่อ มาจากชมพูทวีปนั้นแท้จริงคือเมืองอะไรในสุวรรณภูมิ

การผูกเรื่องให้กินแดนเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของชมพูทวีปหรือย่อส่วนของ ชมพูทวีปไว้ในกินแดนของตนนั้น มิใช่เกิดขึ้นเพราะความบกพร่องของความรู้ทาง ภูมิศาสตร์ ผู้เขียนตำนานเข้าใจดีทีเดียวถึงความแตกต่างของกินแดนและระยะทาง ซึ่งห่างไกล ความแตกต่างของเชื้อชาติ ภาษาและวัฒนธรรม แต่เป็นการตั้งใจให้ เป็นเช่นนั้นเพราะถือว่าชมพูทวีปเป็นบ่อเกิดของประวัติศาสตร์ของมนุษย์ทั้งมวลในโลก ของพุทธศาสนา การนำตนเองเข้าไปเชื่อมเกี่ยวกับชมพูทวีปนอกจากประโยชน์ทาง ศาสนาแล้ว ยังเป็นการพยายามหาคำตอบเกี่ยวกับกำเนิดของตนเองด้วย ในฐานะ ที่นับถือพุทธศาสนา จึงมีความรู้สึกว่าคุณควรจะมีกำเนิดหรือมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับ

ชมพูทวีปด้วย เพราะคนสมัยนั้นไม่มองอะไรมากเห็นไปจากโลกของพุทธศาสนาอยู่แล้ว เรื่องราวทั้งหมดจึงต้องเน้นว่ามีกำเนิดที่ชมพูทวีปก่อนแล้วขยายไปสู่ดินแดนอื่น ๆ ตัวอย่างที่แสดงความเข้าใจว่าดินแดนของตนคือชมพูทวีปหรือส่วนหนึ่งของชมพูทวีปซึ่งจะพบเสมอในการเขียนตำนาน เช่น ผู้เขียนตำนานเมืองสุวรรณโคตมคำโตกล่าวถึงเหตุการณ์ในเมืองสุวรรณโคตมว่า "ในกาลนั้นท้าวพระยาในชมพูทวีปทั้งสิ้น เกิดเป็นอันธพาลขึ้นมากหลายบ้างก็ดี บ้างก็ร้าย"⁽¹⁾ การเชื่อมโยงและยอส่วนให้ดินแดนนั้น ๆ กลายเป็นส่วนหนึ่งของชมพูทวีปจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในการบันทึกตำนานดินแดนอื่น ๆ นอกเหนือโลกของพุทธศาสนาจะไม่ได้รับความสนใจกล่าวถึงเลยในแง่ของเทศะผู้เขียนตำนานจึงมองอยู่เฉพาะในโลกของพุทธศาสนาเท่านั้น

ลักษณะของการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน

1. ในแง่ของเนื้อหา เรื่องราวส่วนใหญ่ของตำนานมีพื้นฐานอยู่บนนิทานปรัมปราประจำถิ่น ซึ่งเน้นเกี่ยวกับบรรพบุรุษประจำเผ่าและวงศ์วาน ทำให้ตำนานมีลักษณะเป็นบันทึกลำดับตระกูลวงศ์วาน ร่องรอยของการลำดับตระกูลวงศ์วานนี้เห็นได้ค่อนข้างชัดเจนในตำนานแทบทุกฉบับตั้งแต่สิงหนวัติกุมาร ซึ่งลำดับการสืบเชื้อสายของกษัตริย์ในวงศ์สิงหนวัติต่อมา ๆ 45 ราชวงศ์จนกระทั่งบ้านเมืองล่มเป็นหนอง ในพงศาวดารลานนา พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ตำนานเมืองพะเยา ตำนานเชียงราย ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จะกล่าวถึงความเป็นมาของบรรพบุรุษของตนคือลาวจิงกราช และลำดับกษัตริย์สืบต่อ ๆ มา เช่น ลาวกอ ลาวเกลือ ลาวเกา จนกระทั่งถึงขุนทิ้ง ขุนเจือง และลูกหลานกระทั่งถึงพระยามังรายซึ่งยังลำดับตระกูลวงศ์ต่อมาได้อีกเรื่อย ๆ จนถึงปัจจุบันของผู้ประพันธ์ตำนาน หรือในพงศาวดารเมืองหริภุญไชย ตำนานจามเทวีวงศ์ ตำนานมูลศาสนา จะเล่าถึงกำเนิดเมืองหริภุญไชย

(1) ตำนานเมืองสุวรรณโคตมคำ, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 72 ใน ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 45 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า 229.

และเรื่องราวของกษัตริย์ผู้ครองเมืองลำพูนลำคัมมาตั้งแต่นางจามเทวี เป็นต้น บันทึกลำคัมวงศ์ตระกูลในตำนานนี้อาจเป็นไปลักษณะเกี่ยวกับการลำคัมตระกูลซึ่งมองเห็นได้ลง ๆ ในจารึก เช่น "พอกู ชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสด็จ ฟักกูชื่อบานเมือง"⁽¹⁾ หรือ "พระยาเลอไทยราช ผู้เป็นลูกพระยาเลอไทย เป็นหลานแก่พระยารามราช"⁽²⁾ คือเป็นไปเพื่อยืนยันการสร้างสิทธิในราชสมบัติและสร้างวัฒนธรรมทางสังคมและการเมือง ตำนานหลายฉบับชี้ให้เห็นว่าการสืบราชสมบัติอาศัยความสัมพันธ์ในวงศ์ตระกูล ขณะเดียวกันการย้อนลำคัมตระกูลวงศ์และบรรพบุรุษยังเป็นวิธีคิดที่คล้ายคลึงกับชุมชนของคนควาย เช่น ชุมชนที่ถือว่าลวจังกราชเป็นบรรพบุรุษของตนจะเป็นคนละพวกกับชุมชนที่สืบเชื้อสายมาจากสิงหนวัติกุมาร และชุมชนที่สืบเชื้อสายจากสิงหนวัติกุมารก็จะเป็นคนละพวกกับชุมชนที่สืบเชื้อสายมาจากขุนบรมในทำนองเดียวกัน

แม้ว่าตำนานจะมีลักษณะเป็นการลำคัมตระกูลวงศ์โดยมีพื้นฐานอยู่บนนิทานปรัมปราประจำถิ่นและบรรพบุรุษประจำเผ่า แต่ตำนานแทบทุกฉบับยังมีลักษณะของการเขียนประวัติศาสตร์แบบสากล (Universal History)⁽³⁾ ซึ่งเป็นการผสมกันของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการเขียนประวัติศาสตร์แบบพุทธศาสนาซึ่งรับมาจากลังกา ความเข้มของการผสมนี้จะทำให้อัตราส่วนใดชั้นกว่าขึ้นอยู่กับชนิดของตำนานนั้น ๆ ว่าเป็นตำนานฝ่ายวัดหรือตำนานฝ่ายเมืองดังโคลงอธิบายไว้ในตอนต้น การนำประวัติพุทธศาสนาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือการนำ

(1) สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1, หน้า 17.

(2) เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

(3) โปรคตุรายละเอียดใน เดวิด เค. วัลลาจ. "การเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบตำนานและพงศาวดาร;" วารสารธรรมศาสตร์ 6 (มิถุนายน - กันยายน 2519): 3 - 6.

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผูกพันเข้ากับเรื่องราวในพุทธศาสนาที่ ทำให้ผู้ประพันธ์ และผู้ฟังตำนานมีโอกาสมองโลกของมนุษย์กว้างขวางออกไปกว่าเรื่องราวภายในเฝ้า ของคน เช่น ผู้ประพันธ์พงศาวดารลานนา พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ตำนานสิงหนวัติ พงศาวดารเมืองน่าน จามเทวีวงศ์ หรือตำนานมูลศาสนา เป็นต้น จะไม่บันทึกเฉพาะเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับชุมชนของลวจังกราช มังราย สิงหนวัติ ขุนนุ่น ขุนพอง นางจามเทวี หรือพระเจ้าอาทิตย์คยราชเท่านั้น แต่ความรู้สึกในเรื่องราวของพุทธศาสนาทำให้ผู้ประพันธ์ตำนานเหล่านี้สนใจกำเนิดและประวัติ พุทธศาสนาไม่น้อยกว่าเรื่องราวของเฝ้าตน และยิ่งรู้สึกว่าประวัติพุทธศาสนานั้น สัมพันธ์สืบเนื่องกับประวัติของเฝ้าตนควยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์แห่ง มนุษย์ทั้งหมด เหตุนี้ผู้ประพันธ์ตำนานจึงมักเริ่มเรื่องควยการกล่าวถึงประวัติ พุทธศาสนาในอินเคียโบราณซึ่งถือว่าเป็นแหล่งกำเนิดของพุทธศาสนา ก่อน แล้วจึงมอง สังคมอื่น ๆ ซึ่งมีถือพุทธศาสนาแลัทธิเดียวกันคือ ลังกา และพม่า ควยการเล่าถึงความ เป็นไปของพุทธศาสนาในดินแดนดังกล่าว เช่นการสังคายนาศาสนา เป็นต้น⁽¹⁾ จึง

(1) แม้ตำนานฝ่ายเมืองก็ยังปรากฏลักษณะของประวัติศาสตร์สากลที่กล่าวนี้ เช่น พงศาวดารเมืองน่าน พงศาวดารลานนา ตำนานสิงหนวัติ ดังปรากฏว่าต้นฉบับ เดิมของตำนานสิงหนวัติมีเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติและการสังคายนาศาสนาควย แต่ได้ตัดออกตั้งแต่พิมพ์ครั้งแรก ในตำนานเมืองเงินยางเชียงแสนแม้จะไม่ได้ดำเนิน ไปตามรูปแบบที่กล่าวแต่ภายในเนื้อเรื่องยังปรากฏลักษณะสากลในแง่ผูกพันอยู่กับพุทธ- ศาสนาบาง ซึ่งตำนานฝ่ายเมืองอีกหลายฉบับก็ได้แสดงความเป็น "สากล" นี้ไว้ต่าง ๆ แม้จะไม่ชัดเจนนัก เช่น ตำนานเมืองสุวรรณโคทมคำ ตำนานเมืองฝาง ตำนาน เมืองทรายพ่อง ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น และยังมีตำนานฝ่ายเมืองอีก บางฉบับแทบไม่แสดงความเป็น "สากล" ที่ว่าเลย เช่น พงศาวดารเมืองล้านช้าง ตำนานเมืองสุวรรณคำแดง พระราชพงศาวดารเหนือ เทศนาจุลยุทธการวงศ์ และ

เริ่มกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตน และในการกล่าวถึงเรื่องราวในท้องถิ่นของตนยังไม่มี การเน้นความรู้สึกในเรื่องชาติ หรือการกีดกันเหยียดหยามในเรื่องเผ่าพันธุ์ เรื่องราวที่บันทึกมักแสดงภาพกำเนิด ความเติบโตของชุมชนและลำดับตระกูลวงศ์ในชุมชนเป็นสำคัญบางครั้งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าควย เช่น พงศาวดารล้านช้าง กล่าวถึงการไปตั้งถิ่นฐานของโอรสในสิบสองพันนา ลานนา หัวพันทั้งห้าทั้งหก อโยธยาและมอญ ทำน่านสิงหนวัติแสดงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มของสิงหนวัติกับกลุ่มของปู่เจ้าลาวจก เป็นต้น ควยสมัยนั้นพลเมืองในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลานนาและล้านช้าง แบ่งเป็นหลายกลุ่มหลายเผ่าดังปรากฏมีบ้านเล็กเมืองน้อยกระจายไปทั่วและยังไม่มีเผ่าไทยเผ่าใดตั้งลงอย่างมั่นคงถึงกับเป็นศูนย์โลกของคนไทยได้ พุทธศาสนา จึงกลายเป็นศูนย์โลกของคนไทยให้กำเนิดการบันทึกประวัติศาสตร์แบบประวัติศาสตร์สากลซึ่งมองสังคมทั้งหลายในพุทธศาสนาว่าเป็นสังคมเดียวกัน มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันในเรื่องของการสืบทอดศาสนาและเพิกเฉยต่อสังคมอื่นซึ่งมิได้นับถือพุทธศาสนา นิกายเดียวกัน เช่น เปอร์เซีย ญี่ปุ่น ชีเมต เกาหลี อินโดนีเซีย วาอูญนอกเหนือโลกของพุทธศาสนาและไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับอันใดกับสังคมของตน การบันทึกประวัติศาสตร์ในลักษณะนี้เริ่มเสื่อมลง เมื่ออยุธยากลายเป็นอาณาจักรที่มั่นคงหลังการเสียกรุงครั้งที่ 1 และกลายเป็นศูนย์กลางโลกของคนไทยแถบกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ประกอบกับอำนาจของกษัตริย์วิวัฒนาการขึ้นสูงมากจนความคิดเรื่องชาติและราชวงศ์เด่นยิ่งกว่าศาสนา การเขียนประวัติศาสตร์จึงเปลี่ยนจุดเน้นจากศาสนาไปอยู่ที่ชาติและกษัตริย์ควย

2. ในเรื่องของกาลเวลา ทำน่านนิยมบันทึกเรื่องราวไกลตัวโดยย้อนกลับไปสู่อดีตนาน ๆ ด้วยจินตนาการซึ่งไม่อาจเข้าใจได้ในปัจจุบัน ต่างกับจารึกและ

จุดยุทธการวงศ์ความเรียง เหล่านี้เป็นข้อยกเว้นจำนวนน้อยเมื่อเปรียบกับจำนวนทำน่านทั้งหมดแล้ว.

พงศาวดารซึ่งนิยมบันทึกเฉพาะเรื่องปัจจุบันหากจะย้อนกลับไปสู่อดีตบ้างก็เป็นเรื่องของอดีตไกล ๆ ควบประวัติศาสตร์ในความหมายของผู้เขียนตำนานนั้นมิได้มีความหมายเฉพาะเหตุการณ์ปัจจุบันซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลาของตนเท่านั้น แต่ผู้เขียนตำนานแสดงว่าได้เข้าใจถึงความเกี่ยวพันของอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ว่าเป็นเวลาทั้งหมดของประวัติศาสตร์มิใช่ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น และด้วยความเข้าใจว่าปัจจุบันคือผลของอดีต แม้จะมองว่าพฤติกรรมทุกอย่างจะถูกกำหนดด้วยเหตุผลและความเชื่อทางศาสนา ดังมักแสดงออกเสมอในการเขียนตำนาน เช่น การอธิบายการเกิดของเมืองว่าเนื่องจากพุทธทำนายนิมิตรต่าง ๆ อันเกิดจากการบังคาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือการเล่าย้อนอดีตในลักษณะของการยกย่องและเลียนแบบอดีตตามธรรมเนียมการเคารพบรรพบุรุษ (Seniority) ของสังคมไทย ซึ่งแม้จะไม่แสดงออกด้วยการบูชาบรรพบุรุษเช่นชาวจีน แต่ความเคารพบรรพบุรุษในฐานะผู้ให้กำเนิดเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งตกทอดอยู่ในสายเลือดของคนไทย การเคารพอดีตซึ่งเกิดจากการกระทำของบรรพบุรุษจึงเท่ากับการแสดงความเคารพต่อบรรพบุรุษด้วยการเขียนตำนานในเรื่องของเวลาจึงมักย้อนกลับไปสู่อดีตไกลเท่าที่จะทำได้ ควบสายตาซึ่งขึ้นมอดิตอย่างยิ่งโดยมักมองว่าปัจจุบันเป็นระยะเวลาของกลียุค และพยายามอย่างยิ่งที่จะดำรงรักษาปัจจุบันให้ดำเนินไปเช่นเดียวกับอดีต ซึ่งบรรพบุรุษได้กระทำด้วยวิถีทางเดียวกัน หากจะมองเหตุการณ์ปัจจุบันควบสายตาของปัจจุบันจึงออกจะเป็นการแสดง ความไม่เคารพอดีต การบันทึกเรื่องราวใด ๆ จึงต้องกระทำอยู่ในกรอบของความเชื่ออย่างไม่มีข้อสงสัยในอดีตว่าอะไรคือสิ่งที่เกิดขึ้นจริง การบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ จึงเป็นไปตามแบบแผนและความเชื่อของอดีตซึ่งสะสมอยู่ในตัวของผู้เขียนตำนานในฐานะผลผลิตของสังคมแต่ละรุ่น ผู้เขียนตำนานจึงต้องพยายามรักษา สืบทอด เรื่องราวของอดีตไว้ให้คงอยู่ไกลที่สุด นานที่สุด แจ่มชัดที่สุด โดยไม่พยายามคิดหาเหตุผลที่จะเข้าใจอดีตในลักษณะอื่น หรืออธิบายความเป็นไปของอดีตตามพฤติกรรมที่เกิดขึ้นจริง ประวัติศาสตร์จึงมีความหมายเป็นกระบวนการที่มีจุดเริ่มต้นและจุดจบ แต่ยังไม่มากพอที่จะพัฒนาให้เป็นศาสตร์

3. ความยึดมั่นในอดีตอย่างแน่นแฟ้นและความเชื่อเกี่ยวกับโลกทัศน์ ผีสาง เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ทำให้ผู้เขียนตำนานไม่อาจแยกสิ่งที่เกิดขึ้นจริงกับความเชื่อได้ ตำนานจึงถูกสร้างขึ้นด้วยระบบความคิดและความจริงอีกแบบหนึ่งซึ่งต่างไปจากปัจจุบัน อิทธิปาฏิหาริย์ โชคลาง เรื่องน่าอัศจรรย์ทั้งหลายที่บรรจุลงไว้ในโลกแห่งความจริงของเขาจึงกลายเป็นส่วนที่เป็น "จุดเลือน" (Grey Area) ของการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานสำหรับคนยุคปัจจุบัน ในลักษณะที่เป็น "Mythic Imagination" เป็นสิ่งซึ่งตกทอดสืบเนื่องกันมาแต่ละรุ่นอย่างแจ่มแจ้งไม่ได้ แม้ว่าอิทธิปาฏิหาริย์ เรื่องราวเหมือนธรรมชาติเหล่านี้จะเป็นส่วนหนึ่งของการพยายามหาเหตุผลและอธิบายเหตุการณ์ตามความเข้าใจของผู้เขียนตำนานก็ตาม เช่น การอธิบายเรื่องบ้านเมืองล่มเป็นหนอง เนื่องจากพระราชและชาวเมืองฆ่าปลาทะเียนเผือกหรือเนื่องมาจากการขาดกรรมของพระราชฯ ดังนี้

ในกาลครั้งนั้น ยังมียาเฒ่าแก่คนหนึ่งอยู่ในกรุงศรีอยุธยา มีลูกชายคนหนึ่งเป็นคนคู่กายหายบชายิ่งนัก มันยอมทุ่มตีมารดาของมันทุกวัน อยู่มาวันหนึ่งมารดาไม่สามารถจะอดกลั้นซึ่งความโกรธไว้ได้ จึงนำความขึ้นไปกราบทูล เพื่อให้พระยาทรงพิจารณาคุณและโทษ พระองค์ก็หาทรงพิจารณาในถ้อยคำของยาเฒ่านั้นไม่ ซึ่งตรัสว่า คราวยาเฒ่าแก่ ขึ้นชื่อว่าเด็กน้อยนั้นเพี้ยรยอมพ่อแม่คั้นแค้น พระยาตรัสว่านั่น เมื่อยาเฒ่าแก่ไฉนรับสั่งดังนั้นก็มีความนอยใจมากนัก คอยเหตวาทที่ฟังไม่ไต่ จึงกราบทูลลากลับออกมาจากพระราชฐานแล้วก็ยกมือประณมขึ้นเหนือเศียร ประกาศแกมเทวดาทิ้งหลายบนอากาศว่า โอหนอเทวดาอันรักษาโลกนี้มีคำหาบไต่บัดนี้เถา เมื่อทั้งหลายไฉนยังถอยคำของยาเฒ่ากล่าว ดังนั้นก็มีความโกรธแก่พระยาเป็นอันมากนัก ในคืนวันนั้นเทวดาจึงมาบอกแก่เฒ่า นั้นว่า คราวยาเฒ่าทานจงบอกหมูคนที่รักและญาติพี่น้องลูกหลานของท่านออกหนีเสียจากเมืองนี้โดยเร็วพลันเถิด ยาเฒ่าไฉนยังถอยคำอันเทวดาบอกดังนั้นก็รีบไปบอกแก่คนที่รักและญาติพี่น้องทั้งหลายให้รีบรวบรวมเอาสมบัติข้าวของ แต่สิ่งที่ควรเอาให้รีบเอาออกไปจากพระนครให้สิ้น เมื่อคนทั้งหลายไฉนในถ้อยคำของยาเฒ่าบอกดังนั้น เขาทั้งหลายก็กระทำตามคำของยาเฒ่าออกทุกประการ ครั้นเมื่อยาเฒ่าและคนทั้งหลายยกครอบครัวออกหนีจากพระนครแล้วดังนั้น ในทันใดนั้นเทวดาทิ้งหลายก็กระทำให้เมื่อนั้นฉิบหายไปคายนำพร้อมทั้งพระยาและคนทั้งหลายหมู่ที่ไม่รูปร่างและหมูคนทั้งหลายที่ยืนดึกกับควยพระยา จมน้ำตายอยู่ในที่นั้น

ไม่มีเหลือสิ้นนั้นแค ในที่นั้นคนทั้งหลายเรียกวารูเง้อมบัคนี้แล (1)

เหตุการณ์ดังกล่าวคือบ้านเมืองล่มเป็นหนองนั้นอาจเกิดขึ้นจริงจากเหตุผลทางภูมิศาสตร์ แต่ความบกพร่องของความรู้ทางวิทยาศาสตร์สมัยนั้น มนุษย์จึงได้พยายามใคร่ครวญหาเหตุผลอธิบายเหตุการณ์นั้น ๆ ตามความเชื่อและความเข้าใจของตนว่าเนื่องจากพระราชามีธรรมะ เทวดาซึ่งเป็นตัวแทนของธรรมชาติจึงบันดาลให้บ้านเมืองล่ม ทั้งนี้ธรรมะ ตามความหมายต่อสังคมสมัยนั้นมีได้หมายถึงหลักธรรมทางพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ธรรมะมีความหมายเป็นกระบวนการทางสังคม เป็นความจริงที่ดำรงอยู่และเกี่ยวข้องกับความรู้สึกชอบของกษัตริย์ที่พึงมีต่อสังคมด้วย เมื่อพระราชามีประพตติธรรมยอมหมายถึง พระราชาประพตติสวนทางกับความจริงหรือกฎธรรมชาติ และขาดความรู้สึกชอบต่อสังคม ย่อมเท่ากับได้ทรงทำลายความจริงตามธรรมชาติ เมื่อกฎธรรมชาติถูกทำลาย บ้านเมืองย่อมอยู่ไม่ได้และต้องล่มจมเป็นธรรมดา ทั้งนี้วิธีล่มจมของบ้านเมืองถูกอธิบายให้สัมพันธ์กับโลกทัศน์ของเขาด้วย เทวดาและเหตุอัศจรรย์จึงเข้ามาเกี่ยวข้องกับ อิทธิปาฏิหาริย์และเรื่องราวเหนือธรรมชาติเหล่านี้จึงได้คัมบัง "ความจริง" (2) ของคนสมัยนั้นไว้จากสายตาของเรา คำอธิบายซึ่งเกิดจากจินตนาการและระบบความเชื่อในลักษณะเดียวกันนี้พบเป็นจำนวนมากในตำนาน เท่าที่ที่เราไม่พบการอธิบายความทางประวัติศาสตร์ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การเมืองและสังคม เพราะ "ความจริง" ของสมัยนั้นและสมัยนี้ต่างกัน การทำความเข้าใจกระบวนการทางความคิดของสมัยนั้นจึงเป็นสิ่งจำเป็นในการพยายามเข้าถึงความจริงในตำนาน

4. ตำนานใช้วิธีบรรยายมากกว่าการพยายามสร้างกฎเกณฑ์ให้กับเหตุการณ์นั้น ๆ การบันทึกเหตุการณ์ด้วยการบรรยายด้วยภาษาที่งดงาม มีการเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยอย่างคมคาย ทำให้ตำนานมีลักษณะเป็นวรรณคดียิ่งกว่าเป็น

(1) กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, หน้า 139 - 140.

(2) ความหมายของ "ความจริง" ในย่อหน้านี้ตรงกับคำว่า "reality"

ศาสตร์ เช่น "จึงไปพบช่างตัวหนึ่ง มีสีเขี้ยวประคูดังดีคอกอด้วน มีงาประคูดังงอนไถ มีหัวประคูดังคอย มีวงประคูดังวงช้างเอราวัณ มีขนหางประคูดังมัดหางทรายจามรี..."(1) และตำนานยังดำเนินวิธีเขียนตามชาคกวยการอาศัยเทคนิคอีกหลายประการ เช่น การย้อนสู่อดีต (Flash - Back) เพื่ออธิบายเรื่องของปัจจุบันให้กระจ่างขึ้น เช่น

ครั้งหนึ่ง พระพุทธของเราทั้งหลาย เมื่อครั้งดำรงพระชนม์อยู่ ประทับในนครพาราณสี เชาวน์หนึ่งทรงบาตรและจีวรแล้ว เสด็จจากนครพาราณสีลำพังพระองค์เดียวมาทางอากาศลงจากอากาศแล้วเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้านคฤแห่งหนึ่ง คนที่อยู่ในหมู่บ้านคฤนั้นเลื่อมใสพระองค์ พวกภิกษุของบุรีโลกุแกพระพุทธ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมกรรมแกมอุกฤษยานั้นแล้ว ไทคนเหล่านั้นตั้งอยู่ในไตรสรณาคมณและศีล 5 แล้วเสด็จมาจากที่นั่นทางอากาศ เสด็จลงมาในที่นี้ ทรงวางบาตรไวบนพื้นหินแห่งนี้แล้วทรงกระทำภัตตกิจ เสด็จภัตตกิจแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสพยากรณ์อย่างนี้ว่า เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้วในอนาคตกาล สถานที่นี้จักเป็นมหานคร กษัตริย์พระนามว่าอาทิจจครองราชสมบัติในนครนี้ เมื่อพระเจ้าอาทิจจครองราชสมบัติอยู่นั้น ธาตุของตถาคตจะประดิษฐานอยู่ในที่นี้(2)

และโดยที่ศาสนาเป็นเรื่องที่มีอิทธิพลเหนือจิตใจมนุษย์ ความเชื่อทางศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จึงเป็นเหตุผลสำคัญให้เกิดการย้อนสู่อดีต (Flash - Back) เพื่ออธิบายและหาเหตุผลให้กับสิ่งแวดลอมหาความชอบธรรมให้ผู้มีอำนาจ และยังเป็น การเน้นศรัทธาทางศาสนาแกมอานูผู้ฟังด้วย

เทคนิคอีกประการหนึ่งคือ การแทรกบทสนทนาลงในการเขียนตำนาน ซึ่ง เป็นลักษณะตกทอดมาจากการเล่าตำนานและนิทานพื้นเมือง ซึ่งเกิดขึ้นในทำนอง मुखปาฐะก่อนมีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การแทรกบทสนทนาลงในการเขียนตำนานนี้มีผลให้เกิดการสร้างบุคลิกให้กับบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ บุคลิกของ

(1) กรมศิลปากร, ตำนานมรดกศาสนา, หน้า 6.
(2) โปธิรังษี, เถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 100.

บุคคลเหล่านี้ช่วยก่อให้เกิดความเพลิดเพลนและผ่อนคลายความรู้สึกของทั้งผู้เขียน (ผู้เล่า) และผู้อ่าน (ผู้ฟัง) ทำให้เกิดความรู้สึกสมจริงในเรื่องที่เล่าหรือเขียนมากขึ้น บุคคลิกของบุคคลในประวัติศาสตร์เหล่านี้จึงมีพลัง โนมนาวทรศนคติและพฤติกรรมของบุคคลและสังคมได้เนื่องจากบุคคลในการจดประวัติศาสตร์แบบตำนานจะมีลักษณะเป็นคนธรรมดาดีกว่าบุคคลในการจดประวัติศาสตร์ตระกูลพงศาวดาร คือเป็นบุคคลที่มีความรู้สึก มีความรัก มีความชอบ โกรธ เกลียด โทสะ โมหะ การแค้น ฯลฯ บุคคลในตำนานจึงเป็นอมตะสัมผัสได้ และมีอิทธิพลอยู่ในความนึกคิดของประชาชนสามัญ เช่น ท้าวแสนปม ขุนเจืองธรรมิกราช ปู่เจ้าลาวจก พระร่วงแห่งสุโขทัย เป็นต้น⁽¹⁾ แม้ว่าการบรรยายถึงอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของบุคคลเหล่านี้ จะทำให้เรื่องราวนั้น ๆ ใกล้เคียงกับวรรณคดีมากกว่าประวัติศาสตร์ตามมาตรฐานปัจจุบัน

5. วิธีการบันทึกเรื่องต่าง ๆ จะกระทำตามลำดับเวลาอย่างเคร่งครัด แม้จะมีการพิสูจน์ว่ามีศักราชต่าง ๆ ซึ่งจดบันทึกในตำนานมักคลาดเคลื่อนเสมอก็ตาม แต่วิธีเรียงลำดับเหตุการณ์ตามปีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างมีระเบียบ แสดงวิวัฒนาการของการพยายามจดบันทึกเหตุการณ์อย่างมีประสิทธิภาพและถูกต้อง ยิ่งกว่าการจดคำบอกเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ต่อ ๆ มาอย่างเลื่อนลอย กำหนดเวลาแน่นอนไม่ได้ เช่นที่ปรากฏในการเล่านิทานพื้นเมือง ทำให้เข้าใจว่าผู้เขียนตำนานมีความเข้าใจขั้นอีกระดับหนึ่งถึงความสำคัญของการบันทึกเหตุการณ์ ตามลำดับเวลาและปีศักราชซึ่งเกิดเหตุการณ์นั้น ๆ ขึ้นและต่อมาได้มีวิวัฒนาการจนกลายเป็นแบบแผนหนึ่งของการจดประวัติศาสตร์ตระกูลพงศาวดาร

(1) ปัจจุบันนี้เรื่องราวของการประกอบวีรกรรมของบุคคลเหล่านี้ยังมีอิทธิพลต่อชาวบ้านดังจะเห็นได้จากการถนัดเรื่องราวดังกล่าวนี้ ๆ กันมาในรูปของนิทานพื้นบ้าน ทำให้เรื่องราวและบุคคลเหล่านี้เป็นอมตะ ต่างกับเรื่องราวและบุคคลในพงศาวดารซึ่งห่างไกลและแทบไม่มีอิทธิพลต่อชาวบ้านเลย.

6. ความคิดเรื่องธรรมราชา แนวความคิดเรื่องธรรมราชานี้ ได้ปรากฏขึ้นในการเขียนประวัติศาสตร์ครั้งแรกแบบจารึก โดยเฉพาะจารึกสุโขทัยและจารึกลานนา ดังปรากฏมีการกล่าวถึงกษัตริย์ในจารึกว่า "พ่อขุนรามราชูปราธมฺมธรรม" หรือ "พระมหาธรรมราชานั้น ยังมีคุณอันรู้ดังตาข้างอื่นให้ชานวาคังนี้ พระยาธรรมราชนั้นคงปญฺจคือทุกเมื่อ" และจารึกอีกจำนวนมากมายซึ่งจารึกขึ้นเพื่อมุ่งสรรเสริญกษัตริย์ในฐานะองค์อุปถัมภ์ศาสนา โดยเฉพาะ ความคิดเรื่องธรรมราชาที่ปรากฏในตำนานจึงไม่ใช่ความคิดใหม่แต่เป็นแนวความคิดซึ่งสืบทอดจากจารึกสุโขทัยในลักษณะที่มีการพัฒนาการขึ้น

ธรรมราชา หมายถึงพระราชอาชฎมหาราช หรือพระราชอาชฎมหาราช มาใช้เป็นหลักในการปกครอง ธรรมในที่นี้มีได้จำกัดอยู่เฉพาะธรรมในพุทธศาสนา เท่านั้นแต่ยังหมายถึงระเบียบของสังคมซึ่งผูกพันอยู่กับกฎธรรมชาติดีที่จะสร้างความยุติธรรมให้แก่สังคมด้วย ดังปรากฏว่าแนวความคิดเรื่องธรรมราชาในสมัยสุโขทัย แสดงว่า ธรรม ที่พระราชานำมาใช้เป็นหลักในการปกครองมิได้จำกัดอยู่แค่ธรรมในพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังแสดงหลักความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างความเป็นธรรมให้แก่สังคมด้วย เช่น การที่ผู้ปกครองไม่ถือเอาทรัพย์สินของประชาชนมาเป็นของตนโดยปราศจากความยินยอมและไม่มีสิทธิ⁽¹⁾ ในไตรภูมิพระร่วงยังกล่าวสอนให้ผู้ปกครองเอาเข้าเปลือกแต่เพียงส่วนเดียวและให้อีก 9 ส่วนแก่ผู้ผลิต หรือผู้ปกครองไม่ควรเก็บดอกเบี้ยเงินกู้จากผู้ปกครอง เป็นต้น⁽²⁾ หลักธรรมของพระราชอาชฎมหาราชจึงนำมาจากประเพณีการปกครองที่ยึดถือกันมาแต่ก่อน และเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปด้วย

(1) โปรดดูรายละเอียดในจารึกหลักที่ 1, 3 และ 5

(2) โปรดดูรายละเอียดใน ไตรภูมิพระร่วงพระญาติไทย, หน้า 114 - 115.

ศาสตราจารย์ ทาปา (Romila Thapar) อธิบายว่า ปัจจัย 2 ประการ
ที่จำเป็นในการคงอยู่ของรัฐคือ ทัณฑ์ (การลงโทษ) ซึ่งมอบอำนาจให้รัฐบังคับใช้ได้
และปัจจัยอีกประการหนึ่งคือระเบียบของสังคม คือ ธรรม⁽¹⁾ ซึ่งตามคัมภีร์
ธรรมศาสตร์นั้น เจ้ามหาสมมุติภคินัยองค์แรกของโลกได้รับเลือกและได้อำนาจจาก
ประชาชนที่ละดงทัณฑ์แต่ต้องเป็นไปโดยธรรม⁽²⁾ ฉะนั้นแม้กษัตริย์จะทรงพระราช
อำนาจเด็ดขาด แต่เมื่อความคิดเรื่องธรรมหรือระเบียบสังคมและหน้าที่ในการใช้
ธรรมเกิดขึ้น อำนาจของกษัตริย์จึงยอมถูกท้าทายได้⁽³⁾

ลักษณะของ "ธรรมราชา" ซึ่งถูกสร้างขึ้นในตำนานและเอกสารร่วมสมัย
อื่น ๆ เช่น กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ กฎหมายโคศารามฎร
โคลงวิชรสอนโลก หรือวรรณคดีเรื่องอุสสาบารส เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงอำนาจ
อันมากมายของกษัตริย์ ซึ่งคงมิได้ปกครองประชาชนในฐานะบิดาปกครองบุตรหรือ
พ่อบ้านปกครองลูกบ้านอีกแล้ว และคงได้เริ่มปกครองบ้านเมืองอย่างไม่ยุติธรรมโดย
ประชาชนไม่สามารถควบคุมอำนาจของกษัตริย์ได้แต่อำนาจอันมากมายของกษัตริย์ยัง
ไม่พัฒนาดังขีดสุดในสมัยนั้น สาเหตุหนึ่งเนื่องจากอิทธิพลของพุทธศาสนาที่เข้าไปมีส่วน
จัดระเบียบสังคมและการปกครอง ค่ายในสมัยนั้นสังคมและการเมืองยังไม่เติบโต
ซับซ้อนถึงกับมีเครื่องมือทางสังคมกำหนดหรือควบคุมกิจกรรมต่าง ๆ อย่างแน่นอนมี

(1) อังใน ชัยอนันต์ สมุทรวานิช, ความคิดทางการเมือง การปกครอง
ไทยโบราณ. (กรุงเทพฯ : แผนกตำราและคำบรรยายคณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มปป.) หน้า 56.

(2) สุรัตน์ วรารัตน์, "ไทย - พม่า: บัณฑิตการเผชิญหน้าการคุกคาม
ของตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520), หน้า 23.

(3) ชัยอนันต์ สมุทรวานิช, ความคิดทางการเมือง การปกครองไทยโบราณ,
หน้า 56.

ประสิทธิภาพ ในสังคมประกอบด้วยสองชนชั้นคือผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง การดูแล
ควบคุมสังคมให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองฝ่ายเดียว ซึ่งได้แก่
กษัตริย์ เจ้าเมืองและขุนนางข้าราชการระดับต่าง ๆ เป็นผู้ช่วย โดยมีกฎหมายเป็น
ตัวกำหนดอย่างหลวม ๆ หน้าที่หลักของกษัตริย์นอกจากปกป้องประชาชนจากศัตรูต่าง
บ้านเมืองต่างเผ่ามาแย่งชิงดินแดนที่ทำกิน และกวาดต้อนไปเป็นเชลยแล้ว กษัตริย์
จะต้องดูแลศักดิ์สิทธิ์พิพาทต่าง ๆ ในบ้านเมือง และส่งเสริมการทำมาหากินของ
ประชาชนซึ่งมีอาชีพหลักคือการกสิกรรม ประชาชนหรือผู้ถูกปกครองต้องตอบแทน
กษัตริย์โดยการให้การเช่พัง การรับใช้ การมอบอำนาจให้ และแบ่งผลผลิตให้
ผู้ปกครองจึงกลายเป็นการกำหนดเอาโดยตั้งระบบภาษีอากรขึ้น บางครั้งกลายเป็น
การชู้ตริคเอาตามความต้องการ คำสอนในโคลงวิฐุรสอนโลกแสดงให้เห็นว่า
พฤติกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นจริง ดังนี้

เป็นขุนอย่าโลกเลี้ยว	วิ้งกัก
อย่าชมเอาสมบัติ	ผู้อยู
หมชมพ่ายเพ็ค	หูนีกวา ไปชา
ทั้งเผ่าพันชั้นน้อย	บเออยสักคน (1)

อำนาจและความเช่พังที่ผู้ถูกปกครองมอบให้ผู้ปกครอง ทำให้ผู้ปกครองมีอำนาจ
สูงทั้งศักดิ์สิทธิ์และกำหนดทุกสิ่งในสังคม รวมทั้งการเกณฑ์แรงงาน ความสัมพันธ์
ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองซึ่งเดิมเป็นสัญญาต่อกัน เปลี่ยนไปโดยถือเป็น
หน้าที่ของผู้ถูกปกครองที่จะต้องปฏิบัติตามประสงค์ของผู้ปกครองโดยไม่มีโอกาสปฏิเสธ
ศาสนาในฐานะเป็นกติกาสังคมจึงเข้ามามีบทบาทในอันที่จะควบคุมอำนาจอันมาก

(1) เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย. โคลงวิฐุรสอนโลก, ภาคปริวรรตคำทับ
ที่ 8 (คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518), หน้า 3 นอกจากนี้
วรรณคดีร่วมสมัย เช่นอุสสาบารส และกฎหมายอื่น ๆ ในสมัยนั้นยังแสดงว่ามีการ
เอาเปรียบกันขึ้นแล้วในระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง.

มายของกษัตริย์ทางอ้อม โดยการสร้างลักษณะของกษัตริย์ในอุดมคติขึ้นมาจากความ
ต้องการของประชาชนและฝ่ายพุทธจักรเอง ทำให้อำนาจของพระราชาเป็นอำนาจ
ที่อิงเข้ากับธรรม ไม่ใช่กำลังหรืออำนาจทั่ว ๆ ไปด้วยเหตุผลส่วนตัวหรือโดยยึดถือ
ผลประโยชน์ของผู้ปกครองเท่านั้น

แนวความคิดเรื่องธรรมราชามีอิทธิพลต่อการปกครองสมัยนั้นมาก ดังมี
การกำหนดลักษณะของธรรมราชาไว้อย่างชัดเจน เช่น ไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึง
กษัตริย์ในอุดมคติ คือพระยาจักรวรรดิราชไว้ว่า เมื่อชาติก่อนนั้นเป็นคนกระทำบุญ
ไว้มาก ครั้นตายไปเกิดในสวรรค์ แต่บางครั้งก็มาเกิดเป็นท้าวเป็นพระยามีบุญหนัก
ศักดิ์ใหญ่ปราบได้ทั่วทั้งจักรวาล ผู้มาเกิดเป็นท้าวพระยานี้ทรงคุณธรรมทุกประการ
มีสมาทานศีล 5 ทุกวัน และศีล 8 ทุกวัน อุโบสถมิได้ขาด มีแก้ว 7 ประการ
เป็นสมบัติสมกับความเป็นผู้มีบุญมาเกิดคือ จักรแก้ว ช่างแก้ว มาแก้ว แก้วมณี
นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้ว แต่ความเป็นผู้มีบุญอันประเสริฐของพระมหา-
กษัตริย์ในอุดมคตินี้ยังถูกกำหนดไว้ด้วยทศพิธราชธรรม 10 ประการ และจักรวรรดิวัตร
12 ประการ ซึ่งเป็นหลักการปกครองที่ดี

ความหมายของทศพิธราชธรรมที่กล่าวกำกับผู้ปกครองไว้ว่า "เป็นเจ้าเป็น
ขุนนั้นด้วยกำลัง ราชขอบด้วยทศพิธราชธรรม"⁽¹⁾ ที่เรียกว่าทศพิธ เพราะมี 10
อย่าง เพราะเป็นธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์จึงเรียกว่าราชธรรม ทศพิธราชธรรม
ประกอบด้วย ทาน คือ การให้ ศีล คือ การตั้งสังวร รักษากายวาจาให้สะอาดปราศ
จากโทษ บริจาค การแจกและการเสียสละ อาชชวัง ความซื่อตรง มัททวัง ความ
อ่อนโยน ตัปปัง การกำจัดความเกียจคร้านและความชั่ว อโกธัง ความไม่โกรธ

(1) สำนักนายกรัชมন্ত্রী, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์
วัฒนธรรมและโบราณคดี, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 ศิลาจารึกหลักที่ 3 หน้า 68.

อวิหังสัจ การไม่เบียดเบียนผู้อื่นตลอดจนถึงสัตว์ต่าง ๆ ให้ตกทุกข์ยาก ขันติ ความ
อดทนต่อสิ่งที่ควรอดทนเบื้องต้น อวิโรธ การปฏิบัติให้ถูกให้ตรง (1)

จักรวรรดิวัตร 12 ประการที่ถือเป็นหลักการปกครองในไตรภูมิพระร่วงนั้น
มีความหมายครอบคลุมกว้างขวางกวาาศัพทราชาธรรม ประกอบด้วย

1. ควรพระราชทานโอวาทและอนุเคราะห์อันโชนภายในพระราชสำนัก
และทรงอนุเคราะห์คนภายนอก คือ พลกายกองเสนา ด้วยประการต่าง ๆ จนถึง
ราษฎร ไม่ปล่อยปละละเลย
2. ควรทรงผูกพระราชไมตรีสमानราชสัมพันธ์มิตรกับกษัตริย์ ประธานาธิบดี
แห่งประเทศนั้น ๆ
3. ควรทรงอนุเคราะห์อนุยัตนกษัตริย์ คือ พระราชวงศานุวงศ์ ตามควร
แก่พระอิศริยยศ
4. ควรทรงเกื้อกูลพราหมณ์คฤหัสถ์และคฤบคิชน
5. ควรทรงอนุเคราะห์ประชาชนชาวนิคมชนบทโดยฐานานุรูป
6. ควรทรงอุปการะสมณพราหมณ์ผู้มีศีลประพฤติชอบ ด้วยพระราชทาน
ไทยธรรมบริวาร เกื้อกูลแกธรรมปฏิบัติ
7. ควรทรงจักรักษาดูเงื้อและนงคด้วยพระราชทานอภัยไม่ให้ใคร
เบียดเบียนทำอันตรายจนเสื่อมสูญพืชพันธุ์
8. ควรทรงห้ามชนทั้งหลายไม่ให้ทำกิจการที่ไม่ประกอบด้วยธรรม ชักนำ
ให้ตั้งอยู่ในกุศลสุจริตส่วนชอบ ประกอบการเลี้ยงชีพโดยทางธรรม

(1) กรมศิลปากร, เรื่องพระร่วง เทียบเมืองพระร่วง คำอ่านและคำแปล
จารึกสุโขทัย สุภาษิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วง, (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2498),
หน้า 396.

- 9. ชนิดชัศสน ไม่มีทรัพย์พอเลี้ยงโดยสัมมาอาชีวะได้ ควรพระราชทานพระราชทรัพย์ เจือจานให้เลี้ยงชีพด้วยวิธีอันเหมาะสม ไม่ให้แสวงหาควยทุจริต
- 10. ควรเสด็จเข้าไปใกล้สมณพราหมณ์ ตรีศตามถึงบุญญาป กุศล อกุศล ให้ประจักษ์ชัด
- 11. ควรทรงตั้งวิริคิห้ามจิตไม่ให้เกิดอธรรมราคะในอุคมนิยสถาน ที่อื่น ไม่ควรถึง
- 12. ควรทรงประหารวิสมโลกเจตนา ห้ามจิตมิให้ปรารถนาลาภที่ไม่ควรจะได้(1)

ทศพิชราชธรรมและจักรวรรดิวัตร 12 ประการ ซึ่งเป็นธรรมที่พระราชาควรปฏิบัติคั้งใดแสดงไว้นี้ จึงมิได้มีความหมายกว้างขวางกว่าธรรมในพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับทัรรคนคคิที่จะสร้างความยุติธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย

ลักษณะของธรรมราชาที่ปรากฏในตำนานแยกได้เป็น 3 ประเภท คือ พระราชานูธรรมก่อนที่จะปฏิบัติธรรมได้ พระราชาจะต้องรู้และเข้าใจธรรมก่อนผู้ที่เป็นพระราชาที่คิจึงต้องบวชเรียน เข้าใจ รอบรู้โตตอบซักถามเรื่องธรรมกับนักปราชญ์หรือพระภิกษุสงฆ์ได้ นอกจากธรรมแล้วพระราชาจะต้องประพฤติธรรม คือ จะต้องสมาทานศีล 5 และศีล 8 ทรงทศพิชราชธรรม และปฏิบัติตามจักรวรรดิวัตร 12 ประการ เพื่อบ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุขไม่เช่นนั้นบ้านเมืองจะวิปริต เพราะเชื่อว่า

(1) วิจารณ์ฉางวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, กรมหลวง. ทศพิชราชธรรมและหลักพระพุทธศาสนา (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ถวายสมเด็จพระญาณสังวรเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศนวิหาร ในการฉลองพระชนมายุครบ 60 ทัส วันที่ 3 ตุลาคม 2516), หน้า 27 - 28.

ความเจริญและความเสื่อมของบ้านเมืองมีส่วนสัมพันธ์กับคุณธรรมของผู้ปกครองอย่างมาก ผู้ปกครองจึงมักต้องแสดงความเป็นผู้มีคุณธรรมให้ปรากฏ เพราะประชาชนจะคอย สังเกตผู้ปกครองอยู่เสมอว่าทรงธรรมหรือไม่ ธรรมจึงเป็นเงื่อนไขให้สรรพสิ่งทั้งหลาย เป็นไปด้วยดี เช่น "ตั้งแต่กาลนั้นมา เจ้ามหันตยศเสวยราชสมบัติ พระองค์ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรม ทรงสั่งสอนเสนาอำมาตย์และทวยราษฎรมิให้ผิดจารีตโบราณ พระองค์มีพระชนมพรรษา 80 ปีบริบูรณ์เสด็จสวรรคต"⁽¹⁾ และ

ว่าสุทนต์จึงได้เอาไม้เท้าปักแผ่นดินที่นั่นคืนมิตร ก็เห็นยังมีนิมิตอยู่ในสถานที่นั้น ถึง 3 อย่าง คือโคเห็นแคว 7 ประการ 1 เห็นถ่านไฟ 1 เห็นขาวเปลือก 1 ว่าสุทนต์จึงทำนายว่า คุราชระสหายนครอันเราจักสร้างในที่นี้เป็นที่อุดมยิ่งนัก แต่ทว่าท้าวพระยาองค์ใดจักมาเสวยราชสมบัติในเมืองนี้ต้องมีศีลและมารยาทตั้ง อยู่ในทศพิชราชธรรมคั้งนั้น อาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายในพระนครอันนี้ จึงจะ มีความเกษมสุขบริบูรณ์ไปด้วยทรัพย์สินสมบัติที่ถาวรบริวาร ถาหากว่าท้าวพระยา องค์ใดมาเสวยราชสมบัติในพระนครอันนี้ ประกอบไปด้วยคุณธรรมไม่คั้งอยู่ใน ทศพิชราชธรรมคั้งนั้น อาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายก็จักได้รับความเดือดร้อน เสื่อมถอยจากทรัพย์สินสมบัติอดหยากไปด้วยประการต่าง ๆ แท้จริง⁽²⁾

หรือในตำนานเมืองสุวรรณโคมลคำ ได้กล่าวถึงความเสื่อมของบ้านเมืองเพราะกษัตริย์ ไม่ทรงธรรม คั้งนี้

พระยากรอมคำเป็นคนอันชพาล หาได้ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรมไม่ มีแต่ตั้งกค ชิมเฮงเอาส่วยสาอากรกับประชาราษฎร์ ตลอดจนถึงพาลิชชาวต่างประเทศ เขามา ท้าวเชอ็กแกดงกระทำการปรับไหมใส่โทษนานา โดยเหตุนี้เมือง สุวรรณโคมลคำจึงเกิดโกลาหลขึ้นมากหลาย⁽³⁾

การที่พระยากรอมคำไม่ทรงทศพิชราชธรรมนี้ เป็นการกระทำที่ขัดกับกฎธรรมชาติ และระเบียบของสังคม ฉะนั้นเมืองสุวรรณโคมลคำจึงต้องถูกทำลายไป คั้งนี้

(1) กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, หน้า 154.

(2) เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.

(3) ตำนานเมืองสุวรรณโคมลคำ, ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 72, หน้า

พญานาคผู้บิดาได้ทราบเรื่อง ก็บันดาลความโกรธแค้นแก่พระยาพาลองค์นั้นมาก
มาย จึงเรียกเอาบริวารของตนประมาณโคแสนโกฏิ ขึ้นมาชุมนุมทวีปแลวก
พร้อมกันไปชุกครักฝั่งแม่น้ำ คนที่ลัดไปทางทิศตะวันออกเมืองสุวรรณโคมคำ
กระทำให้เมืองนั้นพังทะลุไปทันที... สมมติคังว่าพระยากรอมคำผู้พาลนั้น
กระทำให้มานพนั้นตายแม่พญานาคก็จักกระทำให้พระยากรอมคำนั้นตาย เช่นเดียวกัน
โดยเหตุที่พระยากรอมคำพาลโคกระทำให้มานพต้องเสียชีวิตของไป พญานาคจึง
โคกระทำให้น้ำไหลเซาะเมืองถึงกับเสียที่อยู่ทีกินไปจนสิ้น... (1)

การเป็นผู้ "รัฐธรรมนูญ" และ "ประเพณีธรรม" ของพระราชาก็กำหนดขึ้นเพื่อ
ประโยชน์สุขของประชาชนโดยการปฏิบัติตามหลักทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร 12
ประการ ซึ่งจะมีผลให้การปกครองเป็นธรรมสำหรับผู้ถูกปกครอง เพราะทศพิ
ษราชธรรมและจักรวรรดิวัตร 12 ประการได้ครอบคลุมพฤติกรรมของกษัตริย์ในทุก ๆ
ด้านอย่างกว้างขวาง ซึ่งเปรียบเสมือนข้อเรียกร้องหรือสัญญาที่กษัตริย์จะต้องปฏิบัติต่อ
ประชาชนและเป็นสิ่งที่ประชาชนจะหวังได้ว่าเป็นเครื่องมือป้องกันการใช้อำนาจไปใน
ทางที่ผิดของผู้ปกครอง การปฏิเสธไม่ปฏิบัติตามลักษณะของ "ธรรมราชา" อาจถูก
ลงโทษทางจิตด้วย การสาปแช่ง โดยยกตัวอย่างเหตุการณ์ในอดีตมาสนับสนุน หรือ
อาจเป็นการประนามโดยตรงไว้เป็นบทเรียนแก่กษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา เช่น ใน
ชินกาลมาลีปกรณ์ได้กล่าวตำหนิพระเจ้าสามฝั่งแกนไว้ ดังนี้

เจ้าคิณุมารนั้น มีศรัทธาในศาสนาอันน้อย ทรงเลื่อมใสแต่สิ่งภายนอกศาสนา
ไมคบหาสัตบุรุษ บวงสรวงแต่ภูตผีปีศาจ, สุน, ตนไม้, สดงานที่ศักดิ์สิทธิ์,
ภูเข, และป่า พระองค์เสนาไหวบวงสรวงควยโค กระบือ เป็นต้น ประชาชน
อาศัยอยู่ในราวอาณาจักรของพระองค์มีชื่อเสียงว่าเป็นยักษ์ทาส... (2)

หรือ "ถัคนั้นพระยาผู้ชื่อว่าอาตานั้นมันผู้นี้มิได้การวะแก้วทั้งสาม ย่อมให้ชุกหรือ
พระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์ เป็นพระยาได้ 3 ปีก็สิ้นอายุ" (3)

(1) เรื่องเดียวกัน, หน้า 226.

(2) โพรวิงซี, เถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 120.

(3) กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, หน้า 183.

นอกจากจะต้องเป็นผู้ธรรมและประพฤติธรรมแล้ว พระราชาจะต้องเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนา เช่น การก่อสร้างปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ การบำรุงพุทธศาสนาด้วยวิธีใด ๆ แม้แต่การดูแลให้ประชาชนอยู่ในศีลธรรม อันเป็นการสร้างสมบารมีประการหนึ่ง ทั้งนี้ เพื่อเป็นหลักประกันสำหรับศาสนจักรว่า กษัตริย์จะต้องนับถือพุทธศาสนาและอุปถัมภ์ศาสนา เพราะฝ่ายพุทธจักร เองก็หวาดเกรงเป็นอันมากกว่ากษัตริย์จะหันไปเลื่อมใสและบำรุงศาสนาอื่นใดนอกจากพุทธศาสนา ลักษณะของธรรมราชาซึ่งสร้างขึ้น จึงต้องกำหนดและย่ำให้เกิดความมั่นใจประการนี้ไว้ด้วย

ดังปรากฏว่าตำนานเทพทุกฉบับจะเน้นเกี่ยวกับการสร้างปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ในทางพุทธศาสนามาก กษัตริย์ที่ได้ชื่อว่าเป็นธรรมราชาจะต้องเคยสร้างวัด พระเจดีย์ หรือพระพุทธรูป หรืออุปถัมภ์พุทธศาสนาด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งเสมอ เช่น ...แต่นั้นมาเจ้ามิ่งรายก็ทำบุญให้ทาน ใ้สร้างเจดีย์ที่วัดกานธตามปฎิญาณที่ตนไ้คิดังไว้ ใ้ตั้งฐพีเจดีย์กว้าง 6 วา สูง 4 วา ทำที่อยู่พระพุทธรูปเจ้าทั้งสองชั้น ชั้นล่างไว้เป็นที่พระนั่ง ชั้นบนไว้พระยืน และสร้างรูปพระมหาสารีบุตร และมหาโมคคัลลานะ และรูปพระอินทร รูปนางธรณีไว้รักษาพระพุทธรูปเจ้า⁽¹⁾ พระมหากษัตริย์พระองค์ใดประกอบไปด้วยลักษณะทั้งสามประการนี้บริบูรณ์จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ปกครองที่ดี เพราะเมื่อปกครองดีด้วยมีธรรมเหล่านี้เป็นหลักแล้วก็ไม่จำเป็นต้องปกครองด้วยกำลัง เรียกว่าปกครองโดยธรรมไม่ใช่โดยอำนาจ จึงได้ชื่อว่า "ธรรมราชา"

ลักษณะของ "ธรรมราชา" จึงมิใช่ลักษณะของกษัตริย์ในอุดมคติที่ตกทอดหรือได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดียเท่านั้น แต่เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาเพื่อให้เกิดผลจริงจังในทางปฏิบัติเพราะตามความเป็นจริงแล้วกษัตริย์คงได้ปฏิบัติในสิ่งที่ตรงข้ามกับความ เป็นธรรมราชาไว้มาก "ธรรมราชา" จึงกลายเป็นสัญญาประชาคมที่กษัตริย์จะ

(1) ราชวงศ์ปกรณพงศาวดารลานนาไทย ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10, หน้า 252.

ต้องถือปฏิบัติ ซึ่งจะมีผลในทางปฏิบัติเพียงไรล้วนขึ้นอยู่กับศรัทธาของประชาชนต่อศาสนา เมื่อพิจารณาจากสิ่งก่อสร้างทางพุทธศาสนาและความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในยุคนั้นแล้วน่าจะเข้าใจได้ว่า ความเป็นธรรมราชามีความหมายต่อกบฏทริยและมีผลในทางปฏิบัติสมความมุ่งหมายจริง สำหรับสังคมสมัยต่อ ๆ มาซึ่งประชาชนมีศรัทธาในศาสนาน้อย ลักษณะของธรรมราชาดังกล่าวจึงเป็นเพียงหลักการที่ไม่ผู้ได้รับความสนใจนัก และได้กลายเป็นเรื่องของพระราชาในอุดมคติไปอย่างแท้จริง

ต่อมาลักษณะของธรรมราชาได้ขยายตัวออกมาเป็นแนวคิดเรื่องมหาบุรุษ⁽¹⁾ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตำนานฝ่ายเมือง กล่าวคือพระราชามิใช่จะมีลักษณะของธรรมราชาในแง่ของการเป็นผู้รูธรรม ประพฤติธรรม และอุปลัมภพุทธศาสนาเท่านั้น แต่จะบวกเอาลักษณะของบุรุษในมโนคติเข้าไปอีกด้วย คือจะต้อง "มีรูปร่างลักษณะงดงามยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น และมีเชษานุภาพยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น มีปัญญารอบรู้ในสิ่งทั้งหลายนั้น ๆ ก็ยิ่งกว่าคนทั้งหลายในสมัยนั้น"⁽²⁾ ทั้งนี้เป็นผลเนื่องมาจากความเชื่อในลักษณะของผู้มีบุญ และมีคุณสมบัติพิเศษเหนือกว่าคนธรรมดา พระราชาจึงไม่ถูกเน้นในเรื่องของธรรมราชาเท่านั้น แต่จะถูกผนวกลักษณะของมหาบุรุษจากพระพุทธเจ้าเข้าไปด้วย คือ อุตสาหะ วิริยะ กตัญญู ขยัน รับประทานอาหาร มีความเพียร มีเมตตา ซื่อสัตย์ ใจบุญ ไม่มีกิเลส เสียดละ อคทน และเป็นธรรม ซึ่งเป็นแก่นของพระราชาในเรื่องของทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร 12 ประการนั่นเอง ลักษณะที่ค้ำและปาฏิหารย์ บุพนิมิตร เหตุอัศจรรย์ ที่เคยเกิดกับพระพุทธและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนา จึงค่อย ๆ เผื่อแผ่ไปถึงพระราชาในนามของมหาบุรุษด้วย

(1) แม้ว่าแนวความคิดเรื่องมหาบุรุษนี้จะเกิดขึ้นก่อนแล้วในพระไตรปิฎก และเป็นแนวความคิดซึ่งเก่าแก่กว่าธรรมราชา แต่ในการบันทึกประวัติศาสตร์ไทยแล้ว แนวความคิดเรื่องธรรมราชาเกิดก่อน และเห็นได้ชัดชัดเจนกว่า

(2) กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, หน้า 47.

เช่น ความมีวาจาสิทธิ์ของพระร่วง เรื่องพระอนิรุทธเทาะไค้ หรือพระ
สุวรรณทวารมูขซึ่งประสูติทางมุขทวารของนางอุสสาราชเทวีผู้มารดาและเมื่อประสูติ
นั้น "มีรูปอันบริสุทธิ์มีไค้มีมุนนทิน ไม่มีโลหิตติดแปดเป็นนมแม่แต่ถึงเคี้ยวเหมือนหนึ่ง
ล้างไว้นั้น"(1) การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้แสดงถึงร่องรอยการวิวัฒน์ของสถาบัน
กษัตริย์ซึ่งเริ่มมีอำนาจเหนือกว่าสถาบันศาสนา เพราะกษัตริย์มีโชธรรมราชาผู้ซึ่ง
ถูกกำหนดไว้ด้วยธรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ฐานะของกษัตริย์ได้เริ่มเปลี่ยนแปลง
เป็นมหาบุรุษผู้ทรงมหิทธิธานุภาพทั้งเทวะ และต่อมาแนวความคิดเรื่องเทวะราชา
ได้เข้ามามีอิทธิพลกำหนดบทบาทของกษัตริย์ในการจกนที่กประวัติศาสตร์สกุล
พงศาวดารด้วยคังจะไค้อธิบายในบทต่อไป

คุณค่าของตำนาน

ในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ คุณค่าของตำนานจะถูกเฉลยใน
แง่ของความน่าเชื่อถือมาช้านาน ด้วยอิทธิพลของพุทธศาสนา และความเชื่อเกี่ยว
กับโลกทัศน์ของยุคสมัยนั้น ทำให้ผู้อ่านตำนานในปัจจุบันเกิดความสงสัยขัดแย้ง
เพราะไม่อาจยอมรับสิ่งซึ่งผู้เขียนตำนานเชื่อว่า "เป็นจริง" ได้ ค่านิยมปัจจุบันไม่
อาจยอมรับไค้ว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อภินิหาร เรื่องราวเหนือธรรมชาติอื่นใด ตลอดจน
ความเชื่อและศรัทธาในศาสนา คือวิธีอธิบายความทางประวัติศาสตร์วิธีหนึ่ง ความ
ถือดีในเรื่องของเหตุผล ความคิดและทฤษฎี ตลอดจนวิธีการทางประวัติศาสตร์ใหม่ ๆ
ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตกทำให้ "เหตุผล" ที่ผู้เขียนตำนานพยายามนำเสนอเป็น
เรื่องน่าขบขัน จริงอยู่ข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่ได้จากตำนานมักมีข้อบกพร่องและ
ผิดพลาดอยู่เสมอ เมื่อไค้ทดสอบเทียบเคียงกับเอกสารอื่น ๆ แล้ว และเรื่องราว
ต่าง ๆ ในตำนานเกือบทดสอบไม่ไค้ว่ามีความจริงอยู่เพียงใด โดยเฉพาะส่วนที่

(1) ตำนานเมืองสุวรรณโคมลาคำ, หน้า 175.

เกี่ยวกับเรื่องราวปรัมปราแล้ว เรื่องราวที่ได้จากตำนานเหล่านี้ยังเป็นเรื่องมีคม
 อยู่เสมอแต่ในส่วนที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ และเรื่องราวของบ้านเมืองร่วมสมัยกับ
 ผู้เขียนเป็นเรื่องราวที่มีน้ำหนักเพราะเรื่องราวช่วงนั้นเขียนขึ้นด้วยความระมัดระวัง
 คงปรากฏว่ามีการใช้หนังสืออ้างอิงเป็นหลักฐานจำนวนไม่น้อย เช่น พระสุต
 พระคัมภีร์ต่าง ๆ ชาคก เป็นต้น ตำนานจึงให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อย่าง
 กอนขวางแมนยำ ตั้งแต่ประวัติของพระพุทธ การเผยแพร่ศาสนาในอินเดีย ลังกา
 และดินแดนใกล้เคียงต่าง ๆ จนกระทั่งสุวรรณภูมิ ประวัติกษัตริย์องค์สำคัญ ๆ ใน
 ส่วนที่ได้อุปถัมภ์ศาสนา เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช พระร่วงแห่งสุโขทัย
 พระยาเม็กรายแห่งเชียงใหม่ เป็นต้น และยังเรื่องราวของพุทธศาสนาในดินแดน
 ลานนาด้วยแล้ว แทบกล่าวได้ว่าตำนานเป็นเอกสารสำคัญที่สุดที่จะค้นคว้าให้ความ
 กระจ่าง นอกจากนี้ตำนานยังให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความมีจริงของเมือง ตำบล
 สถานที่ต่าง ๆ ซึ่งอ้างถึงในตำนานและปรากฏหลักฐานว่าเป็นจริง แม้การพยายาม
 เลียนชื่อสถานที่เมืองต่าง ๆ ในอินเดียโบราณมาใช้ในสุวรรณภูมิ ทำให้เมือง
 บางเมือง สถานที่บางแห่งเป็นปัญหาในการกำหนดที่ตั้งแน่นอนในปัจจุบันก็ตาม

อย่างไรก็ดี นั้นมิใช่คุณค่าสำคัญที่จะได้จากตำนาน ประวัติศาสตร์หรือ
 เหตุการณ์บ้านเมืองร่วมสมัยของผู้เขียนตำนานซึ่งมักปรากฏในเนื้อหาส่วนหลังของ
 ตำนานเป็นเพียงส่วนประกอบย่อย เมื่อมองตำนานทั้งฉบับรวมกันโดยตลอดแล้ว
 เพราะคุณค่าแท้จริงของตำนานปรากฏอยู่ในส่วนที่เป็นจุดประสงค์ ความคิด
 ทรรศนคติ โลกทัศน์ และความหมายของตำนานต่อสังคมและสมัยของเขาซึ่งทำให้
 ตำนานมีค่าเป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) เนื่องจากตำนานนั้นเกิดขึ้น
 จากการตั้งสมมติของความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ทรรศนคติของคนหลายสมัยสืบ
 เนื่องกันอย่างไม่ขาดสาย ด้วยการบอกเล่าในรูปของนิยายพื้นบ้าน เรื่องราว
 ปรัมปราของกษัตริย์ราชวงศ์โบราณ และประวัติศาสตร์สังคมซึ่งแฝงตัวอยู่ภายใต้ศิลปะ
 ของการผูกเรื่องราวค่านิยมซึ่งปรากฏในตำนานซึ่งหลังไหลถายทอดกันมาเป็นเวลา
 นานนับศตวรรษตั้งแต่ก่อนมีการบันทึกตำนานไว้เป็นลายลักษณ์อักษร มิได้คลายความ

เขมชนลง แต่กาลเวลาซึ่งส่งผ่านความคิดและค่านิยมนั้น ๆ จากสมัยสู่สมัย ได้เก็บ
 เกี่ยวพีชผลของความคิดสั่งสมเข้าไว้ในตำนานมากขึ้นทุกที 'ตำนานจึงมีค่าเป็นตำรา
 ทางประวัติศาสตร์ความคิด ความเชื่อของมนุษย์อย่างจะหาจากที่อื่นไม่ได้ หรือทำขึ้น
 ใหม่อีกก็ไม่ได้ เพราะตำนานมีกำเนิดใกล้ชิดกับมนุษย์ที่สุดส่วนที่เกี่ยวกับความคิดใน
 ตำนานจึงเป็นส่วนที่จริงที่สุดและมีค่าที่สุดของตำนานซึ่งให้ความรู้เกี่ยวกับโลกทัศน์
 ความเชื่อ ค่านิยม ของสังคมแต่ละสังคม ทั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงระยะเวลาของ
 ผู้ประพันธ์ ตำนานจะให้อรรถาธิบายเกี่ยวกับ ความเชื่อ เรื่อง โศคลงอิทธิปาฏิหารย์
 เหตุการณ์เหนือธรรมชาติในความหมายที่เฉพาะ ตำนานจะให้อรรถาธิบายเกี่ยวกับ
 อิทธิพลของศาสนาต่ออาณาจักร ต่อสังคม ต่อความคิด ต่อระเบียบวิถีการดำรง
 ชีวิตของคนในยุคสมัยนั้น ตำนานจะแสดงถึงอิทธิพลของศาสนาที่เข้าไปมีส่วนกำหนด
 แนวคิดของประชาชนและทฤษฎีการปกครอง การต่อสู้แข่งขันระหว่างสถาบันทั้ง 2
 ของสังคม การร่วมมือกันเพื่อการอยู่รอด ตลอดจนสภาพการเมือง การปกครอง
 เศรษฐกิจและสังคม แม้สิ่งเหล่านี้จะมิได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรโดยตรง แต่
 ผู้ศึกษาตำนานสมัยหลังก็อาจค้นพบข้อเท็จจริงซึ่งแฝงเร้นอยู่นี้ได้ หากได้มีการศึกษา
 อย่างจริงจังและถี่ถ้วน ดังปรากฏว่า การริเริ่มศึกษาประวัติศาสตร์สังคม เกี่ยวกับ
 การตั้งหลักแหล่งของชุมชน การวิวัฒนาการของสังคม การขยายตัวของเมืองความ
 สัมพันธ์ระหว่างเมืองต่าง ๆ ในสมัยก่อนมีการบันทึกตำนาน⁽¹⁾ ย้อนกลับไปในอดีต
 ได้ไกลมากกว่าที่เข้าใจกัน ความมีคตินของประวัติศาสตร์ก่อนสมัยสุโขทัยอาจเริ่ม

(1) คุรายนละเอียดในงานวิจัยของ ธิดา สาระยา, โครงสร้างของชนชั้น
 ในสังคมสุโขทัย. ประทีป ชุมพล, การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากตำนานกับ
 พื้นฐานการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยโบราณ. บทความประกอบการสัมมนาของสมาคม
 ประวัติศาสตร์ เรื่องความก้าวหน้าของการศึกษาและวิจัยประวัติศาสตร์ไทยปัจจุบัน
 วันที่ 11 - 12 พฤษภาคม 2522.

กระจ่างชัดและเป็นจริงหากมีการสนใจที่จะนำตำนานมาศึกษาประกอบกับหลักฐานทางโบราณคดี มานุษยวิทยาและอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง โดยละทิ้งคติส่วนที่เกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และเพนินายในตำนานเสีย ด้วยอย่างน้อยตำนานก็ถือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งถือกำเนิดด้วยความเชื่อมั่น ศรัทธา ความตั้งใจ สติปัญญา ความพากเพียรของมนุษย์ในยุคสมัยก่อนผู้ซึ่ง เชื่อ คิด ศรัทธา และมีวิธีการซึ่งแตกต่างไปจากปัจจุบันแต่นั้นมิใช่เหตุผลที่จะปฏิเสธผลงานสร้างสรรค์ดังกล่าว ความใจกว้างพยายามที่จะเข้าใจคือความส่ายตาที่เป็นธรรมและใกล้ชิดคติที่สุดจึงจะให้ข้อเท็จจริงซึ่งใกล้เคียงความจริงที่สุด ตำนานเป็นผลงานทางปัญญาซึ่งคนรุ่นก่อนได้พากเพียรขึ้นด้วยจุดประสงค์ยิ่งใหญ่ เมื่อบางส่วนของตำนานได้ตกทอดมาถึงยุคสมัยปัจจุบัน จึงเป็นการทำลายอย่างยิ่งระหว่างอดีตอันรุ่งโรจน์ซึ่งสงบตัวอยู่ในแต่ละบรรทัดของตำนานกับความพากเพียรและวิทยาการอันทันสมัยในปัจจุบัน.